

Σχολή Θετικών Επιστημών  
Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης

Διπλωματική εργασία  
ΠΜΣ Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης και  
της Τεχνολογίας

## **Οι επιστήμες της ζωής μέσα από το πρίσμα των φεμινιστικών γνωσιολογιών**

Αμοιρίδη-Βηδενμάιερ Μαρία

7986112200001

Τριμελής επιτροπή: Καθ. Θεόδωρος Αραμπατζής (επιβλέπων), Επίκ. Καθ.  
Κατερίνα Βλαντώνη, Επίκ. Καθ. Σταύρος Ιωαννίδης

**Αθήνα, Νοέμβριος, 2024**

## Ευχαριστίες

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνω τις σπουδές μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ιστορία και Φιλοσοφία της Επιστήμης και της Τεχνολογίας» του Τμήματος Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, Σχολής Θετικών Επιστημών, του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμότερες ευχαριστίες μου προς τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Θεόδωρο Αραμπατζή, για την πολύτιμη καθοδήγηση, την επιστημονική υποστήριξη, την εμπιστοσύνη και την αμέριστη συμπαράσταση καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου. Η υποστήριξή του δεν περιορίστηκε μόνο στη συγκεκριμένη εργασία, αλλά αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τη συνολική μου εξέλιξη ως φοιτήτρια και για την πορεία μου στο εν λόγω πεδίο.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στα μέλη της τριμελούς επιτροπής, την επίκουρη καθηγήτρια Κατερίνα Βλαντώνη και τον επίκουρο καθηγητή Σταύρο Ιωαννίδη, για τις πολύτιμες παρατηρήσεις, τη στήριξή τους και την εποικοδομητική τους κριτική. Η βοήθεια και η καθοδήγηση που έλαβα και από τους δύο συνέβαλαν καθοριστικά στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Επιπλέον, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον ομότιμο καθηγητή Κώστα Γαβρόγλου και τον καθηγητή Αριστοτέλη Τύμπα για τις πολύτιμες συμβουλές και τη γενναιόδωρη βοήθειά τους. Η συνεισφορά τους υπήρξε πολύτιμη στην ευρύτερη προσωπική και ακαδημαϊκή μου εξέλιξη.

## Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει κριτικά τις επιστήμες της ζωής μέσα από το πρίσμα των φεμινιστικών γνωσιολογιών. Αρχικά, παρουσιάζονται βασικές έννοιες των Σπουδών Φύλου, με έμφαση στη διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, και αναλύονται μεταφυσικές θεωρήσεις, όπως η ουσιοκρατία και η αντιουσιοκρατία, για την κατανόηση της έννοιας του φύλου. Στη συνέχεια, αναδεικνύεται ο ρόλος της Επιστημονικής Επανάστασης στη διαμόρφωση έμφυλων μεροληψιών, ενώ επισημαίνεται πώς ορισμένες επιστημονικές αξίες και μέθοδοι είναι έμφυλα μεροληπτικές.

Η εργασία αναλύει φεμινιστικές επιστημολογίες, όπως τον φεμινιστικό εμπειρισμό, τη θεωρία της οπτικής γωνίας και τον φεμινισμό της διαφοράς, και διερευνά πώς η ενσωμάτωση της αναλυτικής κατηγορίας του φύλου στην επιστημονική έρευνα μπορεί να επηρεάσει τις μεθοδολογίες των επιστημών. Εξετάζεται το αν είναι εφικτό να αλλάξουν οι επιστημονικές μέθοδοι για να αντιμετωπίσουν τις έμφυλες προκαταλήψεις και αναλύονται οι πιθανές συνέπειες μιας τέτοιας αλλαγής.

Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται σε μελέτες περίπτωσης, όπως η υστερία, η έμμηνος ρύση και οι επιστημονικοί λόγοι για το αναπαραγωγικό σύστημα, που καταδεικνύουν πώς οι έμφυλες διακρίσεις διαμόρφωσαν τη γνώση στις επιστήμες της ζωής. Η εργασία επικεντρώνεται στην κριτική κατανόηση και ανάδειξη των προβλημάτων, επιδιώκοντας έναν αναστοχασμό πάνω στη διαδικασία παραγωγής επιστημονικής γνώσης.

## **Abstract**

This thesis critically examines the life sciences through the lens of feminist epistemologies. Initially, it presents key concepts from Gender Studies, emphasizing the distinction between biological and social gender, and analyzes metaphysical perspectives, such as essentialism and anti-essentialism, to better understand the concept of gender. It then highlights the role of the Scientific Revolution in shaping gender biases, while pointing out how scientific values and methods are inherently gender-biased.

The thesis analyzes feminist epistemologies, including feminist empiricism, standpoint theory, and difference feminism, and explores how incorporating gender as an analytical category into scientific research can influence scientific methodologies. It examines whether it is feasible to alter scientific methods to address gender biases and discusses the potential implications of such changes.

Particular attention is paid to case studies concerning hysteria, menstruation, and scientific discourses surrounding the reproductive system, illustrating how gendered biases have shaped knowledge in the life sciences. The work focuses on a critical understanding and illumination of these issues, aiming for a reflective approach to the process of knowledge production in science.

## Περιεχόμενα

|                                                                    |    |
|--------------------------------------------------------------------|----|
| 1. Εισαγωγή .....                                                  | 6  |
| 2. Η έννοια του φύλου .....                                        | 9  |
| 3. Το φύλο ως πρίσμα ανάλυσης της επιστήμης.....                   | 17 |
| 3.1. Ο ρόλος της Επιστημονικής Επανάστασης.....                    | 18 |
| 3.2. Έμφυλες μεροληψίες στους επιστημονικούς λόγους .....          | 22 |
| 3.3. Έμφυλες μεροληψίες στις επιστημονικές αξίες και μεθόδους..... | 26 |
| 4. Φεμινιστικές Επιστημολογίες .....                               | 34 |
| 4.1. Φεμινιστικός Εμπειρισμός .....                                | 35 |
| 4.2. Θεωρία Οπτικής Γωνίας .....                                   | 37 |
| 4.3. Φεμινισμός της διαφοράς.....                                  | 43 |
| 5. Έμφυλες μεροληψίες στις επιστήμες της ζωής.....                 | 50 |
| 5.1. Η περίπτωση της υστερίας και της έμμηνου ρήσης .....          | 52 |
| 5.2. Η περίπτωση της μελέτης του αναπαραγωγικού συστήματος .....   | 59 |
| 6. Συμπεράσματα .....                                              | 63 |
| Βιβλιογραφία .....                                                 | 68 |

## 1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία εστιάζει στην κριτική ανάλυση των επιστημών της ζωής μέσα από το πρίσμα των φεμινιστικών γνωσιολογιών, με στόχο να αποκαλυφθεί πώς οι έμφυλες προκαταλήψεις έχουν επηρεάσει τη διαμόρφωση της επιστημονικής γνώσης. Σε έναν κόσμο όπου οι συζητήσεις γύρω από το φύλο βρίσκονται στο επίκεντρο της κοινωνικής και πολιτικής ατζέντας, η επανεξέταση της επιστήμης με βάση την αναλυτική κατηγορία του φύλου είναι πιο αναγκαία από ποτέ. Η κατανόηση του φύλου δεν αποτελεί απλώς μια θεωρητική άσκηση, αλλά συνδέεται άμεσα με ζητήματα ταυτότητας, κοινωνικής και επιστημικής δικαιοσύνης που διαμορφώνουν τη σύγχρονη κοινωνία.

Η ιστορία των φεμινιστικών κυμάτων αντανakλά την εξέλιξη του φεμινιστικού κινήματος από τον 19ο αιώνα έως σήμερα, διακρινόμενη σε τρεις κύριες φάσεις. Το Πρώτο Κύμα, που αναπτύχθηκε τον 19ο και αρχές του 20ού αιώνα, επικεντρώθηκε στη διεκδίκηση βασικών νομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα ψήφου και η πρόσβαση στην εκπαίδευση και την εργασία. Το κίνημα αυτό στόχευε στην ισότητα των φύλων στον δημόσιο βίο (Kroløkke & Sørensen, 2005). Το Δεύτερο Κύμα, που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1960, επηρεάστηκε από την ανάδυση του Νέου Αριστερού κινήματος και άλλων κινήματων κοινωνικής δικαιοσύνης. Εστίασε στις κοινωνικές και πολιτισμικές διακρίσεις που βιώνουν οι γυναίκες, προωθώντας έννοιες όπως η "πολιτική του προσωπικού" και την απελευθέρωση από τους ρόλους των φύλων (Kroløkke & Sørensen, 2005). Το Τρίτο Κύμα, που εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1990, ανέπτυξε την έννοια της διαθεματικότητας. Αυτό το κύμα αμφισβήτησε την έννοια της "παγκόσμιας γυναικείας εμπειρίας" και προώθησε έναν φεμινισμό που ενσωματώνει τις πολλαπλές ταυτότητες και εμπειρίες (Kroløkke & Sørensen, 2005).

Αφετηρία της συζήτησης αποτελεί η θεμελιώδης διάκριση μεταξύ βιολογικού φύλου (sex) και κοινωνικού φύλου (gender), μια έννοια που εισήχθη κατά το δεύτερο φεμινιστικό κύμα. Η διάκριση αυτή επέτρεψε την αποδόμηση της πεποιθήσης ότι οι έμφυλες διαφορές είναι εγγενείς, φυσικές και αμετάβλητες, προσφέροντας ταυτόχρονα τη βάση για τη φεμινιστική κριτική στις πατριαρχικές δομές και την ετεροκανονικότητα. Η Simone de Beauvoir, με τη διάσημη φράση της «Δεν γεννιόμαστε γυναίκες, γινόμαστε» (2008, σ. 387), αποτύπωσε την ουσία αυτής της διάκρισης, υποστηρίζοντας ότι το φύλο είναι κυρίως κοινωνικά κατασκευασμένο και διαφέρει από τη βιολογική διάσταση που προσδιορίζεται από τα χρωμοσώματα, τις ορμόνες και την ανατομία. Το βιολογικό φύλο, λοιπόν, παραπέμπει στα γενετικά και ανατομικά χαρακτηριστικά, ενώ το κοινωνικό φύλο αναφέρεται στους πολιτισμικούς και κοινωνικούς ρόλους που ανατίθενται στα άτομα βάσει του φύλου τους. Αυτή η διάκριση έχει μετασηματιστεί τις τελευταίες δεκαετίες σε μια προσπάθεια πλήρους αποδέσμευσης του φύλου από τη βιολογία. Στις σύγχρονες Σπουδές Φύλου, προτιμάται η χρήση του όρου «φύλο που αποδίδεται στη γέννα» αντί του «βιολογικού φύλου», με σκοπό να τονιστεί ότι ακόμα και η κατηγοριοποίηση του φύλου με βάση τα γενετικά χαρακτηριστικά δεν είναι απαλλαγμένη από κοινωνικές προκαταλήψεις. Παρόλο που στηρίζεται

σε βιολογικά δεδομένα, όπως τα χρωμοσώματα ή τα γεννητικά όργανα, αυτά τα στοιχεία δεν μπορούν να εξεταστούν ανεξάρτητα από τα πολιτισμικά νοήματα που τους αποδίδονται. Με άλλα λόγια, όταν οι γιατροί αποδίδουν το φύλο κατά τη γέννηση στη βάση ανατομικών χαρακτηριστικών, η διαδικασία αυτή δεν είναι ουδέτερη, αλλά επηρεάζεται από πολιτισμικές αντιλήψεις και κοινωνικές νόρμες για το τι σημαίνει να είσαι «άνδρας» ή «γυναίκα».

Η πολυπλοκότητα αυτής της διάκρισης προκαλεί σημαντικά ερωτήματα και διαφωνίες εντός της φεμινιστικής φιλοσοφίας σχετικά με τη μεταφυσική του φύλου. Εδώ έρχεται η αντιπαράθεση μεταξύ ουσιοκρατικών και αντιουσιοκρατικών προσεγγίσεων. Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ουσιοκρατία υποστηρίζει ότι οι έμφυλες διαφορές βασίζονται σε αμετάβλητες, εγγενείς ιδιότητες, βιολογικά προσδιορισμένες, οι οποίες καθορίζουν τη γυναικεία και την ανδρική ταυτότητα. Αντίθετα, η αντιουσιοκρατία αμφισβητεί τη σταθερότητα αυτών των κατηγοριών, προτείνοντας ότι το φύλο είναι αποτέλεσμα κοινωνικών και πολιτισμικών διαδικασιών, οι οποίες καθορίζουν τη σημασία και τις εμπειρίες του φύλου. Αυτή η συζήτηση είναι θεμελιώδης για τη φεμινιστική κριτική στις επιστήμες της ζωής, καθώς φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της φυσικοποίησης του φύλου.

Στη συνέχεια, η εργασία εστιάζει στην Επιστημονική Επανάσταση του 16ου και 17ου αιώνα που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης επιστημονικής γνώσης. Η Επιστημονική Επανάσταση, συχνά εξυμνούμενη για τη συμβολή της στην ανάπτυξη της επιστήμης, επέβαλε ένα νέο πλαίσιο σκέψης που βασιζόταν στη λογική, την παρατήρηση και τη μεθοδολογική αυστηρότητα. Ωστόσο, όπως επισημαίνουν φεμινίστριες διανοήτριες, όπως η Carolyn Merchant (1980), αυτή η επανάσταση συνδέθηκε και με την άνοδο ανδροκεντρικών αξιών. Η φύση άρχισε να αντιμετωπίζεται ως παθητικό αντικείμενο κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές αντιλήψεις που την έβλεπαν ως «Μητέρα-Φύση». Οι επιστημονικές μεταφορές της εποχής, όπως αυτές του Φράνσις Μπέικον, χρησιμοποιούσαν γλώσσα εξουσίας και ελέγχου, καταδεικνύοντας πώς οι επιστημονικές αξίες αντανακλούσαν πατριαρχικά πρότυπα.

Στην παρούσα εργασία εξετάζονται οι έμφυλες μεροληψίες που εντοπίζονται στους επιστημονικούς λόγους και στις επιστημονικές μεθόδους και αξίες. Οι επιστημονικοί λόγοι, οι οποίοι συχνά παρουσιάζονται ως ουδέτεροι και αντικειμενικοί, έχουν επηρεαστεί από κοινωνικές και πολιτισμικές προκαταλήψεις που αναπαράγουν σεξιστικά στερεότυπα. Οι μεθοδολογίες που χρησιμοποιούνται στις επιστήμες της ζωής έχουν συχνά σχεδιαστεί με βάση ανδροκεντρικές αντιλήψεις, αγνοώντας ή υποβαθμίζοντας τις εμπειρίες της θηλυκότητας και όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που έχουν συνδεθεί με τη θηλυκότητα. Οι επιστημονικές αξίες, όπως η έμφαση στην αντικειμενικότητα και τη λογική, έχουν, επίσης, συνδεθεί με αρρενωπά πρότυπα, περιθωριοποιώντας τη θηλυκή γνώση ή θεωρώντας τη λιγότερο αξιόπιστη. Αυτές οι έμφυλες μεροληψίες έχουν αρνητικές επιπτώσεις στις θηλυκότητες, στα queer άτομα και σε κάθε άτομο που δεν συμβαδίζει με την ετεροκανονικότητα.

Στην εργασία εξετάζονται διάφορες φεμινιστικές επιστημολογίες που παρέχουν τα θεωρητικά εργαλεία για την αμφισβήτηση αυτών των προκαταλήψεων. Η ενσωμάτωση των φεμινιστικών

επιστημολογιών στη φιλοσοφία της επιστήμης προσφέρει μια ριζική αναθεώρηση των επιστημονικών αξιών και μεθόδων. Ο φεμινιστικός εμπειρισμός και η θεωρία της οπτικής γωνίας, για παράδειγμα, προτείνουν ότι η επιστήμη μπορεί να γίνει πιο αντικειμενική αν συμπεριλάβει τις εμπειρίες και τις προοπτικές των γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων. Ο φεμινισμός της διαφοράς υπογραμμίζει τη σημασία της αποδοχής της έμφυλης διαφορετικότητας, επισημαίνοντας ότι οι επιστημονικές μέθοδοι πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους πολιτισμικούς και κοινωνικούς παράγοντες που επηρεάζουν την παρατήρηση και τη γνώση.

Ακολουθεί η παρουσίαση συγκεκριμένων μελετών περίπτωσης (case studies) που καταδεικνύουν πώς οι επιστημονικές πρακτικές και θεωρίες έχουν αναπαραγάγει έμφυλες διακρίσεις. Η ιατρικοποίηση της υστερίας κατά τον 19ο αιώνα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπου οι γυναίκες αντιμετωπίζονταν ως ψυχικά ασταθείς και η γυναικεία ψυχολογική εμπειρία ερμηνευόταν με όρους παθολογίας. Αυτό δεν ήταν απλώς επιστημονικό λάθος, αλλά μια κοινωνική κατασκευή που χρησίμευσε για την περιθωριοποίηση των γυναικών και την ενίσχυση της ανδρικής κυριαρχίας. Εξίσου αποκαλυπτική είναι η περίπτωση της έμμηνου ρύσης, η οποία συχνά περιγράφεται σε ιατρικά κείμενα ως αδυναμία ή παθολογική διαδικασία, υπονομεύοντας το θηλυκό σώμα, παθολογικοποιώντας το και κάνοντάς το να μοιάζει με κάτι υποδεέστερο του προτύπου, δηλαδή του ανδρικού σώματος. Η μελέτη του αναπαραγωγικού συστήματος αναδεικνύει, επίσης, πώς οι ανδροκεντρικές αντιλήψεις επηρέασαν την κατανόηση της γυναικείας φυσιολογίας, με αποτέλεσμα τη δημιουργία επιστημονικών θεωριών που συχνά αγνοούσαν ή υποτιμούσαν τις θηλυκές εμπειρίες.

Με βάση αυτές τις θεωρητικές και ιστορικές αναλύσεις, η εργασία επιδιώκει να υποστηρίξει ότι οι επιστημονικές μέθοδοι και αξίες δεν είναι ουδέτερες, αλλά επηρεάζονται από τις κοινωνικές δομές και προκαταλήψεις. Μέσα από τη φεμινιστική επιστημολογία και τη διερεύνηση των επιστημονικών πρακτικών, η εργασία αποσκοπεί στην ανάδειξη της ανάγκης για μια επιστήμη που είναι πιο δίκαιη, συμπεριληπτική και ευαισθητοποιημένη στο έμφυλο βίωμα.

Συγκεκριμένα, η εργασία ξεκινά με την εισαγωγή βασικών εννοιών γύρω από το φύλο, εξετάζοντας ουσιοκρατικές και αντιουσιοκρατικές θεωρήσεις του φύλου, και θέτοντας τα θεμέλια για τη φεμινιστική ανάλυση της επιστήμης. Στη συνέχεια, αναλύεται ο ρόλος της Επιστημονικής Επανάστασης και οι επιδράσεις της στη διαμόρφωση έμφυλων μεροληψιών στους επιστημονικούς λόγους και στις επιστημονικές μεθόδους και αξίες. Έπειτα, παρουσιάζονται διάφορες φεμινιστικές επιστημολογίες, όπως ο φεμινιστικός εμπειρισμός, η θεωρία της οπτικής γωνίας και ο φεμινισμός της διαφοράς, που προτείνουν εναλλακτικούς τρόπους κατανόησης και πρακτικής της επιστήμης. Στο τελευταίο μέρος, διερευνώνται συγκεκριμένα παραδείγματα έμφυλων μεροληψιών στις επιστήμες της ζωής, όπως οι αντιλήψεις για την υστερία, την έμμηνου ρύση και τη μελέτη του αναπαραγωγικού συστήματος.

## 2. Η έννοια του φύλου

Η ιστοριογραφία του φεμινισμού τέμνει συνήθως την ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος σε «κύματα». Σύμφωνα με αυτή την αφήγηση, το πρώτο φεμινιστικό κύμα δημιουργείται τον 19ο αιώνα και ολοκληρώνεται τη δεκαετία του 1920 με βασικά προτάγματα την κατοχύρωση νομικών και αστικών δικαιωμάτων για τις γυναίκες. Το δεύτερο κύμα ξεκινάει στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και συνοδεύεται από την έκρηξη ενός φεμινιστικού ακτιβισμού. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 δημιουργείται το τρίτο φεμινιστικό κύμα, το οποίο αν και χρησιμοποίησε πολλές ιδέες και έννοιες του δεύτερου κύματος, όπως τη διάκριση κοινωνικού-βιολογικού φύλου, για την οποία θα κάνω λόγο στη συνέχεια, θέλησε να αντιδιαστείλει τη φεμινιστική του προσέγγιση με εκείνη των φεμινιστριών του δεύτερου κύματος (Cameron 2020, 15–16). Το τρίτο φεμινιστικό κύμα θεώρησε ότι το προηγούμενο κύμα εστίασε την προσοχή του σε γυναίκες ετερόφυλες και απέκλεισε άλλα φύλα και σεξουαλικές ταυτότητες.

Στο δεύτερο κύμα του φεμινισμού, η σημαντική διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου έθεσε τη βάση για την αποφυσικοποίηση των έμφυλων διαφορών και για την φεμινιστική κριτική στην πατριαρχία και την ετεροκανονικότητα. Ειδικότερα, η Simone de Beauvoir, με την διάσημη φράση της «Δεν γεννιόμαστε γυναίκες, γινόμαστε», δηλώνει στην πρώιμή της μορφή την άποψη ότι το φύλο προσδιορίζεται κυρίως κοινωνικά και διαφέρει από αυτό που μας προσδιορίζει γενετικά (2008, σ. 387). Το βιολογικό φύλο (sex) προσδιορίζεται γενετικά, δηλαδή από βιολογικά και ανατομικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν τους έμβιους οργανισμούς σε αρσενικό και θηλυκό, όπως είναι τα χρωμοσώματα, η ανατομία και οι ορμόνες. Το κοινωνικό φύλο προσδιορίζεται από κοινωνικά, πολιτισμικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά που έχουν συνδεθεί με το φύλο σε συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια. Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια δεν χρησιμοποιείται καν ο όρος «βιολογικό φύλο» σε μια προσπάθεια πλήρους αποδέσμευσης του φύλου από τη βιολογία και αντ' αυτού κάνουμε λόγο για «φύλο που αποδίδεται στη γέννα».

Προσπαθώντας να εξετάσουμε την έννοια του φύλου νομίζω ότι έχει σημασία να αρχίσουμε τη συζήτηση από τη μεταφυσική του φύλου. Δύο αντίπαλες μεταφυσικές απόψεις έχουν υπάρξει στις Σπουδές Φύλου και πρόκειται για την ουσιοκρατία και την αντιουσιοκρατία για το φύλο. Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιάσω ορισμένες από αυτές τις απόψεις και θα προσπαθήσω να εντοπίσω την καλύτερη εξ αυτών, που θα σηματοδοτεί την έννοια του φύλου που θα χρησιμοποιώ στο υπόλοιπο της εργασίας μου.

Η ουσιοκρατία για ένα είδος υποστηρίζει ότι υπάρχει μία ή περισσότερες ιδιότητες που καθορίζουν τη ένταξη σε αυτό το είδος. Η ατομική ουσιοκρατία υποστηρίζει ότι υπάρχουν κάποιες ουσιώδεις ιδιότητες που κάνουν ένα άτομο το άτομο που είναι και που χωρίς αυτές δεν θα μπορούσε να είναι το ίδιο άτομο (Witt, 2011, σσ. 4–5). Σύμφωνα με την ουσιοκρατική αντίληψη για το φύλο, υπάρχουν καθολικές ιδιότητες που κάνουν τις γυναίκες να είναι γυναίκες. Η ουσιοκρατία για το φύλο χωρίζεται σε περιγραφική και στρατηγική. Η περιγραφική ουσιοκρατία

διατυπώνει περιγραφικές κρίσεις για το πώς είναι η κοινωνική και η βιολογική πραγματικότητα, ενώ η στρατηγική ουσιοκρατία χρησιμοποιεί την πεποίθηση ότι υπάρχουν ουσιώδεις ιδιότητες που ενοποιούν ένα φύλο μόνο για πολιτικούς λόγους, χωρίς να αποδέχεται απαραίτητα ότι αυτές όντως υπάρχουν (Stone, 2004, σ. 142).

Η βιολογική ουσιοκρατία για το φύλο είναι μια μορφή ουσιοκρατίας που υποστηρίζει ότι η ουσιώδης ιδιότητα που κάνει τις γυναίκες να είναι γυναίκες είναι βιολογική (Stone, 2004, σ. 137). Συγκεκριμένα, ένα άτομο Γ ανήκει στο είδος της γυναίκας, αν η Γ έχει XX χρωμοσώματα και γυναικεία αναπαραγωγικά όργανα. Οι ουσιώδεις, δηλαδή, ιδιότητες, οι οποίες είναι αναγκαίες και από κοινού επαρκείς, προκύπτουν από τη φυσιολογία της Γ και είναι διαχρονικές και διατοπικές. Τέλος, σχετίζονται αιτιακά με την έμφυλη συμπεριφορά της Γ (Bach, 2012, σ. 233).

Αυτή η θεωρία έχει κατακριθεί ως σεξιστική, καθώς δεν αποδέχεται τη διάκριση μεταξύ κοινωνικού και βιολογικού φύλου. Η διάκριση αυτή κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική στη σύγχρονη φεμινιστική σκέψη, καθώς μέσω αυτής υποστηρίζεται ότι τα βιώματα των θηλυκοτήτων, τα οποία συχνά συνδέονται με την καταπίεση, δεν είναι φυσικά, εγγενή και αμετάβλητα. Επιπλέον, είναι πολύ σημαντική για την άρση της ετεροκανονικότητας<sup>1</sup>. Η βιολογική ουσιοκρατία δικαιολογεί την καταπίεση των γυναικών και φυσικοποιεί τον ρόλο που έχουν, καθιστώντας τον απαραίτητο και αναπόδραστο (Stone, 2004, σ. 139). Αυτό συμβαίνει, γιατί ανάγονται τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του φύλου σε βιολογικά και έτσι η έμφυλη κοινωνική διαφορά φυσικοποιείται. Η απόδοση έμφυλων κοινωνικών χαρακτηριστικών, όπως π.χ. «η θηλυκή παθητικότητα» ή «η αρσενική επιθετικότητα», στη φυσιολογία ενός οργανισμού ενέχει τους κινδύνους της φυσικοποίησης και κανονικοποίησης της παραδοσιακής διπολικής αντίληψης για τα φύλα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση των έμφυλων και των σεξουαλικών ταυτοτήτων που δεν συνάδουν με αυτές τις αντιλήψεις, δηλαδή κάθε έμφυλης ταυτότητας που δεν ανήκει στο δίπολο άντρας-γυναίκα με παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους, π.χ. γυναίκα-παθητική, άντρας-επιθετικός (ακολουθώντας το προηγούμενο παράδειγμα), και κάθε σεξουαλικής ταυτότητας που αποκλίνει από την ετεροφυλοφιλία. Αυτό συμβαίνει, διότι η βιολογική ουσιοκρατία συνεπάγεται αμετάβλητες ουσίες, οι οποίες είναι εγγενείς, διαχρονικές και διατοπικές.

Ο Theodore Bach προτείνει μια άλλου είδους ουσιοκρατία, την οποία ονομάζει ιστορική ουσιοκρατία. Υποστηρίζει ότι το φύλο είναι φυσικό είδος<sup>2</sup> με ιστορική ουσία. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, ένα άτομο είναι γυναίκα, επειδή έχει την ιστορική διαδρομή μιας γυναίκας, δηλαδή έχει υποστεί την οντογενετική διαδικασία της θηλυκής κοινωνικοποίησης. Η ουσιώδης ιδιότητα των θηλυκοτήτων είναι η συμμετοχή σε μια γενεαλογία θηλυκοτήτων. Το θηλυκό άτομο πρέπει να είναι αναπαραγωγή προγονικών θηλυκοτήτων. Πρόκειται για μια διαδικασία αντιγραφής, η οποία δεν είναι αναπαραγωγή βιολογικών χαρακτηριστικών, αλλά συμπεριφορών και κοινωνικών ιδιοτήτων (Bach, 2012, σ. 271). Ο Bach υποστηρίζει ότι οι σωστές οντογενετικές διεργασίες που

<sup>1</sup> Η πεποίθηση ότι το φύλο είναι δυαδικό (άντρας-γυναίκα) με φυσικούς ρόλους στη ζωή και ότι η ετεροφυλοφιλία είναι η μοναδική σεξουαλική ταυτότητα.

<sup>2</sup> Ένα είδος είναι φυσικό όταν αντιστοιχεί σε μια ομαδοποίηση που αντανάκλα τη δομή του φυσικού κόσμου και όχι τα ενδιαφέροντα και τις ενέργειες των ανθρώπινων όντων

καθορίζουν την έμφυλη ταυτότητα ως γυναικεία ή ανδρική πραγματοποιούνται μέσω γεγονότων που συνέβησαν, κυρίως πριν από την ηλικία των δέκα ετών (Bach, 2012, σ. 268). Έτσι, το φύλο είναι ένα φυσικό είδος με ιστορική ουσία, την οποία αναπαράγει και διαιώνίζει (Bach, 2012, σ. 271).

Η θεωρία αυτή κρίνεται μη συμπεριληπτική, καθώς αποκλείει διεμφυλικά<sup>3</sup> (transgender) άτομα. Δεν συμπεριλαμβάνει, δηλαδή, τα άτομα που έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει ως ένα φύλο και στην πορεία της ζωής τους επιλέγουν να το αλλάξουν. Οι τρανς γυναίκες θα ήταν άντρες, σύμφωνα με τη θεωρία, σε αντίθεση με τον αυτοπροσδιορισμό τους, αφού δεν θα είχαν υποστεί τις οντογενετικές διαδικασίες του θηλυκού φύλου και δεν θα ανήκαν σε μια γενεαλογία γυναικών (Mikkola, 2016, σ. 100).

Ένα άλλο είδος ουσιοκρατίας για το φύλο είναι αυτό που υποστηρίζεται από την Charlotte Witt και ονομάζεται «uniessentialism» και είναι επηρεασμένη από την αριστοτελική ουσιοκρατία. Η uniessentialism είναι μορφή ατομικής ουσιοκρατίας, ότι, δηλαδή, μια μεμονωμένη οντότητα υπάρχει πέρα και πάνω από το άθροισμα των συστατικών της μερών, δηλαδή τις ουσίες που έχουν ενοποιητικό ρόλο (Witt, 2011, σ. 82). Σύμφωνα με την Witt, το φύλο είναι μια ουσιώδης κοινωνική θέση που ενοποιεί και καθορίζει όλες τις άλλες κοινωνικές θέσεις, π.χ. τάξη, σεξουαλική ταυτότητα, φυλή, και κάνει μια οντότητα να μην είναι μόνο το άθροισμα των συστατικών της μερών (Witt, 2011, σσ. 19–20, 83–84, 87, 89). Η ενοποίηση αυτή που προσφέρει το φύλο δεν είναι φυσική αλλά κανονιστική, δηλαδή τα υποκείμενα ανταποκρίνονται σε διάφορα σύνολα κοινωνικών κανόνων λόγω των κοινωνικών τους ρόλων και της κοινωνικής τους θέσης (Witt, 2011, σ. 104). Οι κανόνες αυτοί είναι σύνθετα πρότυπα συμπεριφοράς και πρακτικών που υπαγορεύουν αυτό που πρέπει να κάνει κάποιος/α σε συνθήκες που καθορίζονται από ένα κοινωνικό πλαίσιο ή και από την κοινωνική θέση του υποκειμένου. Υποστηρίζει ότι το να είναι κάποιο άτομο άντρας ή γυναίκα είναι κοινωνικές θέσεις που υπακούν σε κοινωνικές νόρμες, οι οποίες καθορίζονται από την αναπαραγωγική λειτουργία (βλ. Witt, 2011, σσ. 19–20, 30, 39–40, 59, 75).

Η κύρια κριτική στη θεωρία της Witt είναι ότι καταλήγει σε έναν βιολογικό αναγωγισμό. Αν και αναγνωρίζεται η κοινωνική πλευρά του φύλου, παρατηρούμε μια σύνδεσή του με τον ρόλο του στην αναπαραγωγική λειτουργία, η οποία είναι προβληματική, καθώς ένα θηλυκό υποκείμενο μπορεί να καταλαμβάνει τους ρόλους εκείνους που κοινωνικά θεωρούνται θηλυκοί, χωρίς να έχει την ικανότητα να λάβει τον ρόλο της γυναίκας στην αναπαραγωγική διαδικασία. Αυτό μπορεί να συμβαίνει λόγω βιολογικών παραγόντων ή να αφορά άτομα που το φύλο που τους αποδόθηκε στη γέννα δεν ταυτίζεται με το κοινωνικό. Επομένως, και αυτή η θεωρία είναι μη συμπεριληπτική.

Οι παραπάνω ουσιοκρατικές απόψεις ανήκουν στην κατηγορία της περιγραφικής ουσιοκρατίας. Σε αυτό το σημείο θα παρουσιάσω και δύο απόψεις της στρατηγικής ουσιοκρατίας.

---

<sup>3</sup> Τα άτομα που το φύλο που τους αποδόθηκε στη γέννα δεν ταυτίζεται με το κοινωνικό τους φύλο. Διεμφυλικά, δηλαδή, είναι τα άτομα που αυτοπροσδιορίζονται με άλλη έμφυλη ταυτότητα απ' αυτή που τους δόθηκε κατά τη γέννησή τους.

Η στρατηγική ουσιοκρατία αρνείται ότι υπάρχει μια κοινή ουσία που ενοποιεί τις γυναίκες, αλλά προτείνει να υιοθετηθεί αυτή η άποψη από τις γυναίκες για πολιτικούς λόγους. Σύμφωνα με ορισμένες φεμινιστικές απόψεις, η ουσιοκρατία μπορεί να χρησιμοποιηθεί στρατηγικά, έτσι ώστε να ενθαρρύνει μια ταύτιση μεταξύ των θηλυκοτήτων, η οποία θα τους επιτρέπει να δρουν συλλογικά (Stone, 2004, σ. 142). Η κριτική που ασκείται σε αυτή τη θέση είναι ότι οι πολιτικές στρατηγικές είναι χρήσιμες μόνο στον βαθμό που προσπαθούν να πολεμήσουν πραγματικά κοινωνικά γεγονότα. Σύμφωνα, όμως, με την παρούσα θεωρία, οι γυναίκες πρέπει να αποδεχτούν πλασματικά κοινά σημεία μεταξύ τους και αυτό σημαίνει ότι η στρατηγική θα αποτύχει, αφού η κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας και των κοινωνικών φαινομένων θα είναι βασισμένη σε εσφαλμένες θεωρίες για τα κοινωνικά υποκείμενα και τις σχέσεις τους και επομένως θα είναι και η ίδια εσφαλμένη (Stone, 2004, σσ. 142–143).

Μια παραλλαγή της στρατηγικής ουσιοκρατίας υποστηρίζει ότι το αφήγημα ότι οι γυναίκες μοιράζονται μια κοινή κοινωνική εμπειρία είναι πολιτικά αποτελεσματικό, επειδή οι γυναίκες αντιμετωπίζονται σαν να αποτελούν μια ενιαία ομάδα. Έτσι, αποδέχεται ότι οι γυναίκες δεν είναι μια ενιαία ομάδα που καθορίζεται από μια κοινή ουσία, αλλά υποστηρίζει ότι το γεγονός ότι οι γυναίκες αντιμετωπίζονται σαν να αποτελούν ενιαία ομάδα, οργανώνει τις κοινωνικές δομές που διαμορφώνουν τις εμπειρίες των γυναικών (Riley, 1988, σ. 112; Stone, 2004, σσ. 142–143). Σύμφωνα με τη στρατηγική ουσιοκρατία, οι φεμινίστριες θα πρέπει να αναγνωρίσουν ότι η ουσιοκρατία είναι περιγραφικά ψευδής, καθώς δεν αποδέχεται ότι οι θηλυκότητες μπορεί να διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό η μία από την άλλη, λόγω άλλων παραγόντων, όπως η τάξη, η φυλή, η σεξουαλικότητα, αλλά οι φεμινίστριες θα πρέπει να συνεχίσουν να ενεργούν σαν να ήταν περιγραφικά αληθής η ουσιοκρατία, έτσι ώστε να ενθαρρύνουν μια ταύτιση μεταξύ των θηλυκοτήτων (Stone, 2004, σ. 142). Αυτό θα τους επιτρέψει να συμμετέχουν σε συλλογική δράση (Stone, 2004, σ. 142). Η Stone, βέβαια, διακρίνει εδώ ένα πρόβλημα. Ισχυρίζεται ότι κάθε πολιτική στρατηγική, όπως ακριβώς και η στρατηγική ουσιοκρατία, είναι αποτελεσματική μόνο όταν επιτρέπει στους δράντες να αναγνωρίζουν και να παρεμβαίνουν στα πραγματικά κοινωνικά γεγονότα, διαδικασίες και δυνάμεις (Stone, 2004, σ. 142). Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι μια τέτοια θεωρία δεν μπορεί να βοηθήσει την πολιτική δράση, διότι εδώ πρόκειται για μια στρατηγική επιβεβαίωσης πλασματικών κοινών στοιχείων μεταξύ θηλυκοτήτων (Stone, 2004, σ. 143). Μάλιστα, η Stone θεωρεί ότι μια τέτοια στρατηγική θα έχει ως αποτέλεσμα να παραπλανήσει τις θηλυκότητες να παλέψουν ενάντια είτε σε ανύπαρκτους πλασματικούς «εχθρούς», είτε σε πράγματα που αφορούν μόνο μια προνομιούχα υποομάδα θηλυκοτήτων (Stone, 2004, σ. 143). Η Stone, δηλαδή, εστιάζει στο δίπολο πραγματικών και πλασματικών κοινωνικών γεγονότων και υποστηρίζει ότι η στρατηγική ουσιοκρατία κατασκευάζει πλασματικά κοινά στοιχεία και αναγκάζει τις θηλυκότητες να παλεύουν ενάντια σε πλασματικά κοινωνικά γεγονότα, ενώ θα έπρεπε να ασχολούμαστε με τα πραγματικά κοινωνικά προβλήματα.

Πολλές φεμινίστριες έχουν υιοθετήσει μια αντιουσιοκρατική αντίληψη για το φύλο, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει καμία ουσιώδης, απαραίτητη, ιδιότητα εξαιτίας της οποίας να είναι ένα άτομο θηλυκό και κανένα ενοποιητικό στοιχείο εμπειρίας. Ο αντιουσιοκρατικός

φεμινισμός απορρίπτει τη θέση της ουσιοκρατίας του φύλου σε όλες τις μορφές της. Συχνά θεωρείται ότι το βασικό επιχείρημα της αντιουσιοκρατίας είναι ότι το φύλο είναι κοινωνικά κατασκευασμένο, και πιστεύεται ότι η κοινωνική κατασκευασιοκρατία συνεπάγεται την απόρριψη των ουσιών. Αυτό σημαίνει ότι το φύλο δεν προκύπτει από τη βιολογία ή τη φύση, αλλά παράγεται από γλώσσες, πολιτισμούς, ιδεολογίες, καθεστώτα εξουσίας, κ.λπ. (Witt, 1995, σ. 325). Ωστόσο, η Charlotte Witt ισχυρίζεται ότι το επιχείρημα αυτό δεν είναι επαρκές για την υιοθέτηση μιας αντιουσιοκρατικής άποψης, γιατί η κοινωνική κατασκευασιοκρατία θα μπορούσε να είναι συμβατή και με την ουσιοκρατία, όπως φάνηκε από ορισμένες θεωρίες που παρουσιάστηκαν παραπάνω, π.χ. την ιστορική ουσιοκρατία, την ουσιοκρατία της Witt και τη στρατηγική ουσιοκρατία. Για αυτόν τον λόγο παρουσιάζει τρία άλλα επιχειρήματα της αντιουσιοκρατικής αντίληψης για το φύλο: το επιχείρημα του αποκλεισμού ή της μη συμπεριληπτικότητας, το επιχείρημα της αστάθειας και το επιχείρημα της εξουσίας (Witt, 1995, σσ. 322–323).

Το επιχείρημα του αποκλεισμού ή της μη συμπεριληπτικότητας χρησιμοποιήθηκε ως κύρια κριτική στις ουσιοκρατικές θεωρίες για το φύλο. Η ουσιοκρατία δεν συμπεριλαμβάνει ορισμένες γυναίκες, όπως τις μη λευκές. Η νόηση των γυναικών ως μιας ομάδας που χαρακτηρίζεται από ορισμένες ουσιώδεις ιδιότητες αντανάκλα τις κοινωνικές θέσεις των θεωρητικών που παρήγαγαν αυτή τη θεώρηση (Witt, 1995, σ. 323). Αυτό το επιχείρημα αρθρώνεται από την Elizabeth Spelman, η οποία υποστηρίζει τη διαθεματικότητα,<sup>4</sup> υπογραμμίζοντας ότι στη φεμινιστική σκέψη συχνά δεν λαμβάνονται υπόψη άλλες σημαντικές κοινωνικές κατηγορίες, στις οποίες ταξινομούνται τα άτομα, όπως η φυλή, η σεξουαλικότητα και η τάξη. Θεωρεί ότι η υποτιθέμενη γενική θεωρία για τα φύλα είναι μια συγκαλυμμένη θεωρία μιας συγκεκριμένης ομάδας γυναικών με συγκεκριμένη τάξη, εθνικότητα και σεξουαλικότητα. Έτσι, στις θεωρίες αυτές δεν συμπεριλαμβάνονται άλλες γυναίκες που διαφέρουν από τις ίδιες. Η Spelman πιστεύει ότι το φύλο είναι κοινωνική κατασκευή και πιστεύει ότι το κοινωνικό φύλο καθορίζεται πολιτισμικά και μεταβάλλεται ανάλογα με την κουλτούρα και επηρεάζεται από λοιπές ταυτότητες, υποστηρίζοντας έτσι έναν έμφυλο πολιτισμικό σχετικισμό (βλ. Spelman, 1988, σσ. ix, 113, 136, 172; Witt, 1995, σσ. 328–329). Η Witt υποστηρίζει ότι το επιχείρημα της μη συμπεριληπτικότητας δεν είναι επαρκές για να υποστηρίξει την αντιουσιοκρατία για το φύλο, καθώς μπορεί να συμβιβαστεί τόσο με την αντιουσιοκρατία όσο και με την ουσιοκρατία (Witt, 1995, σ. 330).

Το επιχείρημα της αστάθειας υποστηρίζει ότι όλες οι ταξινομήσεις είναι αυθαίρετες και ασταθείς λόγω της φύσης της γλώσσας, μέσω της οποίας γίνονται. Συγκεκριμένα, η γλώσσα δεν είναι ένας διαφανής καθρέφτης της πραγματικότητας, όπως εσφαλμένα νοείται από τους

---

<sup>4</sup> Είναι σημαντικό εδώ να αναφερθεί ότι στον σύγχρονο φεμινισμό ενσωματώνεται συνήθως και η διαθεματικότητα (intersectionality), σύμφωνα με την οποία το πρίσμα του φύλου δεν είναι το μοναδικό πρίσμα μελέτης της κοινωνίας, αλλά μαζί με αυτό συγκαταλέγονται και άλλες όψεις της ταυτότητας ενός υποκειμένου, όπως η εθνικότητα, η τάξη και ο σεξουαλικός προσανατολισμός (Cameron 2020, 22; Scott 1997, 290–91). Η Ευαγγελία Χορδάκη υποστηρίζει ότι η διαθεματικότητα «είναι ένα νέο πρίσμα για την κατανόηση των εαυτών και των υλικών κόσμων, όπου το φύλο ως φάσμα, συναντάται με διαφορετικούς άξονες εξουσίας και καταπίεσης όπως είναι η φυλή, οι μετα-αποικιοκρατικές πολιτικές, η σεξουαλικότητα, η αναπηρία και η τάξη ανάμεσα σε άλλα (ό.π.).» (Χορδάκη, 2021, σ. 86).

υποστηρικτές της ουσιοκρατίας, αλλά αντίθετα είναι εγγενώς κανονιστική. Η ουσιοκρατία για το φύλο, λοιπόν, είναι μια λανθασμένη θεωρία, επειδή βασίζεται σε μια λανθασμένη θεώρηση της γλώσσας, απαλλαγμένης από το κανονιστικό και μεταφορικό της περιεχόμενο. Ωστόσο, αφού η γλώσσα δεν φαίνεται να μπορεί να απαλλαχθεί από αυτά της τα στοιχεία, τότε δεν υπάρχει αυτό που νοείται ως ουσιοκρατική γλώσσα και κατ' επέκταση δεν υπάρχει ουσιοκρατία (Witt, 1995, σ. 323). Αυτό το επιχείρημα υποστηρίζεται από την Drucilla Cornell, η οποία θεωρεί ότι η ουσιοκρατία είναι μια θέση για τα νήματα ή τις έννοιες και επομένως για τη γλώσσα, και όχι μια θεωρία για τα αντικείμενα και τις ιδιότητές τους, δηλαδή τον εξωτερικό κόσμο και την πραγματικότητα. Η Cornell, επηρεασμένη από τον Derrida, υποστηρίζει ότι η γλώσσα είναι μεταφορική και το νήμα «ολισθαίνει», δηλαδή οι λέξεις δεν έχουν σταθερή σημασία. Έτσι, δεν μπορεί να υπάρχει σταθερή και διαχρονική ουσία της γυναίκας. Επομένως, η έννοια του όρου φύλου είναι ρευστή, αλλάζει, όπως κι η γλώσσα, λόγω του ιστορικού, πολιτικού και κοινωνικού συγκειμένου<sup>5</sup>, γιατί το γλωσσικό νήμα είναι ρευστό και κοινωνικά κατασκευασμένο. Αν η έννοια της γυναίκας δεν έχει σταθερό νήμα, τότε η ουσιοκρατία δεν είναι δυνατή (βλ. Cornell, 1993, σσ. 64–69, 88; Witt, 1995, σσ. 331–333). Ωστόσο, το επιχείρημα αυτό της Cornell θα μπορούσε να υποβληθεί σε κριτική, γιατί η αστάθεια της σημασίας μιας έννοιας δεν συνεπάγεται ότι η έννοια αυτή δεν αντιστοιχεί σε κάποια ουσία. Το ότι δεν μπορούμε να συλλάβουμε τις ουσίες μέσω της γλώσσας δεν συνεπάγεται ότι δεν υπάρχουν. Ίσως να μπορούμε να τις συλλάβουμε με άλλους τρόπους.

Το επιχείρημα της εξουσίας, το οποίο διατυπώνεται από την Judith Butler, δείχνει ότι όλες οι κοινωνικές διαδικασίες, όπως και οι έμφυλες ταξινομήσεις, είναι μορφές άσκησης εξουσίας. Η Butler προσδιορίζει την εξουσία ως τον βασικό λόγο για την ανάπτυξη σταθερών, κατηγορικών διακρίσεων, όπως το φύλο, και κάνει κριτική στην έννοια της ουσίας (Witt, 1995, σ. 323). Αρχικά, σύμφωνα με την Butler, όλες οι ουσιοκρατικές θεωρίες για το φύλο, παρά τις καλές τους προθέσεις, απέτυχαν να λάβουν υπόψη την ετερογένεια των εμπειριών και χαρακτηριστικών των γυναικών και η φεμινιστική θεωρία καθοδηγήθηκε από κανονιστικές ιδεολογικές απόψεις που αντανάκλασαν την κυρίαρχη κοινωνία και την πολιτική, εδραιώνοντας την ετεροκανονικότητα. Το λάθος των φεμινιστριών ήταν ότι προσπάθησαν να ορίσουν τη θηλυκότητα, χωρίς να λάβουν υπόψη ότι κάθε ορισμός της κρύβει πολιτικά προτάγματα. Σύμφωνα με τις ουσιοκρατικές απόψεις, οι άνθρωποι υποτίθεται ότι έχουν ορισμένους ουσιώδεις «πυρήνες» φύλου. Αυτή η σύλληψη του φύλου προϋποθέτει ότι υπάρχει αιτιώδης σχέση ανάμεσα στο φύλο που αποδίδεται στη γέννα, το κοινωνικό φύλο και την επιθυμία, ενώ υπονοείται ότι η επιθυμία αντανάκλα ή εκφράζει το φύλο και το αντίστροφο (Butler, 2009, σ. 49). Έτσι, θεσπίζεται η ετεροκανονικότητα, η υποχρεωτική και φυσικοποιημένη ετεροφυλοφιλία, η οποία ρυθμίζει το φύλο ως δυαδικό (Butler 2009, 50). Εκείνα τα άτομα που παρουσιάζουν ασυνάρτητες αλληλουχίες κατηγορούνται ότι επιτελούν «λάθος» το φύλο τους, δεν έχουν εσωτερική συνοχή ή ενότητα φύλου, και κάνουν επιλογές που

---

<sup>5</sup> Για παράδειγμα η έννοια του «φύλου» έχει αλλάξει και εντός του πεδίου των Σπουδών Φύλου. Στο παρελθόν όταν γινόταν λόγος για το φύλο, εννοούνταν το βιολογικό φύλο, ενώ τώρα εννοείται το κοινωνικό φύλο. Επίσης, ανάλογα με το πλαίσιο της χρήσης του όρου, το νήμά του αλλάζει. Άλλοι/ες αναφέρονται στο φύλο ως δίπολο, ενώ άλλοι/ες στο φύλο ως φάσμα κοκ.

δεν επικυρώνονται κοινωνικά (Butler, 2009, σ. 49). Αυτή η στερεοτυπική εικόνα του φύλου αντικατοπτρίζει την ιδεολογία των κοινωνικά ισχυρών, μια ετεροκανονική ιδεολογία, και λειτουργεί για να περιθωριοποιεί αυτούς/ες που αποτυγχάνουν να συμμορφωθούν σε αυτές τις επιβαλλόμενες συνθήκες (βλ. Butler, 2009, σσ. 42–44, 48–52; Mikkola, 2016, σσ. 34–36). Η νομική εξουσία είναι αυτή που παράγει τα υποκείμενα και κατ' επέκταση τα φύλα, ενώ διατείνεται ότι απλώς τα αναπαριστά. Αυτό γίνεται προκειμένου να παρουσιαστεί μια φυσικοποιημένη μορφή των φύλων και να νομιμοποιηθεί η ίδια η ρυθμιστική ηγεμονία της πολιτικής εξουσίας και του νόμου (Butler, 2009, σ. 27).

Η Butler υποστηρίζει έναν ακραίο νομιναλισμό, λέγοντας ότι το βιολογικό φύλο δεν υπάρχει, αλλά είναι κοινωνικό και αυτό, δηλαδή καθορίζεται μέσα από κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές δομές. Το φύλο εγκαθιδρύεται μέσω μιας διαρκούς επανάληψης ορισμένων σωματικών συνηθειών, οι οποίες είναι κοινωνικά κατασκευασμένες. Η επανάληψη αυτή υποδεικνύει μια έμφυλη κανονικότητα (Αθανασίου, 2012, σ. 230). Γι' αυτό η Butler χρησιμοποιεί τον όρο «επιτελεστικότητα φύλου». Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι υπάρχουν κοινωνικά κατασκευασμένα νοήματα, τα οποία επιτελούνται κατ' επανάληψη από τα έμφυλα υποκείμενα και τελικά συντηρούνται και διαιωνίζονται. Αυτός είναι ένας ρυθμιστικός μηχανισμός που συντελεί στην διατήρηση της ετεροκανονικότητας (Butler, 2006, σ. 395, 2009, σσ. 177–78, 182). Αυτά τα νοήματα μπορεί να εμφανίζονται μέσα από πράξεις, χειρονομίες και σωματικές στάσεις. Μέσω της επιτελεστικότητας, το άτομο, που «επιτελεί» ένα κοινωνικό φύλο, συγκροτείται σε ένα πλαίσιο εξουσίας (Αθανασίου, 2007, σ. 213). Η Butler, δηλαδή, υποστηρίζει ότι τα άτομα «αναγκάζονται» από την κοινωνία να επιτελέσουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που θα επιβεβαιώσουν το φύλο που τους αποδόθηκε στη γέννα. Το φύλο είναι «πράττειν» και όχι «είναι». Είναι, δηλαδή, περισσότερο μια ακολουθία πράξεων, μια επαναλαμβανόμενη ενασχόληση με πράξεις που είτε θεωρούνται «θηλυκές» και οδηγούν στην «θηλυκοποίηση», είτε θεωρούνται «αρσενικές» και οδηγούν στην «αρρενοποίηση», παρά ένα ον. Δημιουργείται, σύμφωνα με την Butler, μόνο μέσω αυτών των έμφυλων πράξεων, είναι ρευστό και υπάρχει μόνο στο βαθμό που επιτελείται (βλ. Butler, 2006, σ. 395, 2009, σσ. 177–78, 182; Mikkola, 2016, σσ. 36–37).

Θα μπορούσαμε, όμως, να ασκήσουμε κριτική και στη θεωρία της Butler, καθώς η μη ύπαρξη του βιολογικού φύλου μοιάζει έωλη. Μοιάζει αδύνατο να αρνηθούμε τα σωματικά χαρακτηριστικά, τα οποία μπορούμε να παρατηρήσουμε με τις αισθήσεις μας. Οι σωματικές διαφορές μεταξύ ανδρικών-θηλυκών σωμάτων και σωμάτων των intersex<sup>6</sup> ατόμων είναι φανερές και δεν μπορούμε να τις αγνοήσουμε. Βέβαια, οι σωματικές αυτές διαφορές αναγνωρίζονται μέσω της βιολογίας και άρα μέσω των επιστημόνων που παρατηρούν και καταγράφουν αυτές τις διαφορές. Όπως, σκοπεύει να δειχθεί και μέσω αυτής της εργασίας, η επιστήμη και οι επιστήμονες δεν είναι αντικειμενικοί παρατηρητές της πραγματικότητας, αλλά είναι κοινωνικά προϊόντα με προσωπικές ταυτότητες, ιδεολογίες και πεποιθήσεις, που επηρεάζουν τον τρόπο που βλέπουν τον

---

<sup>6</sup> Intersex είναι τα άτομα, των οποίων τα χρωμοσώματα δεν παραπέμπουν στον κλασικό ορισμό των αρσενικών και των θηλυκών σωμάτων. Εμφανίζουν συνδυασμούς χρωμοσωμάτων που διαφέρουν από XY-αρσενικό και XX-θηλυκό.

κόσμο. Αυτό για το οποίο γίνεται λόγος είναι η περίφημη θέση περί «παρατήρησης έμφορτης θεωρίας». Η ιδέα της παρατήρησης έμφορτης θεωρίας σημαίνει ότι δεν υπάρχει «καθαρή παρατήρηση». Κατά τη διάρκεια της παρατήρησης, ο παρατηρητής δεν είναι ένας υποδοχέας απλώς αισθητηριακών δεδομένων, αλλά επηρεάζεται από τη θεωρία, την οποία διατυπώνει ή υποστηρίζει, καθώς και από την προσωπική του ταυτότητα, δηλαδή τις προ-καταλήψεις του και τις προσδοκίες του (Αναπολιτάνος κ.ά., 2003, σ. 65). Μέσω της παρατήρησης έμφορτης θεωρίας, αναγνωρίστηκε ότι οι θεωρίες ενσωματώνουν αξίες, επειδή υποστηρίζουν έναν τρόπο περιγραφής του κόσμου έναντι άλλων (Moulton, 2004, σσ. 151–152). Έτσι, λοιπόν, αν σκεφτούμε ότι τα βιολογικά χαρακτηριστικά αναγνωρίζονται μέσω της ανθρώπινης παρατήρησης, η οποία είναι έμφορτη θεωρίας, τότε αυτά τα χαρακτηριστικά δεν αποτελούν αντικειμενικές και αναλλοίωτες αλήθειες του ανθρώπινου σώματος. Επιπλέον, το ερώτημα που έχει τεθεί, για να αρχίσει η έρευνα που καταλήγει στην εύρεση αυτών των διαφορών, είναι κι αυτό επηρεασμένο από τα υποκείμενα που διεξάγουν την έρευνα, που με τη σειρά τους είναι επηρεασμένα από την κοινωνία τους. Με βάση τη γενικότερη θεώρηση της Butler, πιστεύω πως αυτή θα ήταν η απάντηση στην ένσταση που ανέφερα παραπάνω. Δεν θεωρώ πως η Butler δεν αποδέχεται την υλικότητα του σώματος και τις διαφορές μεταξύ των σωμάτων, αλλά τη βιολογικοποίηση αυτής της διαφοράς σε μια επιστήμη που κρίνεται ανδροκρατούμενη και πατριαρχική, όπως θα δειχθεί και στα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

Στις σύγχρονες Σπουδές Φύλου υπάρχει μια συναίνεση ότι όταν αναφερόμαστε στο φύλο, κάνουμε λόγο για το κοινωνικό φύλο. Η διάκριση του βιολογικού από το κοινωνικό φύλο, που ξεκίνησε από τις φεμινίστριες του δευτέρου κύματος, είναι καθοριστική για τις Σπουδές Φύλου. Τα έμφυλα χαρακτηριστικά, δηλαδή, δεν αποτελούν απόρροια της βιολογίας και δεν γίνονται αποδεκτά ως φυσικά, αμετάβλητα και απρόσβλητα από οποιαδήποτε κριτική. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποφυγή της κανονικοποίησης και φυσικοποίησης των έμφυλων διαφορών και κατ' επέκταση της ανισότητας και της καταπίεσης των γυναικών.

Το κοινωνικό φύλο στις σύγχρονες Σπουδές Φύλου και στον σύγχρονο φεμινισμό δεν θεωρείται μια δυαδική (άνδρας-γυναίκα), αλλά αποτελεί ένα ρευστό φάσμα, μέσα στο οποίο εμπεριέχονται και η θηλυκότητα και η αρρενωπότητα και κάθε άλλη έκφραση φύλου, που με τη σειρά της αποτελείται από πολλαπλές κανονιστικές εννοιολογήσεις, από κοινωνικούς κανόνες, εμπρόθετες δράσεις, ψυχικές παραστάσεις, αλλά και λογοθετικά (discursive) σχήματα (βλ. Αθανασίου, 2012, σ. 230; Butler, 2009, σσ. 31–33). Η διάκριση αυτή είναι σημαντική, γιατί μέσω αυτής υποστηρίζεται ότι η ανισότητα ανδρών και γυναικών δεν είναι φυσική και αμετάβλητη. Μέσω της αλλαγής του κοινωνικού πλαισίου, και κατ' επέκταση των έμφυλων ρόλων μέσα σ' αυτό, μπορεί να αλλάξει η υπάρχουσα κατάσταση. Επιπλέον, είναι πολύ σημαντική για την άρση της ετεροκανονικότητας και την επακόλουθη εξήγηση και αποδοχή της διεμφυλικότητας ως ταυτότητας εντός του έμφυλου φάσματος. Στην παρούσα εργασία, όταν γίνεται λόγος για φύλο αναφερόμαστε στο κοινωνικό φύλο, όπως αυτό παρουσιάστηκε παραπάνω και υιοθετούμε την αντιουσιακρατική θεωρία της Butler, την επιτελεστικότητα του φύλου.

### 3. Το φύλο ως πρίσμα ανάλυσης της επιστήμης

Η έννοια του «κοινωνικού φύλου» από το δεύτερο και κυρίως το τρίτο φεμινιστικό κύμα άρχισε να μετασχηματίζει όλα τα γνωστικά πεδία. Το φύλο αποτέλεσε πρίσμα έρευνας, κατηγορία ανάλυσης, μέσω του οποίου αναδύθηκαν νέες θεματικές και εξαιτίας του οποίου εξετάστηκαν κριτικά τα υπάρχοντα προτάγματα και πρότυπα της επιστημονικής έρευνας (Scott, 1997, σσ. 289–291). Η ένταξη του φύλου στα ερευνητικά εργαλεία μπορεί, σύμφωνα με την Penelope J. Corfield, να προσφέρει μια περισσότερο ολιστική ανάλυση, αφού ο εκάστοτε επιστημονικός τομέας θα μελετάται πλέον μέσω πολλών διαφορετικών πρισμάτων και θα μελετά ανεξερευνήτες μέχρι τώρα επιστημονικές περιοχές (Scott, 1997, σ. 242). Επιπλέον, όπως αναφέρει η Joan Scott (1997) στο κείμενό της με τίτλο, «*Το φύλο: Μια χρήσιμη κατηγορία ιστορικής ανάλυσης*», μέσω της ένταξης του φύλου στα επιστημολογικά εργαλεία θα επαναπροσδιοριστεί αυτό που θεωρείται επιστημικά σημαντικό. Θα συμπεριληφθεί σε αυτό η προσωπική και υποκειμενική εμπειρία, η οποία έχει συνδεθεί με την έννοια της θηλυκότητας και τους ρόλους των γυναικών (Scott, 1997, σ. 289). Το ζήτημα του φύλου και της επιστήμης μπορεί να θεωρηθεί οριακή περίπτωση (border-case), αφού βρίσκεται όρια μεταξύ της φεμινιστικής θεωρίας και όλων των επιστημονικών και μεταεπιστημονικών κλάδων, δημιουργώντας μια πολυπλοκότητα που απαιτεί διεπιστημονική ανάλυση (Keller, 1995, σ. 27). Η φεμινιστική θεωρία αμφισβητεί τη φαινομενική ουδετερότητα της επιστήμης, επισημαίνοντας ότι πολλές επιστημονικές πρακτικές και θεωρίες έχουν επηρεαστεί από έμφυλα στερεότυπα. Παράλληλα, το φύλο εγείρει ζητήματα σχετικά με τη φύση της επιστημονικής γνώσης, τη μεθοδολογία και τη δομή της επιστημονικής εξουσίας, αποκαλύπτοντας την ανάγκη αναστοχασμού πάνω στις κοινωνικές και πολιτισμικές επιρροές της επιστήμης. Το φύλο και η επιστήμη ως οριακή περίπτωση δείχνουν ότι χρειάζεται η συνεργασία πολλών κλάδων, για να συζητηθούν πλήρως οι επιπτώσεις και οι προκλήσεις που αναδύονται. Αυτό αναδεικνύει την ανάγκη μιας συνολικής, διεπιστημονικής προσέγγισης.

Στην παρούσα εργασία το φύλο θα χρησιμοποιηθεί ως πρίσμα θεώρησης ορισμένων θεωριών των επιστημών της ζωής, ώστε να ιχνηλατηθούν οι έμφυλες μεροληψίες αυτών των θεωριών και τα δομικά και μεθοδολογικά προβλήματα των επιστημών της ζωής όσον αφορά το φύλο. Είναι πολύ συχνή η θέση στις Σπουδές Φύλου ότι υπάρχει μια πολιτισμική εξίσωση του επιστημονικού με το αρρενωπό (Ρεντετζή, 2006, σ. 13). Σε πρώτο επίπεδο μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε αυτή τη συσχέτιση επιστήμης και αρρενωπότητας μέσω των αναπαραστάσεων των φυσικών επιστημόνων ως μοναχικών ανδρικών ιδιοφυϊών. Ο αυτάρκης, μοναχικός άνδρας επιστήμονας που δουλεύει σε ένα εργαστήριο έγινε με κάποιον τρόπο το πρότυπο και αρχέτυπο του επιστήμονα του 20<sup>ου</sup> αιώνα (Ρεντετζή, 2006, σ. 14). Έτσι, η θηλυκότητα έμοιαζε ασύμβατη, τουλάχιστον στις πολιτισμικές αναπαραστάσεις, με την επιστημονικότητα. Ωστόσο, εδώ δεν θα ασχοληθώ με αυτές τις αναπαραστάσεις, αλλά με πιο θεμελιώδη στοιχεία της επιστήμης, όπως τον επιστημονικό λόγο (discourse) και τις επιστημονικές αξίες και μεθόδους. Στο παρόν κεφάλαιο, θα αναλύσω τον ρόλο που έπαιξε η Επιστημονική Επανάσταση στη δόμηση έμφυλα μεροληπτικών επιστημονικών λόγων και μεθόδων. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσω ορισμένες από τις έμφυλες

μεροληψίες στους επιστημονικούς λόγους και στις επιστημονικές μεθόδους, έτσι όπως έχουν διατυπωθεί από σημαντικές ερευνήτριες του ζητήματος επιστήμης-φύλου.

### 3.1. Ο ρόλος της Επιστημονικής Επανάστασης

Η περίοδος της Επιστημονικής Επανάστασης του 16<sup>ου</sup> και 17<sup>ου</sup> αιώνα έχει κριθεί ως μια σημαντική περίοδος μελέτης της επιστήμης και από φεμινίστριες διανοήτριες. Συγκεκριμένα, πολλές έχουν ασκήσει κριτική στην περίοδο αυτή και στους κυριότερους διανοητές της όσον αφορά την κατασκευή αυτού που ονομάζουμε «νεωτερική επιστήμη» σε σχέση με την πατριαρχία και τον καπιταλισμό. Κυριότερη μελετήτρια της ανδροκρατίας της επιστήμης κατά την περίοδο του 16<sup>ου</sup> και 17<sup>ου</sup> αιώνα είναι η Carolyn Merchant.

Η Carolyn Merchant, όπως και η Evelyn Fox Keller, έχουν υποστηρίξει ότι η Επιστημονική Επανάσταση άλλαξε τον τρόπο που οι άνθρωποι αλληλεπιδρούσαν με τον φυσικό κόσμο και συγκεκριμένα θεωρούν ότι εκείνη την περίοδο αρχίζει να «αρρενωποιείται» η θεώρηση της φύσης, και κατ' επέκταση η απόκτηση και παραγωγή γνώσης, να κυριαρχεί, δηλαδή, ένας αρσενικός τρόπος θεώρησης της φύσης (Bowler & Morus, 2020, σσ. 547–548). Η Merchant υποστηρίζει ότι πριν την Επιστημονική Επανάσταση και την άνοδο της Νέας Επιστήμης, η φύση που ήταν παραδοσιακά θηλυκή, τόσο στους δυτικούς όσο και στους μη-δυτικούς πολιτισμούς, αντιμετωπιζόταν από τους φυσικούς φιλοσόφους με σεβασμό και κυριαρχούσε η εικόνα της φύσης ως Μητέρας-Φύσης (1980, σ. xxiii). Υπήρχαν, ωστόσο, δύο εικόνες της φύσης: από τη μία ήταν η φύση ως στοργική μητέρα, ενώ από την άλλη ήταν η ανεξέλεγκτη και χαώδης φύση. Και οι δύο αναπαραστάσεις της φύσης ήταν θηλυκές. Με την άνοδο, όμως, της Νέας Επιστήμης, τη μηχανοποίηση και τον εξορθολογισμό της κοσμοθεωρίας που έλαβαν χώρα κατά την Επιστημονική Επανάσταση, η φύση σταμάτησε να προσλαμβάνεται ως στοργική μητέρα και κυριάρχησε η δεύτερη εικόνα. Έτσι, η φύση μετατράπηκε σε πόρο προς εκμετάλλευση και πεδίο ελέγχου και εξουσίας (Merchant, 1980, σ. 2). Οι φυσικοί φιλόσοφοι άρχισαν να περιγράφουν τη φύση ως μια παθητική μηχανή σε αναλογία με την παθητική γυναίκα, στην οποία ο άντρας έπρεπε να κυριαρχήσει (Bowler & Morus, 2020, σσ. 547–548, 550, 552).

Μπορούμε να εντοπίσουμε την ανδροκρατία στην επιστήμη κατά την περίοδο του 16<sup>ου</sup>-17<sup>ου</sup> αιώνα από τον τρόπο με τον οποίο οι φυσικοί φιλόσοφοι έγραφαν για τη φύση. Η πιο διαδεδομένη μεταφορά που περιγράφει την αντίληψη για τη φύση στην ανάδυση της Νέας Επιστήμης ήταν αυτή του βιασμού. Οι πρωταγωνιστές της Επιστημονικής Επανάστασης, εξακολουθώντας να θεωρούν τη φύση θηλυκή, περιέγραψαν τη σχέση τους μαζί της με όρους κυριαρχίας και διεύθυνσης (Bowler & Morus, 2020, σ. 552). Οι πειραματιστές, οι οποίοι ήταν άνδρες, θεωρούσαν ότι διαμελίζουν ενεργά τη φύση. Ο Φράνσις Μπέικον ονόμασε τη νέα πειραματική γνώση «αρσενική», όρος που είχε καθαρά θετικό πρόσημο και ταυτόχρονα περιέγραψε τη διαδικασία του πειραματισμού ως «ερά εξέταση της φύσης» (Bowler & Morus, 2020, σ. 552;

Oakley, 1998, σ. 718). Χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, μεταφορές βιασμού και βασανιστηρίων, για να περιγράψουν την εξαγωγή των μυστικών από τη φύση. Η «μηχανική του Νεύτωνα» έχει ονομαστεί και το «εγχειρίδιο βιασμού του Νεύτωνα», επειδή η κατανόηση της φύσης ως γυναίκας ήταν θεμελιώδης για τις τότε αντιλήψεις για τη φύση και την έρευνα (Oakley, 1998, σ. 718).

Η Keller, σε κοινό πλαίσιο με την Merchant, θεωρεί ότι σκοπός της Νέας Επιστήμης ήταν να αποκαλύψει τη φύση, να ανακαλύψει τα μυστικά της και να διεισδύσει στα μυστήριά της (Bowler & Morus, 2020, σ. 552; Keller, 1996). Υποστηρίζει ότι τα μυστικά των γυναικών, όπως και τα μυστικά της φύσης, θεωρούνταν από τους άντρες απειλητικά ή θελκτικά επειδή τους απέκλειαν. Μέσω της επιστήμης και της τεχνολογίας αυτά τα μυστικά μπορούν να γίνουν πια ορατά. Κατ' επέκταση τα πολύτιμα μυστικά παύουν να ανήκουν στις γυναίκες και ανήκουν πια στους άντρες (Keller, 1992, σ. 40). Πέρα από τα γνωστά παραδείγματα του Μπέικον και του Νεύτωνα, η Keller (1996) αναφέρει και άλλους σημαντικούς διανοητές της εποχής που εξέφραζαν παρόμοιες απόψεις:

Όπως εξηγεί ο Thomas Sprat (1667) προς υπεράσπιση της Βασιλικής Εταιρείας, «το πνεύμα που βασίζεται στις τέχνες των ανδρικών χεριών είναι αρσενικό και ανθεκτικό».

Στο αληθινό βακωνικό ιδίωμα, ο Joseph Glanvill προσθέτει ότι η λειτουργία της επιστήμης είναι να ανακαλύψει «τους τρόπους να αιχμαλωτίσει τη Φύση και να την κάνει να εξυπηρετήσει τους σκοπούς μας. (1996, σ. 54)

Έτσι, η Keller, μέσω της ανάλυσης των επιστημονικών λόγων της εποχής αλλά και της αναπαράστασης της φύσης και των γυναικών, καταλήγει στο ότι ο στόχος της Νέας Επιστήμης «δεν είναι η μεταφυσική επαφή αλλά η κυριαρχία, όχι η ένωση του νου και της ύλης, αλλά η εγκαθίδρυση της 'Αυτοκρατορίας του Ανθρώπου πάνω στη Φύση'» (Keller, 1996, σ. 54). Η ταύτιση της γυναίκας με τη φύση, η οποία διαχρονικά αντιμετωπιζόταν ως μυστήρια, έγινε το αντικείμενο εξερεύνησης και στόχος της επιστήμης ήταν η ανακάλυψη των μυστικών της. Η μυστήρια φύση, ταυτιζόμενη με τη γυναίκα, έγινε το αντικείμενο μελέτης, το οποίο θα διασαφηνιστεί από την ανδρική ορθολογικότητα της επιστήμης (Αθανασίου, 2012, σσ. 228–229). Γίνεται η επιστήμη, έτσι, ένα πεδίο, στο οποίο η θηλυκότητα κυριαρχείται από την αρρενωπότητα και διαιωνίζονται οι έμφυλες διαφορές. Η Keller αναφερόμενη στην περίπτωση του Robert Boyle, ο οποίος στο «A Free Inquiry into the Vulgar Notion of Nature» στηλίτευσε τον σεβασμό των ανθρώπων προς τη φύση και απέρριψε την θεοποίησή της, κάνει λόγο για τα αρνητικά αποτελέσματα της εκκοσμίκευσης, που διατηρώντας την εξίσωση μεταξύ γυναίκας και φύσης, μετέτρεψε και τα δύο μέρη τις εξίσωσης σε οντότητες μηχανικές και δαιμονικές (Keller, 1996, σ. 54).

Ταυτόχρονα, αυτή η ταύτιση φύσης και θηλυκότητας έφερε και άλλα αποτελέσματα σχετικά με τους τρόπους που γινόταν αντιληπτή η έννοια της θηλυκότητας. Όπως αναφέρει η Ann Oakley (1998):

Οι επισιτιστικές κρίσεις, οι πόλεμοι, οι πληγές και η φτώχεια από τα μέσα του δέκατου έκτου έως τα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα διατάραζαν την αίσθηση της ισορροπίας μεταξύ των ανθρώπων και του γυναικείου σύμπαντος της φύσης. Η φύση έμοιαζε να απογοητεύει τους ανθρώπους. Επειδή η φύση ήταν θηλυκή, η θηλυκότητα ενεπλάκη σε αυτή την αίσθηση της οντολογικής απογοήτευσης. Ο πολιτιστικός και επιστημονικός κόσμος, αναγεννημένος ως αρσενικός, έθεσε όχι μόνο στις γυναίκες αλλά και στους άνδρες το πρόβλημα να εγκαταλείψουν την ταύτιση με το θηλυκό. Ακολούθησε μια αμυντική απόρριψη των γυναικών, λογικά. (1998, σ. 718)

Έτσι, πέρα από την πολύ συχνή διαγραφή των γυναικών και της συμβολής τους στην επιστήμη από την ιστορία της επιστήμης, διαγράφηκαν και οι θηλυκοί τρόποι γνώσης (Bowler & Morus, 2020, σσ. 547–548). Σύμφωνα με πολλές φεμινίστριες, σε αυτή τη διαγραφή της «θηλυκής γνώσης» σημαντικό ρόλο έπαιξε και το κυνήγι μαγισσών. Πριν την Επιστημονική Επανάσταση και το κυνήγι μαγισσών και πριν τη θεσμοθέτηση αυτού που σήμερα ονομάζουμε «νεότερη» και «σύγχρονη» επιστήμη, η ιατρική, δηλαδή η φροντίδα του σώματος, ήταν ένα έργο των σοφών γυναικών, των θεραπευτριών (Kwaschik, 2023, σσ. 177–178). Με την καταπίεση, όμως, των θηλυκών σωμάτων και της θηλυκής γνώσης, κατά τη διάρκεια του κυνηγιού μαγισσών, η φροντίδα του σώματος έγινε η ιατρική επιστήμη και διαμορφώθηκε άλλο ένα ανδρικό επάγγελμα (Kwaschik, 2023, σ. 178). Η Kwaschik διαβάζει το κυνήγι μαγισσών ως μία «γνωσιοκτονία» (“epistemicide”<sup>7</sup>), καθώς θεωρεί ότι επρόκειτο για μια εξόντωση της θηλυκής, εναλλακτικής γνώσης (Kwaschik, 2023, σ. 179). Τα χαρακτηριστικά αυτής της γνώσης είναι η σύνδεση με τη φύση και το βίωμα. Είναι γνώση αυθεντική, τρυφερή και προσεκτική και έρχεται σε αντίθεση με την ηγεμονική ανδροκεντρική γνώση και τις πρακτικές της, όπως αυτές εμφανίζονται στη δυτική ιατρική (Kwaschik, 2023, σ. 180).

Άλλοι ιστορικοί της επιστήμης έχουν υποστηρίξει ότι τα ίδια τα σώματα των γυναικών έγιναν όλο και περισσότερο αντικείμενο επιστημονικής έρευνας, λόγω του ότι θεωρούνταν παθολογικά, σε αντίθεση με τα αρσενικά σώματα που ήταν φυσιολογικά. Έτσι, τα θηλυκά σώματα υπόκεινται όλο και περισσότερο σε ιατρική και επιστημονική παρέμβαση (Bowler & Morus, 2020, σσ. 547–548).

---

<sup>7</sup> Κατά το genocide=γενοκτονία

Μία ακόμα σημαντική πλευρά στη μελέτη της σχέσης του φύλου με την περίοδο της Επιστημονικής Επανάστασης έχει υπάρξει και αυτό που ορισμένοι ιστορικοί ονομάζουν «μετάβαση στον καπιταλισμό» (Federici, 2011, σ. 99). Κατά τη διάρκεια αυτής της μετάβασης, που η Federici την ορίζει χρονικά από τα μέσα του 15<sup>ου</sup> μέχρι και τα μέσα του 17<sup>ου</sup> αιώνα, υποστηρίζεται ότι ξεκίνησε μια διαδικασία κοινωνικής υποβάθμισης των γυναικών, μέσω της απαξίωσης της αναπαραγωγής ως εργασίας (Federici, 2011, σ. 114). Παράλληλα, όμως, κατά τον 16<sup>ο</sup> και 17<sup>ο</sup> αιώνα άρχισε να επικρατεί μια επιθυμία για αύξηση του πληθυσμού, ώστε να υπάρχουν εργάτες και τροφοί για το κράτος (Federici, 2011, σ. 129). Έτσι, άρχισε ένας πόλεμος εναντίον των γυναικών, ώστε να μην έχουν οι ίδιες πια τον έλεγχο των σωμάτων τους και της αναπαραγωγής (Federici, 2011, σ. 130). Αυτός ο πόλεμος διεξήχθη, κυρίως, μέσω του κυνηγιού μαγισσών, αλλά και του επαναπροσδιορισμού του τι συνιστά έγκλημα αναπαραγωγής, με αποτέλεσμα να διώκονται πάρα πολλές γυναίκες για βρεφοκτονία και παραβάσεις της αναπαραγωγικής κανονικότητας (Federici, 2011, σ. 131). Αυτό οδήγησε, μεταξύ άλλων, και στον αποκλεισμό των γυναικών από το επάγγελμα της μαίας και στην είσοδο των αντρών γιατρών στην αίθουσα τοκετού, κάτι που έκανε τις γυναίκες να χάσουν τον έλεγχο της τεκνοποίησης και να περιοριστούν στον ρόλο του τοκετού, ενώ έκανε τους άνδρες γιατρούς «να θεωρούνται οι αληθινοί ‘ζωοδότες’» (Federici, 2011, σ. 131).

Όπως αναφέρει και η Ruth Perry (1980): «[μ]έχρι τα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα η οικονομική λειτουργία των γυναικών είχε σταδιακά συρρικνωθεί σε εκείνη της νοικοκυράς [...] Μέχρι το τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα αυτή η οικονομική εξάρτηση φαίνεται να έχει γίνει αποδεκτή ως φυσική κατάσταση» (1980, σ. 37). Η Keller συμπληρώνει πως ακόμα πιο σημαντικές ήταν οι αλλαγές στις πεποιθήσεις σχετικά με τη φύση της γυναικείας συμπεριφοράς, που περιλάμβαναν πεποιθήσεις για τους ρόλους που οι γυναίκες θα μπορούσαν να παίζουν στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα και τον βαθμό εξουσίας που θα μπορούσαν να έχουν, το τι ρούχα θα φορέσουν και φυσικά πεποιθήσεις σχετικά με την «επικινδυνότητα» της σεξουαλικότητας των γυναικών για την άρχουσα τάξη (Keller, 1996, σ. 63). Όπως αναφέρει η Keller (1996): «[λ]ίγα είναι γνωστά για τις αλλαγές στην αντίληψη της γυναικείας σεξουαλικότητας, αλλά αυτό είναι σαφές. Τον δέκατο έβδομο αιώνα, οι σεξουαλικές ορέξεις των γυναικών θεωρούνταν ευρέως μεγάλες και προβληματικές» (1996, σ. 63). Ενώ στην ίδια γραμμή η Merchant γράφει:

Η ανάκριση των μαγισσών ως σύμβολο για την ανάκριση της φύσης, η αίθουσα του δικαστηρίου ως πρότυπο για την ιερά εξέταση και τα βασανιστήρια μέσω μηχανικών συσκευών ως εργαλείο για την υποταγή της αταξίας ήταν θεμελιώδη για την επιστημονική μέθοδο ως εξουσία. Για τον Bacon, όπως και για τον Harvey, η σεξουαλική πολιτική βοήθησε στη δομή της φύσης της εμπειρικής μεθόδου που θα παρήγαγε μια νέα μορφή

γνώσης και μια νέα ιδεολογία αντικειμενικότητας φαινομενικά απαλλαγμένη από πολιτιστικές και πολιτικές υποθέσεις. (1980, σ. 172)

Με όλους αυτούς τους τρόπους και τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, μέσα στις οποίες συντελέστηκε η Επιστημονική Επανάσταση, παρατηρούμε μια περιθωριοποίηση των γυναικών, τόσο κοινωνικά, όσο και επιστημικά. Τα φεμινιστικά επιχειρήματα δείχνουν ότι εξετάζουμε μια περίοδο που παρατηρείται μια γενικότερη «αρρενωποίηση της γνώσης». Η περίοδος του 16<sup>ου</sup> και 17<sup>ου</sup> αιώνα έχει απασχολήσει πολύ τις μελετήτριες που ασχολούνται με τη σχέση επιστήμης και φύλου, καθώς εκείνη την εποχή, όπως παρουσιάστηκε σε αυτό το κεφάλαιο, αρχίζει να φαίνεται μια έντονη προσπάθεια διαχωρισμού της θηλυκότητας από τη γνώση. Τα επιχειρήματα που παρουσιάστηκαν στο παρόν κεφάλαιο βοηθούν να ιχνηλατήσουμε και ιστορικά τις απαρχές των έμφυλων μεροληψιών στις επιστήμες της ζωής και αρχίζουν να δομούν μια εικόνα που θα συμπληρωθεί με την παρουσίαση των έμφυλων μεροληψιών στους επιστημονικούς λόγους και τις επιστημονικές αξίες και μεθόδους.

### 3.2. Έμφυλες μεροληψίες στους επιστημονικούς λόγους

Με σκοπό να ανιχνευθεί η παραγωγή, αναπαραγωγή και νομιμοποίηση της έμφυλης μεροληψίας στις επιστήμες της ζωής, αναλύονται μεταξύ άλλων και οι λόγοι (discourses). Είναι σημαντικό, επομένως, αρχικά να αναφερθούμε στην ίδια την έννοια του λόγου, η οποία έχει απασχολήσει σημαντικά τη φιλοσοφική σκέψη. Στο παρόν κεφάλαιο, θα εστιάσω στη μεταδομιστική θεωρία για τους λόγους, διότι είναι και αυτή που χρησιμοποιείται περισσότερο στις σύγχρονες Σπουδές Φύλου, ενώ στη συνέχεια θα αναφερθώ στις έμφυλες μεροληψίες των επιστημονικών λόγων.

Η μεταδομιστική παράδοση στην ανάλυση των λόγων, με κύριο εκφραστή της τον Michel Foucault, υποστηρίζει ότι οι λόγοι δομούν την παραγωγή νοήματος μέσα σε ένα κοινωνικό συγκείμενο. Ο Foucault υποστηρίζει ότι οι λόγοι είναι ενδεχομενικά και κοινωνικά κατασκευασμένα συστήματα σχέσεων και πρακτικών που είναι εγγενώς πολιτικά. Έτσι, η κατασκευή λόγων εμπεριέχει την άσκηση της εξουσίας (Howarth, 2000, σ. 9). Βασικό στοιχείο της μελέτης του είναι η παραγωγή λόγων γνώσης και αλήθειας μέσα στις κοινωνίες. Ο Foucault μελετά τους λόγους αλήθειας-γνώσης, που παράγονται εντός των κοινωνιών, μέσα από την σύνδεσή τους με την εξουσία (pouvoir) ή καλύτερα με τις σχέσεις εξουσίας. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι ο Foucault κάνει λόγο για “pouvoir”, προσπαθώντας να ορίσει την εξουσία, αποκλείοντας τους στενούς ορισμούς που παραδοσιακά δίδονται. Ο Foucault δεν κάνει λόγο για μία εξουσία που μέσω θεσμών και μηχανισμών εξασφαλίζει την υποταγή των πολιτών σε ένα κράτος, ούτε εννοεί κάποιον τρόπο καθυπόταξης με τη μορφή κανόνα, ούτε κανένα δυαδικό

σύστημα κυριαρχίας που το ένα μέρος του ασκεί εξουσία στο άλλο, μονόπλευρα. Το κράτος και ο νόμος, δηλαδή αυτά που παραδοσιακά θεωρούμε εξουσιαστικούς μηχανισμούς και είναι ορατοί, δεν είναι παρά καταληκτικές μορφές εξουσίας. Προτείνει ότι η εξουσία<sup>8</sup> αποτελεί ένα δίκτυο πολλαπλών σχέσεων δύναμης (force). Οι σχέσεις αυτές είναι διαρκώς μεταβαλλόμενες και σχηματίζουν ένα σύστημα, με αποτέλεσμα να επενεργούν σε όλη την κοινωνία πολλές φορές μέσω των κρατικών μηχανισμών (Λυριντζής, 1995, σ. 6). Οι μηχανισμοί της εξουσίας χρησιμοποιούνται από τον Foucault, ως μέσο κατανόησης του κοινωνικού πεδίου.

Η εξουσία ως σχέσεις ξεκινάει από άπειρα σημεία και είναι εμμενής σε άλλους τύπους σχέσεων. Μπορούμε να δούμε τις σχέσεις εξουσίας ως αποτέλεσμα ανισοτήτων και ανισορροπιών. Ο Foucault προσπαθεί να αμφισβητήσει το δίπολο εξουσιαστή-εξουσιαζόμενο, στο οποίο η εξουσία έρχεται “από τα πάνω”, υποστηρίζοντας, αντίθετα, την ύπαρξη πολλαπλών σχέσεων εξουσίας που σχηματίζονται και λειτουργούν μέσα σε μηχανισμούς παραγωγής και εν συνεχεία διαπερνούν όλη την κοινωνία. Είναι, δηλαδή, με έναν τρόπο σχέσεις εξουσίας που “έρχονται από τα κάτω”, με την έννοια ότι δεν πηγάζει μία Εξουσία από το κράτος και τους θεσμούς, αλλά από πολύ πιο πρωταρχικές μορφές σχέσεων σε μια κοινωνία, όπως η οικογένεια. Οι σχέσεις εξουσίας έχουν στοχεύσεις, αλλά δεν αποτελούν μια συνειδητή απόφαση ενός υποκειμένου (Foucault, 1976, σ. 111).

Οι λόγοι, επομένως, στον Foucault παράγουν σχέσεις εξουσίας. Οι λόγοι αλήθειας, οι επιστημονικοί λόγοι ή αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε γνώση (savoir) βρίσκονται σε μια διαρκή αλληλοτροφοδότηση με την εξουσία (pouvoir). Μπορούμε να διακρίνουμε, έτσι, έναν κύκλο παραγωγής και αναπαραγωγής μεταξύ λόγων και εξουσίας. Στη μεταδομιστική φεμινιστική φιλοσοφία είναι πολύ συχνά οι λόγοι που λειτουργούν ως αιτία που τα (έμφυλα) σώματα καθίστανται πεδία σχέσεων εξουσίας. Ταυτόχρονα, οι λόγοι δομούν σχέσεις μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών υποκειμένων (Howarth, 2000, σ. 9). Η συσχέτιση σχέσεων εξουσίας και λόγου που κάνει έντονα ο Foucault, αλλά και πολλές/οί μεταμοντέρνες/οι φιλόσοφοι δείχνει ότι στην πραγματικότητα μέσω της ανάλυσης λόγων κάνουμε μια αναζήτηση των εκάστοτε εξουσιών που εγκαθιδρύουν τις καταπιεστικές κανονικότητες. Εν προκειμένω, κανονικότητες γύρω από το φύλο, στις οποίες τα υποκείμενα αναγκάζονται να προσαρμοστούν, με αποτέλεσμα μία μεγάλη παραγωγή σχέσεων εξουσίας που καταπιέζουν τα έμφυλα σώματα (Αθανασίου, 2012, σ. 234).

Σύμφωνα με την Diane Macdonell, οι λόγοι είναι κοινωνικά κατασκευασμένοι και μπορεί να προσδιοριστούν από τους θεσμούς με τους οποίους σχετίζεται το υποκείμενο που τους εκφέρει και από την οπτική του γωνία. Οτιδήποτε έχει νόημα μπορεί να θεωρηθεί μέρος ενός λόγου. Τα νοήματα «ενσαρκώνονται» σε τεχνικές διαδικασίες, σε θεσμούς, σε πρότυπα γενικής συμπεριφοράς, σε μορφές μετάδοσης και διάχυσης και σε παιδαγωγικές μορφές (Macdonell, 1993, σσ. 1–4). Στην παρούσα εργασία εξετάζω υπό το πρίσμα του φύλου τους λόγους των επιστημών

---

<sup>8</sup> Στο κείμενό μου όταν χρησιμοποιώ τον όρο “εξουσία” (“pouvoir”) κάνω λόγο για σχέσεις εξουσίας με τον ορισμό που ο Foucault δίνει, ενώ όταν κάνουμε χρήση του όρου “Εξουσία” (“Le Pouvoir”) εννοώ, όπως και ο Foucault, την παραδοσιακή αντίληψη για την Εξουσία.

της ζωής. Επομένως, θεωρώ σημαντικό να κάνω εδώ μια ιδιαίτερη αναφορά σε αυτή την κατηγορία λόγων. Ο επιστημονικός λόγος υποστηρίζει ότι υποδεικνύει το αληθινό. Αυτό από μόνο του είναι μια ιδεολογική θέση. Όλοι οι λόγοι, όπως προαναφέρθηκε, είναι ιδεολογικά τοποθετημένοι και κανένας δεν είναι ουδέτερος, αφού όλοι κατασκευάζονται κοινωνικά. Ένας λόγος βρίσκει το νόημά του με αναφορά σε μία ιδεολογική θέση. Έτσι, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο ιδεολογικής υποταγής. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για μια αδιόρατη εξουσία (Macdonell, 1993, σσ. 58–59, 110).

Οι λόγοι παράγονται κοινωνικά και επομένως εμπεριέχουν εξουσίες και ταυτόχρονα παράγουν εξουσίες, καθώς έχουν τη δυνατότητα να νομιμοποιούν αυτά τα οποία εκφράζουν, οδηγώντας σε έναν κύκλο αναπαραγωγής και νομιμοποίησης εξουσιαστικών νοημάτων. Στην παρούσα εργασία θα μελετήσω ακριβώς αυτό το φαινόμενο υπό το πρίσμα του φύλου, για να εξετάσω πώς οι λόγοι παράγουν σχέσεις εξουσίας που σχετίζονται με το φύλο και κατ' επέκταση τους έμφυλους ρόλους και κανονικοποιούν σεξιστικά περιβάλλοντα, τόσο στην ευρύτερη κοινωνία, όσο και στις επιστημονικές κοινότητες. Στόχος μου είναι να εντοπίσω τους λόγους εκείνους που κατασκευάζουν τις αντιλήψεις περί φυσικών διαφορών μεταξύ των φύλων και κανονικοποιούν τους διαχωρισμούς και τις καταπιέσεις, παθολογικοποιούν θηλυκότητες, queer, διεμφυλικά και λοιπά άτομα και εξιδανικεύουν ως πρότυπα τα αρσενικά, cisgender, straight, λευκά σώματα (Αθανασίου, 2012, σ. 234). Όπως αναφέρει η Susan Heckman (1990):

Η γλώσσα καθιερώνει και διατηρεί την τυπική ταυτότητα φύλου που δημιουργεί τη γυναικεία κατωτερότητα. Η γλώσσα που μιλάμε δημιουργεί μια κατάσταση, στην οποία οι ιδιότητες που έχουν οι γυναίκες ως αποτέλεσμα του βιολογικού τους φύλου γίνονται δυσδιάκριτες από εκείνες που τους λένε ότι πρέπει να κατέχουν για να είναι «θηλυκές», το βιολογικό φύλο και το κοινωνικό φύλο, με άλλα λόγια, γίνονται αλληλένδετα. Μεγάλο μέρος του έργου των σύγχρονων φεμινιστριών έχει ως στόχο να διαχωρίσει το βιολογικό φύλο από τους επιβεβλημένους ρόλους των φύλων στη γλωσσική πρακτική. (1990, σ. 31)

Η Carol Cohn αναφέρει ότι το κοινωνικό φύλο αποτελεί ένα συμβολικό σύστημα που διαμορφώνει το πώς βιώνουμε εμπειρίες και πώς κατανοούμε τον εαυτό. Το κοινωνικό φύλο διαμορφώνει, σύμφωνα με την Cohn, λόγους και κατ' επέκταση πεδία της ζωής μας (Cohn, 1993, σ. 228). Το φύλο, εκτός από μέσο διαμόρφωσης των λόγων, είναι, όπως προαναφέρθηκε, και εργαλείο μελέτης αυτών. Η Cohn θεωρεί ότι, όπως ακριβώς είναι δομημένο το κοινωνικό φύλο, έτσι είναι και η έμφυλη γλώσσα που χρησιμοποιούμε. Είναι, δηλαδή, ένα σύστημα νοημάτων που διαμορφώνει το πώς βιώνουμε εμπειρίες, καθώς και το πώς κατανοούμε και αναπαριστούμε τον εαυτό μας ως αρρενωπότητες ή ως θηλυκότητες. Ορισμένες έννοιες, οι οποίες δεν είναι εγγενώς

έμφυλες, μετατρέπονται σε τέτοιες μέσω της επαναλαμβανόμενης αναπαράστασης των έμφυλων υποκειμένων ως φορέων αυτών των εννοιών στους επιστημονικούς -και όχι μόνο- λόγους. Οι έννοιες αυτές μετατρέπονται με κάποιον τρόπο σε έμφυλα χαρακτηριστικά ή σε έμφυλες ιδιότητες. Εδώ, συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για έννοιες, όπως η αντικειμενικότητα, η υποκειμενικότητα, ο πολιτισμός, η φύση, η επιθετικότητα, η παθητικότητα, η λογική και το συναίσθημα. Αυτές οι έννοιες παρουσιάζονται σε μορφή δίπολου και συσχετίζονται με το δίπολο αρσενικό-θηλυκό. Έτσι, το ένα μέρος του διπόλου θεωρείται αρσενικό, ενώ το άλλο θηλυκό. Τα δίπολα αυτά συνοδεύονται από αξιολογικές κρίσεις, καθιστώντας τα χαρακτηριστικά που αντιστοιχούν στο αρρενωπότητα ως θετικά και τα χαρακτηριστικά που αντιστοιχούν στη θηλυκότητα ως αρνητικά (Cohn, 1993, σσ. 228–229). Η αντίληψη της Cohn για την αντιστοίχιση των χαρακτηριστικών στα φύλα συνδέεται και με την επιτελεστικότητα φύλου της Butler. Για την Cohn, τα χαρακτηριστικά ή οι έξεις εκείνες που επιτελούν τα φύλα επαναλαμβανόμενα, ώστε να εγκαθιδρύσουν την έμφυλη κανονικότητα, είναι η αρσενική ορθολογικότητα και το θηλυκό συναίσθημα ή η αρσενική αντικειμενικότητα σε αντιδιαστολή με τη θηλυκή υποκειμενικότητα.

Είναι συχνή παραδοχή στις Σπουδές Φύλου, ότι η επιστήμη έχει παραδοσιακά γραφτεί μέσα από μια ανδρική ματιά και έχει θέσει ως πρωταγωνιστές σε αυτά τα πεδία ανδρικά υποκείμενα. Όπως, όμως, αναφέρει η Aino Saarinen (1988):

Η επιστήμη δεν ισχυρίζεται βέβαια ότι ασχολείται μόνο με την περιγραφή των εμπειριών των ανδρών. Παράγει, επίσης, γνώση για τις γυναίκες. Το πρόβλημα είναι ότι αυτό γίνεται πάντα από άνδρες, από μια κακή προοπτική. Αυτό σημαίνει ότι όλη η γνώση που αφορά τις γυναίκες φιλτράρεται μέσα από τις σχέσεις εξουσίας και υποταγής που επικρατούν μεταξύ ανδρών και γυναικών, περνά μέσα από ένα ιδεολογικό φίλτρο. Επομένως, οι γυναίκες αντιμετωπίζονται κυρίως μόνο σε σχέση με τους άνδρες: ως σύζυγοι, μητέρες, υπηρέτριες. (1988, σ. 38)

Από την άλλη πλευρά και λόγω αυτής της ανδρικής γνωσιολογικής ματιάς, τα αντικείμενα που συνήθως παρατηρούνται, μελετώνται, εξετάζονται είναι θηλυκά υποκείμενα. Συχνά, στην ιστορία της επιστήμης βλέπουμε τον άνδρα επιστήμονα να παρατηρεί την γυναίκα φύση, προσπαθώντας να την κατανοήσει, αποκρυπτογραφήσει και εν τέλει να κυριαρχήσει πάνω της. Ένας άλλος τρόπος που η επιστήμη έχει γίνει ανδροκρατική είναι η παρουσίαση της ανδρικής εμπειρίας ως πρότυπο μοντέλο για την ανθρώπινη ζωή (Saarinen, 1988, σ. 38). Ταυτόχρονα, προχωρώντας σε μια δεύτερη παραδοχή, η επιστήμη φέρει παραδοσιακά τα πρόσημα της αντικειμενικότητας, της βέβαιης γνώσης, της ορθολογικότητας και της αλήθειας και έτσι νομιμοποιεί στην κοινωνία τις δηλώσεις που κάνει. Ταυτόχρονα, αυτά τα πρόσημα είναι έμφυλα νοσηματοδοτημένα, όπως προαναφέρθηκε, και μάλιστα συνδεδεμένα με την αρσενική επιτέλεση του φύλου. Παρατηρούμε,

λοιπόν, ένα κυκλικό σχήμα παραγωγής-νομιμοποίησης-αναπαραγωγής σχέσεων εξουσίας, το οποίο μπορούμε να ονομάσουμε έμφυλες σχέσεις εξουσίας.

Το κοινωνικό φύλο, σύμφωνα με ορισμένους/ες μελετητές/τήτριες, όπως ο Sergio Sismondo, κατασκευάζεται μέσα από την επιστήμη και την τεχνολογία (2016, σ. 124). Η επιστήμη, όπως προαναφέρθηκε, έχει ενσωματώσει την αρσενική ματιά, καθώς το πρότυπο γνωστικό υποκείμενο (knower) είναι αρσενικό, ενώ το υποκείμενο που παρατηρείται είναι θηλυκό. Η Αθηνά Αθανασίου τονίζει ότι τα θηλυκά υποκείμενα αντιμετωπίστηκαν στους βιοϊατρικούς λόγους ως συνώνυμα της φύσης και η θηλυκότητα βιολογικοποιήθηκε (Αθανασίου, 2012, σσ. 227–228). Έτσι, τα θηλυκά σώματα ήταν τα αντικείμενα μελέτης της ιατρικής επιστήμης και αντιμετωπίστηκαν ως υποδοχείς της επιστημονικής έρευνας, αλλά φυσικά και ως πεδία σεξουαλικοποίησης.

Οι παραγόμενοι επιστημονικοί λόγοι, δημιουργούν φανερά σχέσεις εξουσίας, κανονικοποιώντας το ανδρικό σώμα, το οποίο είναι αυτό που διεξάγει την επιστημονική έρευνα, και παθολογικοποιώντας το θηλυκό σώμα, που αποτελεί τη διαφορά και οφείλει να μελετάται από τις επιστήμες (Αθανασίου, 2012, σ. 229). Η διαφορά αυτή που παρουσιάζεται να έχουν τα θηλυκά σώματα είναι αξιακά φορτισμένα και είναι φανερό ότι προέρχεται από τα σεξιστικά στερεότυπα που διακατέχουν τους επιστήμονες ή κάθε φορά τα άτομα που θέτουν τα ερωτήματα με σκοπό να γίνει μια μελέτη. Τα ερωτήματα που τίθενται από τους επιστήμονες, οι οποίοι φέρουν την έμφυλή τους ταυτότητα και την επιτελεστικότητα του φύλου τους, καθώς και οι συνεπαγόμενες απαντήσεις τους μπορούν να αναλυθούν μέσα από το πρίσμα του φύλου και να αμφισβητηθεί εν συνεχεία η αντικειμενικότητα των απαντήσεων. Μέσα από την ανάλυση των επιστημών της ζωής υπό το πρίσμα του φύλου μπορούν να αμφισβητηθούν ακόμα και τα γεγονότα (facts) της επιστήμης, τα οποία εν γένει γίνονται αποδεκτά χωρίς κριτική. Οι Σπουδές Φύλου προϋποθέτουν με έναν τρόπο την αντίληψη ότι η επιστήμη και η τεχνολογία δεν αντανakλούν απλώς την δομή του κόσμου, αλλά αντίθετα κατασκευάζονται μέσα από κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, όπως η αντίληψη για το φύλο (Sismondo, 2016, σ. 124).

### 3.3. Έμφυλες μεροληψίες στις επιστημονικές αξίες και μεθόδους

Πολλές φεμινιστικές κριτικές εστιάζουν σε θεμελιώδη στοιχεία της επιστημονικής έρευνας και πρακτικής που αφορούν τις εκάστοτε επιστημονικές μεθόδους και τις αξίες που διαπερνούν την επιστήμη. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναφερθώ στον έμφυλο χαρακτήρα του Λόγου (reason), της αντικειμενικότητας, της αποστασιοποίησης και της ποσοτικοποίησης, που αποτελούν μέρος της έρευνας και της πρακτικής των επιστημών της ζωής.

Ξεκινώντας από το ζήτημα της Λόγου ως τρόπου απόκτησης γνώσης, η Evelyn Fox Keller, υποστήριξε ότι η επιστήμη και η έννοια του Λόγου (reason), που προϋποτίθεται από την πρώτη, είναι έμφυλα προκατειλημμένες (gender biased). Η Keller, όπως παρουσιάστηκε αναλυτικά στο προηγούμενο κεφάλαιο, έχει ασχοληθεί με τους επιστημονικά παραγόμενους λόγους (discourses)

κυρίως κατά τον 17ο αιώνα, δείχνοντας πώς αυτοί χρησιμοποιούν γλωσσικές μεταφορές τέτοιες που δημιουργούν την εικόνα μιας αρρενωπής επιστήμης και Λόγου (Atherton, 2018, σ. 23; Keller, 1992). Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του 17ου αιώνα έχει υπάρξει αυτή ακριβώς η θετική αξιολόγηση του ορθού λόγου και η υπονόμηση του συναισθήματος, αλλά συχνά και της εμπειρίας και των αισθήσεων. Πολλές φεμινίστριες στράφηκαν, έτσι, στο έργο του Ντεκάρτ, το οποίο θεώρησαν ότι επηρέασε βαθύτατα την έννοια του Λόγου, μετατρέποντάς την σε ένα αρσενικό χαρακτηριστικό (Atherton, 2018, σ. 22).

Η Susan Bordo βασίζεται σε μια εκδοχή της έννοιας του Λόγου που συνδέεται με τον Ντεκάρτ· πρόκειται για έναν τρόπο σκέψης που δίνει έμφαση στην καθαρότητα και την αποστασιοποίηση (Bordo 1986, 440). Αυτό έρχεται σε αντίθεση με κάτι που η Bordo ονομάζει «ενσυναισθητική σκέψη» και που συνδέεται με χαρακτηριστικά συνδεδεμένα με τη θηλυκότητα. Η ενσυναισθητική σκέψη όχι απλώς απορρίπτει την απόσταση από το αντικείμενο προς έρευνα, αλλά ενθαρρύνει την ταύτιση και το συναισθηματικό δέσιμο με αυτό. Είναι μια γνωσιολογία που αποκλίνει κατά πολύ από την καρτεσιανή (Atherton, 2018, σ. 25).

Η Genevieve Lloyd, μια ακόμη διανοήτρια που έχει ασχοληθεί εκτεταμένα με το έργο του Ντεκάρτ και τη σχέση του με τα ζητήματα φύλου, συμμερίζεται σε κάποιον βαθμό της απόψεις της Bordo, χωρίς, όμως, να θεωρεί ότι το ίδιο το έργο του Ντεκάρτ έχει ως πρόθεση να αποκλείσει τις γυναίκες από τη διαδικασία της σκέψης ή της έρευνας. Ωστόσο, συμφωνεί με την Bordo στο γεγονός ότι η έννοια του Λόγου, όπως διατυπώνεται από τον Ντεκάρτ, έχει συσχετιστεί εκ των υστέρων με την επιτέλεση της αρρενωπότητας και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να θεωρούνται τα άτομα που επιτελούν το θηλυκό φύλο λιγότερο λογικά (Atherton, 2018, σ. 26). Η Lloyd, όπως και η Bordo και η Keller, βλέπει μια σύνδεση μεταξύ γυναίκας και φύσης ή καλύτερα αναγνωρίζει ότι η επιστήμη και η επιστημολογία του 17ου αιώνα ήταν μια προσπάθεια υπέρβασης της θηλυκής φύσης από τον πολιτισμό. Ο Λόγος ερμηνεύθηκε ως μέσο ελέγχου της φύσης και οτιδήποτε υπερέβαινε τα όρια του Λόγου ή κυριαρχούνταν από τον Λόγο συνδέθηκε με το θηλυκό (Lloyd, 1984, σ. 2). Η Lloyd υποστηρίζει ότι η καρτεσιανή έννοια του Λόγου μπορεί να χρησιμοποιηθεί, όπως και έχει ήδη χρησιμοποιηθεί, με τρόπο που αποκλείει τις γυναίκες. Η καρτεσιανή έννοια του Λόγου έχει χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή των αντιλήψεων γύρω από τη θηλυκότητα και την αρρενωπότητα. Ό,τι συνδέθηκε με τον καρτεσιανό Λόγο έγινε μέρος της επιτέλεσης της αρρενωπότητας, ενώ ό,τι αποκλείστηκε από αυτόν έγινε μέρος της επιτέλεσης της θηλυκότητας (Atherton, 2018, σ. 27; Lloyd, 1984, σ. 39). Το πρόβλημα, λοιπόν, σύμφωνα με την Lloyd, προκύπτει από τις χρήσεις του καρτεσιανού Λόγου. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι οι αντιλήψεις περί της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, όπως τις κατανοούμε σήμερα, κατασκευάστηκαν με την εκμετάλλευση των διαφόρων πτυχών του έργου του Ντεκάρτ, οι οποίες ακούσια παρήγαγαν έναν έμφυλο διαχωρισμό. Τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με τον καρτεσιανό Λόγο γίνονται μέρος της αρσενικής ταυτότητας, και τα χαρακτηριστικά που αποκλείονται από αυτόν θεωρήθηκαν θηλυκά, με το θηλυκό να θεωρείται υποβιβασμός από το αρσενικό (Atherton, 2018, σ. 27; Lloyd, 1984, σ. 49). Νομίζω πως αυτή η θέση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς η Lloyd

υποστηρίζει ότι το καρτεσιανό επιστημολογικό υποκείμενο κατασκεύασε το κοινωνικό νόημα που επιτελούν τα φύλα.

Επιπρόσθετα, η ίδια αναφέρει ότι πτυχές της καρτεσιανής γνωσιοθεωρίας οδήγησαν σε έναν έμφυλο καταμερισμό της πνευματικής εργασίας, ακόμα κι αν αυτό δεν έγινε εκούσια από τον Ντεκάρτ. Αυτό συνέβη λόγω της δημιουργίας μιας έννοιας Λόγου που ήταν ταυτόσημη με την αφηρημένη και αποστασιοποιημένη σκέψη και που διαχωριζόταν από συναισθηματικές εμπλοκές (Lloyd, 1984, σ. 49). Βέβαια, στον έκτο Στοχασμό, ο Ντεκάρτ αναγνώρισε ότι οι κατώτερες αισθήσεις είναι αξιόπιστοι οδηγοί για την ευημερία μας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να εμπλέκονται σε οποιαδήποτε αναζήτηση της αλήθειας (Descartes, 2003, σ. 168; Lloyd, 1984, σ. 49). Παρόλα αυτά το να εμπιστευόμαστε τις αισθήσεις δεν είναι παράλογο, δηλαδή δεν είμαστε λογικοί μόνο όταν ασχολούμαστε με τον διανοητικό στοχασμό. Ωστόσο, όπως αναφέρει και η Lloyd, μέσω της φιλοσοφίας του, ο Λόγος ήταν το μέσο θεμελίωσης της επιστήμης και η ουσία της μεθόδου της (1984, σ. 49). Έτσι, ήταν σαν να δημιουργήθηκαν δύο είδη σκέψεων, ένα αρσενικό κι ένα θηλυκό (Lloyd, 1984, σ. 49). Τα θηλυκά υποκείμενα ασχολούνται με τα αισθητά, τα οποία ο άνδρας του Λόγου θα πρέπει υπερβεί, για να οδηγηθεί στην αληθινή γνώση του κόσμου. Το αρσενικό υποκείμενο που ασχολείται με την επιστήμη, χρειάζεται πειθαρχημένη φαντασία, αυστηρότητα και καθαρή διάνοια. Ζητούμενο για τα θηλυκά υποκείμενα είναι να διατηρήσουν ξεχωριστά το μυαλό και το σώμα γιατί αν κάποιος θέλει να ασκήσει την πιο υψηλή μορφή Λόγου, πρέπει να αφήσει πίσω του τον κόσμο των αισθητών που περιλαμβάνει συναισθήματα, πάθη και κάθε είδους αισθήσεις. Προκύπτει, έτσι, ένας διαχωρισμός ανδρικού και θηλυκού τρόπου σκέψης, εκ των οποίων ο δεύτερος δεν περιέχει απλώς μια μικρότερη ποσότητα Λόγου, αλλά είναι ένα διαφορετικό είδος τρόπου σκέψης και «εργασίας», που ερμηνεύεται ως συμπληρωματικός του αρσενικού Λόγου (Lloyd, 1984, σ. 50).

Η Susan Bordo, βασιζόμενη σε μια συγκεκριμένη ανάγνωση του Ντεκάρτ, κάνει κριτική και στην κατασκευή του έμφυλου χαρακτήρα της αντικειμενικότητας. Περιγράφει τον καρτεσιανό Λόγο ως κάτι που βασίζεται στην καθαρότητα και την αποστασιοποίηση από το αντικείμενο που μελετάται. Αυτή η μορφή γνώσης μπορεί να ονομαστεί αντικειμενική λόγω του τρόπου, με τον οποίο το γνωστικό υποκείμενο έχει αποσπαστεί από τις περιστάσεις που περιβάλλουν το αντικείμενο που μελετάται (Atherton, 2018, σσ. 23–25). Αυτή η προσκόλληση στο αντικειμενικό, θα υποστηρίξουν πολλές φεμινίστριες ότι έχει συνδεθεί, επίσης, με την έννοια της αρρενωπότητας. Εδώ το «αρρενωπό» δεν περιγράφει μια βιολογική κατηγορία, αλλά μια επιστημολογική στάση (Bordo, 1986, σ. 451). Το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της επιστημολογικής στάσης είναι η απόσταση. Αυτή η απόσταση είναι απόσταση ως προς τα συναισθήματα, το συγκείμενο, μέσα στο οποίο μελετάται το αντικείμενο, τις προκαταλήψεις, τις προσωπικές ταυτότητες και ως προς το ίδιο το υπό μελέτη αντικείμενο (Bordo, 1986, σ. 451). Η Keller θεωρεί ότι αυτός είναι ένας αρσενικός προσανατολισμός προς τη γνώση και συνοψίζεται στο σύγχρονο επιστημονικό ιδεώδες της αντικειμενικότητας. Η ίδια αναφέρει:

Ο επιστημονικός νους είναι ξεχωριστός από αυτό που πρόκειται να γίνει γνωστό, δηλαδή από τη φύση, και η αυτονομία του είναι εγγυημένη [...] Σε αυτή τη διαδικασία, ο χαρακτηρισμός τόσο του επιστημονικού νου όσο και των τρόπων πρόσβασης στη γνώση ως αρσενικού είναι πράγματι σημαντικός. Το αρσενικό εδώ υποδηλώνει, όπως συμβαίνει τόσο συχνά, αυτονομία, διαχωρισμό και απόσταση [...] μια ριζική απόρριψη κάθε έλευσης υποκειμένου και αντικειμένου». (στο Bordo, 1986, σ. 451)

Η Sandra Harding είναι, επίσης, μια σημαντική μελετήτρια του ζητήματος της ορθολογικότητας σε σχέση με το φύλο. Αρχικά, αναφέρει ότι πολλοί ανέλυσαν στο έργο τους τους λόγους, για τους οποίους οι γυναίκες είναι από τη φύση τους λιγότερο ικανές ή και λιγότερο «ανεπτυγμένοι άνθρωποι». Ταυτόχρονα, έχουν ισχυριστεί ότι οι γυναίκες από τη φύση τους είναι ανεπαρκείς όσον αφορά τις ικανότητες για αφηρημένη σκέψη, αντικειμενικές κρίσεις και ηθική συλλογιστική, τα οποία θεωρούνται απαραίτητα κριτήρια ορθολογικότητας (Harding, 1982, σ. 231). Παράλληλα, ασκεί κριτική στο γεγονός ότι οι συγκεκριμένες απόψεις θεωρούνται συνήθως ατυχείς, αλλά δεν βάλλονται από κριτική, γιατί στερούνται φιλοσοφικής συνάφειας (Harding, 1982, σ. 231). Καταλήγει ότι είναι πολύ πιθανό πολλές φιλοσοφικές αντιλήψεις, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αφορούν τον «λογικό άνθρωπο», τον επιστημονικό παρατηρητή, κ.ο.κ. να έχουν συνδεθεί με συγκεκριμένες αρσενικές αντιλήψεις για το τι είναι και πρέπει να είναι ο «αρσενικός άνδρας» (“male man”) (Harding, 1982, σ. 232). Δίνει μεγάλη έμφαση στο ότι στη φιλοσοφία, η αντικατάσταση του «ένα άτομο είναι ένα ορθολογικό ζώο» (“a person is a rational animal”) με το «ο άνθρωπος/άνδρας είναι ένα ορθολογικό ζώο» (“man is a rational animal”) συστηματικά διαστρεβλώνει το νόημα τέτοιων ισχυρισμών (Harding, 1982, σ. 232). Η ίδια αναφέρει ότι η ορθολογικότητα θεωρείται ένα χαρακτηριστικό των ώριμων ανθρώπων, αλλά ορίζεται διαφορετικά ανάλογα με τον πολιτισμικό συγκείμενο (Harding, 1982, σ. 235). Θεωρεί ότι η θεωρία του φύλου μπορεί να προσφέρει εργαλεία για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το φύλο είναι «μεταβλητή στις αντιλήψεις ενός ορθολογικού ατόμου» (Harding, 1982, σ. 235). Στη συνέχεια, αναλύει το πώς μεταβάλλεται η έννοια της ορθολογικότητας ανάλογα με το φύλο και συγκεκριμένα αναφέρει:

Ένα ορθολογικό άτομο, για τις γυναίκες, εκτιμά ιδιαίτερα τις ικανότητές του να συμπάσχει και να «συνδέεται» με άλλους ανθρώπους. [...] Για τους άνδρες, αντίθετα, ένα ορθολογικό άτομο εκτιμά ιδιαίτερα την ικανότητά του να διαχωρίζεται από τους άλλους και να λαμβάνει αποφάσεις ανεξάρτητα από το τι σκέφτονται οι άλλοι - να αναπτύξει «αυτονομία». (Harding, 1982, σ. 235)

Η Keller έχει ασκήσει κριτική, επίσης, και στην αξία της αντικειμενικότητας. Έχει υποστηρίξει ότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που απαιτούνται από έναν καλό επιστήμονα, όπως η αποστασιοποίηση και η αντικειμενικότητα, είναι εκείνα που στερεοτυπικά καλούνται να εντάξουν στην επιτέλεση του φύλου τους οι αρρενωπότητες (στο Atherton, 2018, σ. 23). Η Keller κάνει λόγο για «στατική» και «δυναμική» αντικειμενικότητα. Η στατική αντικειμενικότητα σχετίζεται με τη συναισθηματική αποστασιοποίηση που ερχόταν παραδοσιακά ως συνώνυμο της επιστημονικής γνώσης και κατ' επέκταση της ανδροκρατικής επιστήμης (Longino, 2003, σ. 271). Η δυναμική αντικειμενικότητα ήταν για την Keller το όχημα της αξιόπιστης κατανόησης του κόσμου, γιατί έδινε βάση στη σύνδεση υποκειμένων και αντικειμένων της γνώσης (Longino, 2003, σ. 271).

Η Keller, όπως και η Sandra Harding (1982), επηρεασμένες από τη φροϋδική ψυχανάλυση, συσχετίζουν το ζήτημα της διαμόρφωσης έμφυλης ψυχικής δομής με την ικανότητα αντίληψης της πραγματικότητας ως αντικειμενικής. Υποστηρίζει ότι τα αγόρια στην προσπάθεια ταύτισης με τον πατέρα και άρνησης του «θηλυκού», που αναγνωρίζεται στο πρόσωπο της μητέρας, χρειάζεται να χρησιμοποιήσουν αφαιρετικές νοητικές λειτουργίες και ένα σαφές «εγώ», κάτι που δεν είναι απαραίτητο στην ταύτιση των κοριτσιών με τη μητέρα (Πεντετζή, 2006, σσ. 6–7). Έτσι, συσχετίζεται η αντικειμενικότητα, δηλαδή μια αφαιρετική διαδικασία, με την αρρενωπότητα (Πεντετζή, 2006, σ. 7). Συγκεκριμένα, η Keller υποστηρίζει ότι ο πατέρας λειτουργεί ως εκπρόσωπος της εξωτερικής πραγματικότητας και προσφέρει προστασία ως ανταμοιβή για την αποδοχή της «αρχής της πραγματικότητας» από το αγόρι (Keller, 1990, σ. 50). Το αγόρι πρέπει να αποποιηθεί δυο φορές τη μητέρα, έτσι ώστε και να καθιερώσει μια αυτόνομη, προσωπική ταυτότητα (διαδικασία που κάνει και το κορίτσι), αλλά και για να εδραιώσει την ανδρική ταυτότητα φύλου (Keller, 1990, σ. 51). Η κοινωνική πίεση, ταυτόχρονα, ενισχύει ακόμα περισσότερο αυτή τη διαδικασία, ώστε το νεαρό αγόρι να καθιερώσει μια στερεοτυπική αρσενική ταυτότητα, που θα υποδηλώνει ανεξαρτησία και αυτονομία (Keller, 1990, σ. 52). Η ίδια η Keller (1990) αναφέρει:

Οι πολιτισμικοί ορισμοί του αρσενικού ως αυτού που δεν μπορεί ποτέ να φανεί θηλυκό, και της αυτονομίας ως αυτού που δεν μπορεί ποτέ να χαλαρώσει, συνωμοτούν για να ενισχύσουν τους πρώτους συσχετισμούς του θηλυκού με τις απολαύσεις και τους κινδύνους της συγχώνευσης (merging), και του αρσενικού με την άνεση και τη μοναξιά της αποστασιοποίησης (separateness). (Keller, 1990, σ. 52)

Η Harding (1982) ακολουθεί ακριβώς τον ίδιο συλλογισμό με την Keller και αναφέρει:

Ως εκ τούτου, η διαδικασία με την οποία τα θηλυκά βρέφη μεταμορφώνονται σε θηλυκά άτομα είναι μια διαδικασία στην οποία ο διαχωρισμός από τους άλλους και η εξατομίκευση δεν συνδέονται τόσο πολύ με τη δική τους ταυτότητα φύλου: η ταυτότητα του εαυτού ως κορίτσι δεν εξαρτάται τόσο έντονα από την επίτευξη του διαχωρισμού από τη μητέρα ή από την πρόοδο της εξατομίκευσης με στόχο την κοινωνική αυτονομία. Η παράλληλη διαδικασία για τα αρσενικά βρέφη συνδέει τον διαχωρισμό και την εξατομίκευση με την ταυτότητά τους, καθώς ο χωρισμός από τη μητέρα είναι απαραίτητος για την ανάπτυξη τόσο της αρρενωπότητας όσο και της αυτόνομης προσωπικότητας. (Harding, 1982, σ. 234)

Η Keller συσχετίζει τη συζήτηση περί αντικειμενικότητας και με το ζήτημα της διάκρισης υποκειμένων και αντικειμένων της γνώσης, δηλαδή γνωστικού υποκειμένου και αντικειμένου μελέτης. Συγκεκριμένα, η Keller εντοπίζει εδώ ένα ακόμα κοινωνικό δίπολο που είναι και έμφυλο: το γνωστικό υποκείμενο είναι ο νους, που είναι αρσενικός στο κοινωνικό συγκείμενο και το αντικείμενο επιστημονικής έρευνας είναι η φύση, που είναι θηλυκή (1990, σ. 45). Η σχέση μεταξύ δηλαδή γνωστικού υποκειμένου και αντικειμένου έρευνας είναι για την Keller διπολική σχέση απόστασης κι όχι μια «εγκόσμια» σχέση. Σε αυτό το πλαίσιο, αυτό που ερευνάται, δηλαδή η θηλυκή φύση, αντικειμενοποιείται και καθορίζονται οι τρόποι που μπορεί κανείς να αποκτήσει γνώση, δηλαδή μέσω της λογικής κι όχι του συναισθήματος, μέσω της αποστασιοποιημένης παρατήρησης κι όχι της άμεσης αισθητηριακής εμπειρίας (1990, σ. 45). Η διαίρεση του κόσμου σε υποκείμενα και αντικείμενα είναι μια διαίρεση της γνώσης σε υποκειμενική και αντικειμενική, ενώ με τη σειρά της αυτή η διχοτόμηση διαφυλάσσει και την αρχική διχοτόμηση μεταξύ γνωστικού υποκειμένου και αντικειμένου έρευνας, επιστήμονα και φύσης, διασφαλίζονται την αυτονομία του πρώτου (Keller, 1990, σ. 45). Η αρρενωπότητα, εδώ, υποδηλώνει αυτονομία, διαχωρισμό και απόσταση, αλλά και απόρριψη της ανάμειξης του υποκειμένου και του αντικειμένου, που σταθερά προσδιορίζονται ως αρσενικά και θηλυκά αντίστοιχα (Keller, 1990, σ. 45).

Η σχέση υποκειμένων-αντικειμένων υπήρξε βασική στη φεμινιστική συζήτηση περί αντικειμενικότητας. Μια βασική αρχή του θετικισμού, αλλά και μετέπειτα επιστημολογικών παραδόσεων, ήταν η διχοτόμηση μεταξύ αυτών των δύο. Αυτό που μελετάται είναι ένα «αντικείμενο», το οποίο ο ερευνητής παρατηρεί με αξιακά ουδέτερο τρόπο (Oakley, 1998, σ. 710). «Η επάρκεια μιας επιστημονικής θεωρίας εντός του θετικισμού διασφαλίζεται από την ‘αντικειμενικότητά’ της ή την έλλειψη προκατάληψης» (Oakley, 1998, σ. 710). Σύμφωνα με την Oakley, «στις πιο ακραίες εκδοχές του φεμινιστικού αντι-θετικισμού, η διαφορά μεταξύ ‘γεγονότος’ και ‘μυθοπλασίας’ εξαφανίζεται εντελώς και η ‘αλήθεια’ και η ‘αντικειμενικότητα’ θεωρούνται συνώνυμες με τα ‘ψέματα’ και την ‘υποκειμενικότητα’». Η ‘αντικειμενικότητα’

επαναπροσδιορίζεται ως ‘ανδρική υποκειμενικότητα’» (1998, σ. 710). Ενώ αργότερα αναφέρει η Oakley (1998) ότι: «[έ]χει υποστηριχθεί ότι η αντικειμενικότητα στη μεθοδολογία της έρευνας δεν είναι τίποτα περισσότερο ή λιγότερο από μια δικαιολογία για το ίδιο είδος άσεμνης σχέσης εξουσίας που οδηγεί τις γυναίκες να δέχονται σεξουαλική επίθεση και να δολοφονούνται» (1998, σ. 711). Φυσικά, ο αξιακά φορτισμένος χαρακτήρας της φεμινιστικής επιστημολογίας απαιτεί μια πολύ πιο σύνθετη μεθοδολογική προσέγγιση όσον αφορά τα ζητήματα αντικειμενικότητας/υποκειμενικότητας. Δεν αρκεί, δηλαδή, η απλή αντικατάσταση της «αρρενωπής» αντικειμενικότητας από μια «θηλυκή» υποκειμενικότητα (Lather, 1992, σ. 92).

Η σχέση υποκειμένου που παρατηρεί και του αντικειμένου που παρατηρείται είναι σημαντική πλευρά της κριτικής όσον αφορά την αποστασιοποίηση. Η Oakley υποστηρίζει ότι προκύπτει μια ψευδαίσθηση ότι η απόσταση μεταξύ ερευνητή και ερευνώμενου κρατά τους ερευνητές σε ένα ασφαλές πλαίσιο (1998, σ. 710). Η ιδέα ενός φυσικού κόσμου που μπορούμε και θέλουμε να γνωρίσουμε προϋποθέτει ένα γνωστικό υποκείμενο. Αυτό το γνωστικό υποκείμενο είναι ο ειδικός και τα αντικείμενα που ερευνά είναι δικά του. Έτσι, δημιουργείται μια «επιστημολογική ιεραρχία», που, σύμφωνα με την Oakley, ακυρώνει τα δεδομένα που προέρχονται από μια ερευνητική διαδικασία (Oakley, 1998, σ. 710). Η Oakley, βέβαια, εξετάζει αυτή την ιεραρχική σχέση μεταξύ γνωστικού υποκειμένου και ερευνώμενου στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών και το τεκμηριώνει με βάση τη θέση της φιλοσόφου Jean Bethke Elshtain ότι: «[δ]εν μπορεί κανείς να ερευνήσει την ανθρώπινη φυλή από μια μεγάλη απόσταση, διακηρύσσοντας ότι έχει βρει την αλήθεια για το καλό όλων των ανώνυμων, απρόσωπων αφαιρέσεων που ποτέ δεν μπήκε πραγματικά στον κόπο να πάρει στα σοβαρά» (Elshtain, 1981, σ. 303). Η κατάσταση στις επιστήμες της ζωής δεν είναι ακριβώς ανάλογη, αλλά λαμβάνοντας υπόψη τα επιχειρήματα των δύο διανοητριών και την παραγόμενη σχέση εξουσίας λόγω της ιεραρχίας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η απόσταση μεταξύ ερευνητή και ερευνώμενου μπορεί να προκαλέσει προβλήματα στην έρευνα και στα αποτελέσματά της. Τέτοια προβλήματα μπορεί να είναι η έλλειψη κινήτρου για έρευνα διαδικασιών που δεν αφορούν τους γνώστες, όπως η έρευνα της έμμηνου ρήσης, ή μεροληπτικά ερευνητικά αποτελέσματα λόγω της απουσίας του βιώματος του ερευνητή ή την απουσία ενσυναίσθησης του προς το ερευνώμενο, όπως οι τρόποι αντιμετώπισης του πόνου που προκαλείται από την έμμηνο ρήση ή η επικινδυνότητα και αποτελεσματικότητα των προϊόντων περιόδου. Η άνιση σχέση εξουσίας μεταξύ του γνωστικού υποκειμένου και του αντικειμένου της γνώσης έρχεται σε σύγκρουση με το φεμινιστικό ηθικό πρόταγμα του να συμπεριφέρεσαι στις άλλες θηλυκότητες, και στους άλλους ανθρώπους εν γένει, όπως θα ήθελες να φέρονται σε εσένα (Oakley, 1998, σ. 711).

Ταυτόχρονα, όπως αναφέρει η Donna Haraway, ένα «αντικείμενο» γνώσης, όπως αυτό εννοιολογήθηκε μέσα στα πλαίσια μιας πατριαρχικής επιστήμης, είναι κάτι το παθητικό και δεν μπορεί να δράσει. Υποστηρίζει ότι η «λευκή καπιταλιστική πατριαρχία» μετατρέπει τα πάντα σε ύλη που μπορεί να εκμεταλλευτεί και να ιδιοποιηθεί (Haraway, 2014b, σ. 293). Έτσι, το αντικείμενο της γνώσης είναι μόνο ύλη, που το γνωστικό -και δρων- υποκείμενο εκμεταλλεύεται για τη δράση του. Παρατηρεί, δηλαδή, μια αντικειμενοποίηση του κόσμου προς όφελος του

γνωστικού υποκειμένου (Haraway, 2014b, σ. 294). Αυτή η αντικειμενοποίηση μας θυμίζει την αντικειμενοποίηση που υφίσταντο οι γυναίκες για αιώνες.

Η διάκριση μεταξύ ποιοτικών και ποσοτικών μεθοδολογιών έρευνας αποτελεί άλλον έναν τόπο φεμινιστικής κριτικής. Η Oakley ήταν μία από τις ερευνήτριες που ανέλυσε την «έμφυλη μεθοδολογία» από την άποψη του ποιοτικού/ποσοτικού δυϊσμού. Η φεμινιστική έρευνα συνδέεται γενικά με την ποιοτική μεθοδολογία, η οποία θεωρείται κατώτερη από την ποσοτική μεθοδολογία (Marcum, 2015, σ. 219). Όπως αναφέρει και η ίδια η Oakley, η χρήση «ποιοτικών» ερευνητικών μεθόδων έχει συνδεθεί με τις φεμινιστικές επιστημολογίες, ενώ οι «ποσοτικές» μέθοδοι έχει θεωρηθεί ότι συνδέονται με ανδροκρατικές προσεγγίσεις (Oakley, 1998, σ. 707). Συγκεκριμένα, οι «ποιοτικές» μέθοδοι περιλαμβάνουν παρατήρηση, ενσυναισθητική σχέση με το παρατηρούμενο κ.α., ενώ οι «ποσοτικές» μέθοδοι περιλαμβάνουν πειράματα, στατιστικές, δομημένες παρατηρήσεις κ.α. (Oakley, 1998, σσ. 708–709). Εν γένει οι ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι τείνουν να απεικονίζονται ως ανταγωνιστικοί τύποι έρευνας. Σύμφωνα με την Oakley (1998):

η φεμινιστική κριτική αμφισβητεί την ποσοτική έρευνα για διάφορους λόγους: ότι η επιλογή των θεμάτων συχνά υποστηρίζει έμμεσα σεξιστικές αξίες· οι γυναίκες αποκλείονται ή περιθωριοποιούνται· οι σχέσεις μεταξύ ερευνητή και ερευνώμενου είναι εγγενώς εκμεταλλευτικές· τα δεδομένα που προκύπτουν είναι επιφανειακά και υπεργενικοποιημένα· και η ποσοτική έρευνα γενικά δεν χρησιμοποιείται για την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων. (1998, σ. 709)

Οι ποσοτικές μέθοδοι, που έχουν συνδεθεί με τον θετικισμό και τη μαθηματικοποίηση της φύσης και της κοινωνίας, έχουν κατακριθεί από φεμινίστριες, γιατί υπονοούν ένα στοιχείο μάτσο αρρενωπής συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, θεωρούν ότι η χρήση των αριθμών συνδέεται με τη συνήθεια χειρισμού και δημιουργεί «ελεγχόμενες» πραγματικότητες. Έτσι, φαίνεται η άσκηση ποσοτικών μεθόδων να συνδέεται με μια πατριαρχική επιθυμία για άσκηση εξουσίας στους ανθρώπους και στη φύση (Oakley, 1998, σ. 711). Οι ίδιες δεν προτείνουν, φυσικά, την εξ ολοκλήρου κατάργηση της ποσοτικοποίησης, γιατί αυτό θα σήμαινε και τη συλλήβδην απόρριψη των φυσικών επιστημών, αλλά μέσω αυτής της κριτικής θέλουν να τονίσουν ότι το ποσοτικό δεν μπορεί να αντικαταστήσει το ποιοτικό και ταυτόχρονα να επισημάνουν τη σημασία του εμπλουτισμού της έρευνας και με ποιοτικές μεθόδους.

#### 4. Φεμινιστικές Επιστημολογίες

Η επιστημονική παραγωγή και διαδικασία έχει λειτουργήσει με διάφορους τρόπους με τρόπο που αποκλείει τις θηλυκότητες και την έννοια της θηλυκότητας. Αυτό μπορούμε να το μελετήσουμε από διάφορες οπτικές, όπως τη δυσκολία των θηλυκοτήτων να εισέρθουν στην επιστημονική κοινότητα, μέσω ενός ευθύ αποκλεισμού, ή τον αποκλεισμό της θηλυκής γνώσης, μέσω μεθοδολογιών που είναι έμφυλα μεροληπτικές, αλλά και την παραγωγή επιστημονικής γνώσης που αφορά αρρενωπά σώματα. Στην παρούσα εργασία δεν επιλέγω να μελετήσω το ζήτημα της έμφυλης μεροληψίας στις επιστήμες της ζωής μέσα από την πρώτη οπτική, τις πρακτικές ή και τις καταπιέσεις μεμονωμένων γυναικών επιστημόνων, καθώς αυτό δεν είναι απαραίτητο ότι μπορεί να μας αποκαλύψει τις έμφυλες μεροληψίες των μεθόδων και αξιών των επιστημών της ζωής. Τα θηλυκά ιστορικά υποκείμενα, το έργο των οποίων μπορεί να είναι πολύ σημαντικό, δεν σημαίνει ότι αναγνώρισαν τις έμφυλες μεροληψίες της επιστήμης, ούτε ότι θέλησαν να αλλάξουν δομικά τις όποιες διακρίσεις. Η χρήση του φύλου ως αναλυτικής κατηγορίας και η συνεπαγόμενη ανάδειξη της ανδροκρατίας στην επιστήμη είναι αυτό που οδήγησε πολλές φεμινίστριες ερευνήτριες να αναγνωρίσουν τις μεροληψίες και να διατυπώσουν διαφορετικές γνωσιολογίες, οι οποίες να μην είναι έμφυλα μεροληπτικές και να προτείνουν επιστημονικές μεθόδους και πρακτικές, που θα αποφεύγουν τα έμφυλα ατοπήματα της υπάρχουσας επιστημονικής διαδικασίας και παραγωγής. Ο στόχος της αναζήτησης φεμινιστικών γνωσιολογιών είναι να απεικονιστούν με ακρίβεια οι δραστηριότητες και τα βιώματα των θηλυκοτήτων, αλλά και οι έμφυλες σχέσεις ως ένα πραγματικό και σημαντικό στοιχείο της ανθρώπινης ιστορίας (Harding, 1986, σ. 138).

Είναι σημαντικό, πριν αναλυθούν οι επί μέρους γνωσιολογίες, να αναφερθούμε σε ένα σημαντικό ζήτημα που τέθηκε από την Elizabeth Fee. Η Fee υποστήριξε ότι μέσα σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο, δηλαδή μέσα σε μια σεξιστική κοινωνία, είναι σημαντικό να ασκήσουμε φεμινιστική κριτική στην υπάρχουσα επιστήμη, αλλά για να αναπτύξουμε μια φεμινιστική επιστήμη πρέπει να υπάρχει και μια φεμινιστική κοινωνία (Harding, 1986, σ. 139). Προϋπόθεση, δηλαδή, της φεμινιστικής επιστήμης είναι η ύπαρξη μιας φεμινιστικής κοινωνίας. Όπως η σεξιστική κοινωνία παράγει σεξιστική επιστήμη, έτσι και μια φεμινιστική κοινωνία μπορεί να αναπτύξει μια φεμινιστική επιστήμη. Το αντίστροφο θα ήταν παράλογο. Πράγματι, το ζήτημα αυτό είναι σημαντικό και έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον. Η φεμινιστική πρακτική έχει τεράστια σημασία για τη φεμινιστική θεωρία και ταυτόχρονα στις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες έχουμε περιορισμούς στην ικανότητά μας να φανταστούμε «τις πνευματικές δομές ενός κόσμου που δεν έχουμε ακόμα» (Harding, 1986, σ. 139). Η Harding, κατά τη γνώμη μου, απαντάει εύστοχα στο παραπάνω πρόβλημα, λέγοντας: «Έτσι, προτείνω να θεωρούμε τις φεμινιστικές επιστημολογίες ως μεταβατικούς στοχασμούς πάνω στην ουσία των φεμινιστικών διεκδικήσεων και πρακτικών. Με αυτή την έννοια, η Fee έχει δίκιο: θα έχουμε μια φεμινιστική επιστήμη πλήρως συνεπή με τις επιστημολογικές της στρατηγικές μόνο όταν θα έχουμε μια φεμινιστική κοινωνία» (Harding, 1986, σ. 141). Η θεωρία δεν έρχεται πάντα και εξ ολοκλήρου μετά την πρακτική, αλλά αντίθετα συνυπάρχει ως μια διαρκής διαδικασία μαζί με τους αγώνες δόμησης μιας φεμινιστικής κοινωνίας (Harding, 1986, σ. 139). Μια φεμινιστική επιστημολογία μπορεί να αλλάξει τις υπάρχουσες επιστημονικές και τεχνολογικές πρακτικές σε μικρό ή σε μεγάλο βαθμό με σκοπό την επίτευξη

μιας πιο συμπεριληπτικής, «δημοκρατικής» σχέσης μεταξύ της φύσης, του κόσμου και των επιστημολογικών υποκειμένων. Σε κάθε περίπτωση, νομίζω η Harding και η Fee έχουν δίκιο όταν λένε ότι η πλήρης συνοχή σε μια φεμινιστική επιστημολογία θα υπάρξει μόνο στο πλαίσιο μιας φεμινιστικής κοινωνίας, γι' αυτό και οι φεμινιστικές θεωρίες πρέπει να συμπορεύονται με τις φεμινιστικές πρακτικές.

Στο παρόν κεφάλαιο, ακολουθώντας τη διάκριση που κάνει ο Sergio Sismondo στο βιβλίο του *Εισαγωγή στις Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας* θα παρουσιάσω τρεις βασικές κατηγορίες φεμινιστικών επιστημολογιών, τον φεμινιστικό εμπειρισμό, τη θεωρία της οπτικής γωνίας και τον φεμινισμό της διαφοράς.

#### 4.1. Φεμινιστικός Εμπειρισμός

Σύμφωνα με ορισμένες φεμινίστριες, οι οποίες διατυπώνουν τη γνωσιολογία του φεμινιστικού εμπειρισμού, η συστηματική εφαρμογή των επιστημονικών μεθόδων αρκεί για την εξάλειψη του σεξισμού. Είναι φανερό ότι εδώ γίνεται μια διάκριση μεταξύ μιας «καθαρής επιστήμης» και μιας επιστήμης εμποτισμένης και διαστρεβλωμένης από τις επιδράσεις της κοινωνίας (Sismondo, 2016, σ. 129). Σε αυτή την επιστημολογία έχουν συμβάλει σημαντικά τα έργα όλων εκείνων των φεμινιστριών που αποκαλύπτουν της έμφυλες προκαταλήψεις στην επιστημονική έρευνα (Bueter, 2024, σ. 23). Στον φεμινιστικό εμπειρισμό οι έμφυλες προκαταλήψεις θεωρούνται περιπτώσεις κακής επιστήμης, δηλαδή περιπτώσεις, όπου οι μέθοδοι και οι αξίες της επιστήμης δεν έχουν ακολουθηθεί (Bueter, 2024, σ. 23). Αυτές οι προκαταλήψεις, σύμφωνα με τον εμπειρισμό, μπορεί να εντοπιστούν μέσω της χρήσης των «προτύπων» της καλής επιστήμης (Bueter, 2024, σ. 23). Σύμφωνα με την Anke Bueter (2024), ο φεμινιστικός εμπειρισμός «εμμένει στα παραδοσιακά ιδανικά της αξιακής ελευθερίας και της αντικειμενικότητας, επισημαίνοντας παράλληλα την παρουσία έμφυλης προκατάληψης, η οποία πρέπει να διορθωθεί με αυστηρότερη τήρηση δεδομένων μεθοδολογικών προτύπων» (Bueter, 2024, σ. 23). Ο φεμινιστικός εμπειρισμός είναι μια βάση, πάνω στην οποία αναπτύχθηκαν άλλες φεμινιστικές γνωσιολογίες, καθώς είναι πρωθύστερη άλλων φεμινιστικών επιστημολογικών θέσεων (Sismondo, 2016, σ. 129). Στον φεμινιστικό εμπειρισμό ο στόχος είναι ο εντοπισμός των έμφυλων προκαταλήψεων της επιστήμης και στη συνέχεια η βελτίωση των εμπειρικών μεθοδολογιών για την υπέρβαση αυτών των προκαταλήψεων (Bueter, 2024, σ. 25). Σε κάθε περίπτωση, η εμπειρία και η εμπειρική πραγματικότητα παίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο εδώ, καθώς στην ουσία υποδεικνύει το ποια θεωρία είναι καλή παίζει ρόλο διαιτητή και περιορίζει αυτό που μπορεί να θεωρηθεί καλή θεωρία (Bueter, 2024, σ. 25).

Ο φεμινιστικός εμπειρισμός έχει πάρει διάφορες μορφές, αλλά υπάρχει ως κοινή παραδοχή, μεταξύ των ίδιων των εκφράσεων του, αλλά και μεταξύ του εμπειρισμού και άλλων φεμινιστικών επιστημολογιών, ότι η επιστήμη δεν γίνεται από ένα μεμονωμένο άτομο, αλλά πρόκειται για μια κοινοτική διεργασία (Bueter, 2024, σ. 24). Μία από τις γνωστότερες εκφράσεις του φεμινιστικού εμπειρισμού είναι ο «κριτικός εμπειρισμός», όπως τον ονομάζει η Bueter, της Helen Longino (Bueter, 2024, σ. 25). Η Longino προσπάθησε να εξηγήσει το πώς οι κοινωνικές

αξίες και το κοινωνικό συγκείμενο μπορεί να παίξουν σημαντικό ρόλο στην επιστημονική έρευνα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να εγκαταλειφθεί η αντικειμενικότητα (Longino, 1990, σσ. 3–4; Sismondo, 2016, σ. 129). Κάνει λόγο για την επιλογή των επιστημονικών υποθέσεων δείχνοντας την υποκειμενική διάσταση στην επιλογή αυτή και ταυτόχρονα θίγει την υποκειμενικότητα στην πρόσληψη και ερμηνεία των τεκμηρίων (Sismondo, 2016, σ. 129). Ο κριτικός εμπειρισμός δεν περιορίζεται στην κριτική των έμφυλων επιστημονικών προκαταλήψεων, αλλά παρέχει ένα νέο κανονιστικό μοντέλο, στο οποίο κεντρικό ρόλο διαδραματίζει η κοινωνική αντικειμενικότητα, η οποία απορρίπτει την ιδέα περί «θέασης από το πουθενά» (Bueter, 2024, σ. 25; Longino, 1990, σσ. 64–65). Η αντικειμενικότητα για τη Longino έχει να κάνει με τη διωποκειμενική πρόσληψη των δεδομένων από διάφορες οπτικές γωνίες (Bueter, 2024, σ. 26). Η ποικιλομορφία αξιών και οπτικών είναι χρήσιμη σε αυτό το πλαίσιο και ο φεμινιστικός εμπειρισμός δεν προϋποθέτει την εξάλειψη των αξιών από την επιστήμη (Bueter, 2024, σ. 26). Σύμφωνα με την Bueter: «η ουσία της (κοινωνικής αντικειμενικότητας) δεν είναι η σωστή, αμερόληπτη αναπαράσταση του κόσμου, αλλά η μετασχηματιστική κριτική διαδικασία που χαρακτηρίζει την (καλή) επιστήμη» (Bueter, 2024, σ. 26). Η κριτική αυτή διαδικασία γίνεται εντός ενός συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου που εμπεριέχει την άσκησης κριτικής σε συνέδρια και επιστημονικά περιοδικά, αξιολογήσεις από συναδέλφους, κοινές επιστημικές αξίες και ταυτόχρονα απόδοση επιστημονικής αξιοπιστίας με βάση το επίπεδο των προσόντων κι όχι άλλων κοινωνικών χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων/ουσών σε αυτή τη διαδικασία (Bueter, 2024, σ. 26; Longino, 1990, Κεφάλαιο 4).

Έχει ασκηθεί κριτική τόσο στον κριτικό φεμινιστικό εμπειρισμό της Longino, όσο και εν γένει στις βασικές θέσεις του φεμινιστικού εμπειρισμού. Αρχικά, όσον αφορά συγκεκριμένα τη θεωρία της Longino, πολλές έχουν αμφισβητήσει ότι πρόκειται στην πραγματικότητα για μια φεμινιστική θεωρία, διότι η κοινωνική αντικειμενικότητα δεν στοχεύει στην κυριαρχία των φεμινιστικών αξιών στην επιστήμη, αλλά σε μια γενικότερη κυριαρχία (ή πολλαπλασιασμό) των αξιών στην επιστήμη (Bueter, 2024, σσ. 26–27). Μια κριτική που μπορεί να ασκηθεί σε άλλες μορφές φεμινιστικού εμπειρισμού σχετίζεται με τη διάκριση «καθαρής επιστήμης» και «κοινωνικά διαστρεβλωμένης επιστήμης». Συγκεκριμένα, πολύ συχνά αμφισβητείται το ότι μπορεί με οποιονδήποτε τρόπο να εξαλείψουμε την κοινωνική επιρροή στην επιστήμη. Μια συχνή παραδοχή των Σπουδών STS και των Σπουδών Φύλου είναι ότι η επιστήμη παράγεται κοινωνικά, αναπαράγει και νομιμοποιεί στερεότυπα. Δεν μπορούμε να διακρίνουμε στην πραγματικότητα τα στοιχεία της επιστήμης που επηρεάζονται και «διαστρεβλώνονται» από την κοινωνία, διότι η επιστήμη είναι και η ίδια μια κοινωνική δραστηριότητα. Επομένως, τίποτα δεν θα αλλάξει, όσον αφορά την εξάλειψη των έμφυλων προκαταλήψεων της επιστήμης, μόνο αν εφαρμόσουμε κατά γράμμα τις μεθόδους της επιστήμης, γιατί κι αυτές, όπως φάνηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, είναι πυρηνικά κοινωνικές και κατ' επέκταση έμφυλες. Αν λάβουμε εδώ υπόψη την ιδέα της παρατήρησης έμφορτης θεωρίας, όπως αυτή αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τότε μπορούμε να συναγάγουμε ότι δεν μπορούμε να έχουμε επιστημονική θεωρία χωρίς την εμπλοκή των κοινωνικών ταυτοτήτων των υποκειμένων και επομένως δεν μπορούμε να έχουμε έξω-κοινωνική επιστήμη και δεν μπορούμε να εγγυηθούμε την εξάλειψη των έμφυλων προκαταλήψεων της επιστήμης μόνο μέσω της απλής εφαρμογής των μεθόδων της.

## 4.2. Θεωρία Οπτικής Γωνίας

Μία άλλη φεμινιστική γνωσιολογία, η οποία είναι μάλλον και η πιο διαδεδομένη, είναι η θεωρία της οπτικής γωνία ή αλλιώς επιστημολογία θέσης (standpoint theory). Οι υποστηρικτές/τριες της επιστημολογίας θέσης θεωρούν πως ορισμένες κοινωνικές θέσεις μπορούν να προσφέρουν ορισμένα επιστημολογικά προνόμια στον τρόπο θέασης του κόσμου (Sismondo 2016, 130). Τονίζουν, επίσης, ότι πολλές οπτικές γωνίες είναι μεροληπτικές και υποστηρίζουν ότι πρέπει να υπάρχει ποικιλομορφία στις επιστημονικές κοινότητες (Bueter, 2024, σ. 27; Sismondo, 2016, σ. 131).

Το κεντρικό επιχείρημα της επιστημολογίας θέσης είναι ότι η εμπειρία, εν προκειμένω, των γυναικών στις έμφυλε διακρίσεις, δηλαδή ο τρόπος που αντιμετωπίζονται και αντιμετωπίζονταν κοινωνικά κατά τη διάρκεια της ιστορίας της θηλυκότητας, τους επιτρέπει να κατανοούν καλύτερα, με έναν προνομιακό τρόπο, τις έμφυλε σχέσεις. Μπορούν, δηλαδή, να κατανοήσουν και να αποκαλύψουν πτυχές των έμφυλων σχέσεων, όπως δεν μπορεί να κάνει ένας άντρας, ένα δρων υποκείμενο από την ανδρική προοπτική (Sismondo, 2016, σ. 130). Η επιστημολογία θέσης αναγνωρίζει ότι τα γνωστικά υποκείμενα ζουν εντός συγκεκριμένων κοινωνικο-ιστορικών πλαισίων και έρχονται αντιμέτωπα με συγκεκριμένες κοινωνικές, υλικές συνθήκες μέσα σε κοινωνικές ιεραρχίες. Οι συνθήκες αυτές που αντιμετωπίζουν, καθώς και οι θέσεις που κατέχουν στην ιεραρχία μιας κοινωνίας επηρεάζουν τις επιστημολογικές δυνατότητές τους. Επομένως, υπάρχουν κάποιες θέσεις που μπορεί να αποβούν επιστημολογικά προνομιούχες (Bueter, 2024, σ. 27).

Σύμφωνα με τη θεωρία της οπτικής γωνίας, υπάρχουν θέσης θέασης του κόσμου, οπτικές γωνίες, που δεν είναι δυνατόν να φανερώσουν κάποιες πτυχές των πραγματικών σχέσεων των ανθρώπων, τις πτυχές των διακρίσεων λόγω των κοινωνικών προνομίων που έχουν (Sismondo, 2016, σ. 130). Επομένως, η οπτική γωνία μιας γυναίκας, ενός ομοφυλόφιλου, ενός πρόσφυγα κλπ., δηλαδή ενός κοινωνικά μη προνομιούχου ατόμου, μπορεί να οδηγήσει σε διατύπωση διαφορετικών ερωτημάτων που θα αναδείξουν τις υπάρχουσες ιεραρχίες που επικρατούν στην κοινωνία και κατ' επέκταση στην επιστήμη που σχετίζονται με τα στερεότυπα για το φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, την τάξη, τη σεξουαλικότητα κλπ. (Κιντή, χ.χ., σσ. 18–19). Όπως αναφέρει η Βάσω Κιντή:

Αν ξεκινήσουμε π.χ., την έρευνά μας από τις ζωές των γυναικών, χωρίς να κάνουμε απλώς φαινομενολογία της εμπειρίας τους, θα μπορέσουμε να δούμε, όπως λένε η Harding και η κοινωνιολόγος Dorothy Smith (Harding 1993, 55), ότι στις γυναίκες ανατίθενται δουλειές που δεν θέλουν να κάνουν οι άνδρες και, κυρίως, η φροντίδα των σωμάτων, όχι μόνο των δικών τους, αλλά και των ανδρών, των μωρών και των παιδιών, των ηλικιωμένων, των ασθενών καθώς και η φροντίδα των χώρων όπου τα σώματα αυτά βρίσκονται. Όσο πιο

αποτελεσματικά κάνουν τη δουλειά τους αυτή, τόσο πιο αόρατη γίνεται και τόσο πιο πολύ επιτρέπει στους άνδρες να καταλαμβάνουν τον δημόσιο χώρο και να κυριαρχούν στα κοινά εκτοπίζοντας τις γυναίκες. (Κιντή, χ.χ., σσ. 18–19)

Η θέση αυτών των ερωτημάτων που θα αναδείξουν και τις μεροληψίες στην επιστήμης μπορούν να οδηγήσουν σε περισσότερα αντικειμενικά αποτελέσματα έρευνας, αφού αυτά θα είναι ιδωμένα μέσα από ένα κοινωνικά μη προνομιούχο πρίσμα και θα αποφεύγουν τις κλασικές μεροληψίες και στερεότυπα που προκύπτουν από μια εξουσιαστική οπτική γωνία. Επομένως, σύμφωνα με την επιστημολογία θέσης, το κοινωνικά μη προνομιούχο γίνεται επιστημολογικά προνομιούχο.

Η θεωρία της οπτικής γωνίας έχει μαρξιστικές καταβολές και σχετίζεται με την ιδέα ότι τα ταξικά καταπιεσμένα άτομα έχουν επιστημολογικά προνόμια έναντι των ταξικά προνομιούχων ατόμων, όσον αφορά την αναγνώριση και κατανόηση της ταξικής καταπίεσης και των μηχανισμών της (Bueter, 2024, σ. 27). Το επιστημολογικό αυτό προνόμιο προκύπτει λόγω του βιώματος, της κοινωνικής εμπειρίας, που φέρνει τα γνωστικά υποκείμενα αντιμέτωπα με τους μηχανισμούς καταπίεσης, «με την πραγματικότητα των δομών εξουσίας, καθώς και με ασυμφωνίες μεταξύ αυτής της πραγματικότητας και της κυρίαρχης ιδεολογίας» (Bueter, 2024, σ. 27). Στη συνέχεια, αυτή η ιδέα εφαρμόστηκε και πέρα από το ταξικό βίωμα, εμπλέκοντας άλλες κοινωνικά μη προνομιούχες ταυτότητες, όπως τη φυλή και το φύλο, όπως προαναφέρθηκε (Bueter, 2024, σ. 27). Η Bueter (2024), όσον αφορά τη φεμινιστική επιστημολογία θέσης, αναφέρει:

Οι θεωρητικοί της επιστημολογίας θέσης διερευνούν πώς το φύλο επηρεάζει τη βιωμένη εμπειρία κάποιου στις πατριαρχικές κοινωνίες, δημιουργώντας έτσι προοπτικές που είναι κοινωνικά τοποθετημένες με έναν συγκεκριμένο τρόπο και επιτρέπουν μια επιστημικά προνομιακή άποψη των φαινομένων έμφυλης καταπίεσης. Κατά συνέπεια, εδώ δεν είναι η ποικιλομορφία των οπτικών γωνιών αυτή καθαυτή που είναι επωφελής για την επιστήμη.

Είναι η παρουσία κοινωνικά περιθωριοποιημένων απόψεων. (Bueter, 2024, σ. 27)

Η επιστημολογία θέσης δεν βασίζεται και σίγουρα δεν απαιτεί μια ουσιοκρατική άποψη για τις γυναίκες, όπως πολλοί επικριτές της θεωρίας έχουν υποστηρίξει. Το επιστημολογικό προνόμιο δεν είναι άμεσο επακόλουθο της στέρησης ενός κοινωνικού προνομίου, αλλά αντίθετα απαιτεί πέρα από την κοινωνική θέση και μια πολιτική θέση, με την έννοια ότι το επιστημολογικά προνομιούχο υποκείμενο πρέπει να έχει αναπτύξει μια «κριτική συνείδηση της κοινωνικής του θέσης και της σχέσης του με άλλες κοινωνικές θέσεις μέσα σε πλέγματα εξουσίας» (Bueter, 2024, σ. 28). Για παράδειγμα, ένα θηλυκό υποκείμενο που έχει εσωτερικεύσει τις έμφυλες μεροληψίες και τις πατριαρχικές νόρμες δεν θα είναι χρήσιμο στον πλουραλισμό των οπτικών γωνιών που υποστηρίζουν οι θεωρητικοί της επιστημολογίας θέσης (Bueter, 2024, σ. 28). Ωστόσο, είναι πιο πιθανό ένα κοινωνικά μη προνομιούχο άτομο, λόγω του βιώματος της καταπίεσης, να αναπτύξει

και μια κριτική θέση απέναντι στις δομές εξουσίας που το καταπιέζουν. Ο Sismondo (2016) αναφέρει ότι: «Αυτή η προνομιακή θέση γίνεται πλήρως διαθέσιμη όταν οι γυναίκες δρουν προσπαθώντας να ανατρέψουν τις ανδρικές διακρίσεις, διότι τότε αναγκαστικά αντιλαμβάνονται τα κοινωνικά φύλα ως μη φυσικά και άδικα» (Sismondo, 2016, σ. 130).

Το επιστημολογικό προνόμιο που μπορεί να έχουν αυτά τα κοινωνικά μη προνομιούχα υποκείμενα δίνει «τοπικά πλεονεκτήματα», δηλαδή δεν αφορά όλους τους τομείς γνώσης, αλλά μόνο αυτούς που σχετίζονται με τις κοινωνικές ιεραρχίες. Επομένως, το εύρος του είναι περιορισμένο (Bueter, 2024, σ. 28). Η προνομιακή οπτική γωνία μπορεί είτε να είναι ιδιότητα ενός μεμονωμένου επιστημολογικού υποκειμένου είτε να είναι ιδιότητα μιας κοινότητας. Όταν μια κοινότητα περιλαμβάνει οπτικές γωνίες κοινωνικά μη προνομιούχων ατόμων πλεονεκτεί επιστημικά σε ένα ερευνητικό περιβάλλον (Bueter, 2024, σ. 28). Κάποιοι θεωρητικοί της επιστημολογίας θέσης, μάλιστα, υποστηρίζουν ότι δεν είναι απαραίτητη συνθήκη το γνωστικό υποκείμενο να στερείται των κοινωνικών προνομίων, γιατί δεν είναι αδύνατον κάποιο άτομο με κοινωνικά προνόμια να κατανοήσει το σύστημα που επωφελεί εκείνο κι όχι άλλα άτομα (με λιγότερα κοινωνικά προνόμια) (Bueter, 2024, σσ. 28–29). Σε αυτή την περίπτωση, τα γνωστικά υποκείμενα, πρέπει να ξεκινήσουν μελετώντας τις ζωές μη προνομιούχων ατόμων, να δουν την κοινωνία «από τα κάτω», με σκοπό τη διατύπωση ερωτημάτων που θα βοηθήσουν στην καλύτερη κατανόηση των κοινωνικών διεργασιών και δομών (Bueter, 2024, σσ. 28–29). Μερικά παραδείγματα τέτοιων ερωτημάτων αναφέρει η Bueter (2024): «Πώς συνδέεται η απασχόληση με τη μη αμειβόμενη φροντίδα και την αναπαραγωγική εργασία; Ποιες προοπτικές αποκλείονται από τις πρακτικές γνώσης; Ποιος παραμένει αόρατος στις οικονομικές θεωρίες;» (Bueter, 2024, σ. 29). Κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει τόσο μέσω της αλληλεπίδρασης με κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες ή άτομα ή και μέσω της κριτικής ενασχόλησης με τον αντίκτυπο των δομών εξουσίας (Bueter, 2024, σ. 29). Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, μια τέτοια προσπάθεια ενισχύεται αν το γνωστικό υποκείμενο είναι κοινωνικά μη προνομιούχο (Bueter, 2024, σ. 29).

Μια από τις βασικές θεωρητικούς της επιστημολογίας θέσης ήταν η Nancy Hartsock. Η Hartsock, έχοντας ως βασική προϋπόθεση στη σκέψη της ότι η θηλυκότητα είναι κάτι που δομείται κοινωνικά και σχεσιακά, υποστηρίζει ότι η επιστημολογία και η κοινωνία που είναι δομημένες μέσα από μια ανδρική ματιά έχουν και τις επιπτώσεις της αποστασιοποιημένης αρρενωπότητας, όπως αυτή δομείται κοινωνικά (Harding, 1986, σσ. 147–148). Είναι σημαντικό, λοιπόν, για τη Hartsock να γενικευτούν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι γυναίκες συμβάλλουν στην κοινωνική ζωή για όλους τους ανθρώπους, με σκοπό τη δόμηση μιας κοινωνίας και μιας επιστημολογίας που δεν θα δομούνται πλέον από αρρενωπές αντιθέσεις, όπως την αντίθεση του κοινωνικού και φυσικού κόσμου, του αφηρημένου και του συγκεκριμένου, της μονιμότητας και της αλλαγής (Harding, 1986, σσ. 147–148). Η Hartsock, σύμφωνα με τη Harding (1986), υποστηρίζει ότι:

η μοναδικότητα της γυναικείας εργασίας, σε αντίθεση με την προλεταριακή εργασία, έγκειται στην πιο θεμελιώδη αντίθεσή της προς τα νοητικά/χειρωνακτικά δίπολα που διαμορφώνουν τη σκέψη και δραστηριότητα των ανδρών/αστών. Για τη Hartsock, η

(ανδρική) προλεταριακή εργασία είναι μεταβατική μεταξύ της αστικής/αρσενικής και της γυναικείας εργασίας, καθώς η γυναικεία εργασία συνδέεται πιο θεμελιωδώς με τη συνειδητή, αισθητηριακή επεξεργασία των φυσικών/κοινωνικών μας περιβαλλόντων στην καθημερινή ζωή. (Harding, 1986, σσ. 150–151)

Παρόμοια, μια άλλη θεωρητικός, η Dorothy Smith έχει εξετάσει το τι θα σήμαινε η κατασκευή μιας κοινωνιολογίας που ξεκινά από την «οπτική γωνία των γυναικών». Σύμφωνα με τη Harding, μπορούμε να γενικεύσουμε τα επιχειρήματά της και για άλλες κοινωνικές και φυσικές επιστήμες (Harding, 1986, σ. 155). Η Smith επικεντρώνεται στη δόμηση μιας επιστήμης που θα υπερβεί τα δίπολα που υπάρχουν στην επιστήμη από τον Διαφωτισμό, όπως τα δίπολα υποκειμένου-αντικειμένου, εσωτερικού-εξωτερικού, λογικής-συναισθήματος (Harding, 1986, σ. 155). Ο τρόπος επίτευξης αυτού του στόχου, σύμφωνα με τη Smith, είναι η αξιοποίηση των μορφών αποξένωσης που βιώνουν οι γυναίκες ερευνήτριες. Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη δραστηριότητα των γυναικών είναι ένας πόρος που μπορεί να χρησιμοποιήσει μια φεμινιστική επιστήμη (Harding, 1986, σ. 157).

Πρώτα απ' όλα είμαστε γυναίκες, οι οποίες—ακόμη κι αν είμαστε ανύπαντρες, άτεκνες ή έχουμε υπηρέτες—φροντίζουμε τα δικά μας σώματα και τους χώρους της τοπικής μας ύπαρξης, και συνήθως επίσης τα σώματα και τους οικιακούς χώρους των παιδιών και των ανδρών. Ωστόσο, όταν εισερχόμαστε στον κόσμο της επιστήμης, εκπαιδευόμαστε να περιγράφουμε και να εξηγούμε την κοινωνική εμπειρία μέσα από εννοιολογικά σχήματα που δεν μπορούν να αναγνωρίσουν τον χαρακτήρα αυτής της εμπειρίας. (Harding, 1986, σ. 157)

Υποστηρίζεται ότι μια περιγραφή του κόσμου από «τη σκοπιά των γυναικών» θα ήταν μια εντελώς διαφορετική αφήγηση, γιατί θα δομούνταν μια επιστήμη για τις γυναίκες και όχι σχετικά με τις γυναίκες, που θα έφερνε στο προσκήνιο τις κοινωνικές σχέσεις αντί για τη μελέτη απλών συμπεριφορών και θα έτσι θα γίνονταν κατανοητή η καθημερινή εμπειρία, όπως τη βιώνει μια γυναίκα (Harding, 1986, σ. 157).

Όταν η Smith θέτει την εξουσία της ερευνήτριας στο ίδιο επιστημολογικό επίπεδο με την εξουσία των υποκειμένων που ερευνώνται—η γυναίκα ερευνήτρια που ερμηνεύει, εξηγεί και εξετάζει κριτικά την κατάσταση των γυναικών εξηγεί ταυτόχρονα και τη δική της

κατάσταση—τότε ζητήματα απόλυτου και σχετικού δεν μπορούν πλέον να τεθούν. Και οι δύο αυτές θέσεις (απόλυτο-απολυτοκρατία και σχετικό-σχετικισμός) προϋποθέτουν διαχωρισμούς ανάμεσα στην ερευνητήρια και το υποκείμενο που ερευνάται, διαχωρισμοί που δεν υφίστανται όταν τα δύο μοιράζονται μια κοινή, υποταγμένη κοινωνική θέση. (Harding, 1986, σ. 157)

Έτσι, η Smith απαντάει και σε όλες τις κριτικές που ασκούνται στις φεμινιστικές επιστημολογίες περί σχετικισμού. Το βασικό επιχείρημα των επικριτών είναι ότι οι φεμινίστριες ασκούν κριτική στην αντικειμενικότητα της επιστήμης και ταυτόχρονα αρνούνται τη δυνατότητα αντίληψης οποιασδήποτε πραγματικότητας «εκεί έξω» εκτός από κοινωνικά κατασκευασμένες γλώσσες και συστήματα πεποιθήσεων (Harding, 1986, σ. 138). Αυτό εύκολα οδηγεί σε μια σχετικιστική επιστήμη, μετέωρη, χωρίς κεντρικό στόχο την παρουσίαση αντικειμενικών γεγονότων. Η άρση, όμως, των διπόλων, όπως η Smith παρουσιάζει εδώ, προσφέρει μια απάντηση σε αυτό το πρόβλημα. Μια επιστημολογία απαλλαγμένη από τα δίπολα σχετικό-απόλυτο δεν μπορεί να είναι ούτε σχετικιστική, ούτε απολυτοκρατική, αλλά τελικά δημοκρατική και πιστή στη βιωμένη εμπειρία. Η Smith τονίζει ότι θα υπάρξουν πολλές διαφορετικές φεμινιστικές εκδοχές της «πραγματικότητας», αλλά αυτό θα συμβαίνει μόνο διότι υπάρχουν πολλές διαφορετικές πραγματικότητες στις οποίες ζουν οι γυναίκες. Και η ένταξη όλων αυτών των εκδοχών στις κοσμοθεωρίες μας θα παραγάγει πιο ολοκληρωμένες και λιγότερο στρεβλωτικές αντιλήψεις για τον κόσμο από την εικόνα που παράγει μια ανδροκεντρική και κατ' επέκταση εξουσιαστική επιστήμη (Harding, 1986, σ. 158). Το ζήτημα της αντικειμενικότητας έχει απασχολήσει εν γένει τις φεμινιστικές επιστημολογίες. Σύμφωνα με τη θεωρία της οπτικής γωνίας το αντικειμενικό ορίζεται αντίθετα από την παραδοσιακή αντίληψη για την αντικειμενικότητα, δηλαδή αντικειμενικό είναι το μεροληπτικό. Αυτό σχετίζεται με την πεποίθηση των υποστηρικτών της επιστημολογίας θέσης ότι δεν μπορεί να υπάρξει αξιακή ουδετερότητα, όπως απαιτούνταν από την παραδεδομένη άποψη για την αντικειμενικότητα, αφού τα γνωστικά υποκείμενα δεν μπορούν να απαλλαγούν από τις κοινωνικές τους ταυτότητες (Κιντή, χ.χ., σ. 19). Έτσι, τροποποιούν την έννοια της αντικειμενικότητας, χωρίς να την εγκαταλείψουν, γιατί δεν θέλουν να οδηγηθούν σε έναν σχετικιστικό πλουραλισμό· θέλουν, δηλαδή, να διατηρήσουν την έννοια του εξωτερικού κόσμου (Κιντή, χ.χ., σ. 19).

Η Donna Haraway, στο κείμενό της «Τοποθετημένες γνώσεις: Το ζήτημα της επιστήμης στον φεμινισμό και το προνόμιο της μερικής προοπτικής» (1988), μελετάει, επίσης, τη θεωρία της οπτικής γωνίας. Η Haraway υποστηρίζει ότι το φεμινιστικά αντικειμενικό είναι στην πραγματικότητα αυτό που ονομάζει «τοποθετημένες γνώσεις» (Haraway, 2014a, σ. 280). Αυτές οι τοποθετημένες γνώσεις έρχονται σε αντίθεση με αυτό που παραδοσιακά ονομάζουμε αντικειμενικό, που έχει συνδεθεί, τουλάχιστον στη φεμινιστική σκέψη, με τον Λευκό Άντρα, δηλαδή με την αποστασιοποιημένη, πατριαρχική, милитарιστική, ρατσιστική οπτική «από το πουθενά» (Haraway, 2014a, σ. 280). Η Haraway, λοιπόν, υπογραμμίζει τη σημασία της οπτικής των ενσώματων όντων που έρχεται σε αντίθεση με την αποστασιοποιημένη αντικειμενικότητα

(Haraway, 2014a, σ. 280). Αυτά τα γνωστικά υποκείμενα προσφέρουν άλλες θέσεις θέασης του κόσμου ακριβώς λόγω της ενσώματης εμπειρίας τους, δηλαδή της εμπειρίας που φέρουν ως κοινωνικά όντα που το σώμα τους έχει σημασία μέσα σε ιστορικά/κοινωνικά/πολιτικά συγκείμενα και συνοδεύεται από κοινωνικές συνυποδηλώσεις. Σύμφωνα με τη Haraway (1988): «Η φεμινιστική αντικειμενικότητα αφορά την πεπερασμένη τοποθεσία και την τοποθετημένη γνώση· δεν έχει να κάνει με την υπερβατικότητα και τον διχασμό υποκειμένου και αντικειμένου» (Haraway, 2014a, σ. 282). Οι οπτικές γωνίες των περιθωριοποιημένων ή των υποταγμένων, των ατόμων, δηλαδή, που στερούνται εξουσίας και προνομίων, μπορούν για τη Haraway να προσφέρουν πιο επαρκείς, σταθερές και αντικειμενικές οπτικές του κόσμου και δύνανται να τον αλλάξουν (Haraway, 2014a, σ. 284). Φυσικά και για τη Haraway η ταυτότητα από μόνη της δεν παράγει επιστήμη, αλλά η διαμόρφωση μιας κριτικής θέσης σε συνδυασμό με την ταυτότητα μπορεί να το κάνει (Haraway, 2014a, σ. 287). Η Haraway υποστηρίζει ότι: «χρειαζόμαστε τη δύναμη των σύγχρονων κριτικών θεωριών για το πώς κατασκευάζονται τελικά τα νοήματα και τα σώματα και μάλιστα όχι για να τα αρνηθούμε, αλλά για να ζήσουμε με νοήματα και σώματα που τους δίνεται η ευκαιρία να έχουν κάποιο μέλλον. Οι φυσικές, κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες συνδέονταν ανέκαθεν με ελπίδες σαν κι αυτές» (Haraway, 2014a, σ. 278). Έτσι, με κάποιον τρόπο, μας παρακινεί στη θεμελίωση μιας νέας επιστημολογίας.

Μια κριτική που θα μπορούσαμε να ασκήσουμε στη θεωρία της οπτικής γωνίας έχει να κάνει με τον τρόπο που θα αποφασίσουμε ποιες κοινωνικές ομάδες έχουν αυτό το επιστημολογικό προνόμιο. Σίγουρα, εν προκειμένω οι γυναίκες έχουν λιγότερα κοινωνικά προνόμια από τους άντρες, αλλά μια λευκή γυναίκα έχει περισσότερα προνόμια από μια μαύρη γυναίκα και μια cis γυναίκα έχει περισσότερα προνόμια από μια trans γυναίκα κ.ο.κ.. Όπως, άλλωστε, λέει και ο Sismondo μεταφέροντας τις ιδέες της Haraway στο «Κυβεργικό Μανιφέστο» (1985):

Μια από τις αφετηρίες του γνωστού άρθρου της Donna Haraway, "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s" (1985), είναι η διάσπαση του φεμινισμού στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν οι έγχρωμες γυναίκες κατέστησαν σαφή την απογοήτευσή τους από τον λευκό φεμινισμό. Για την Haraway, οι εμπειρίες και οι ισχυρισμοί των έγχρωμων γυναικών δείχνουν ότι η «γυναίκα» δεν είναι μια εντελώς φυσική πολιτική κατηγορία. Οι ταυτότητες έχουν «διαρραγεί», είναι διαρθρωμένες από μια πολλαπλότητα αιτιών. Έτσι, αμφισβητείται σοβαρά η ιδέα της φεμινιστικής γνωσιολογικής σκοπιάς. (Sismondo, 2016, σ. 135)

Για κάθε περιθωριοποιημένη ομάδα, μπορούμε να βρούμε μια ακόμα πιο περιθωριοποιημένη ομάδα και η προσπάθειά μας μπορεί να καταλήξει σε μια επ' άπειρον αναζήτηση του πιο περιθωριοποιημένου. Πώς θα αποφασίσουμε ποια θα είναι τα άτομα ή οι κοινωνικές ομάδες που

θα συμπεριληφθούν στις οπτικές γωνίες που θα εμπλουτίσουν την επιστημονική έρευνα; Και ακόμα πιο σημαντικό είναι το ποιος/α θα αποφασίσει ποια είναι τα άτομα που έχουν το επιστημολογικό προνόμιο. Γιατί, στην πραγματικότητα, τα άτομα που μπορούν να αποφασίσουν κάτι τέτοιο είναι εξ ορισμού προνομιούχα, αφού ήδη συμμετέχουν στη δόμηση μιας επιστημολογίας. Αυτό μπορεί να καταλήξει είτε συγκαλυμμένη προνομιακή επιστημολογία θέσης, π.χ. με γνωστικά υποκείμενα cis λευκές γυναίκες, που τελικά δεν θα είναι και τόσο συμπεριληπτική ή σε μια αέναη ιεράρχηση κοινωνικών προνομίων. Τέλος, ένα άλλο πρόβλημα που μπορεί να υπάρξει είναι ότι το νέο προνόμιο, δηλαδή το επιστημολογικό, θα δημιουργήσει εκ νέου ιεραρχίες που θα οδηγήσουν πάλι σε εξουσιαστικούς επιστημονικούς λόγους. Σε κάθε περίπτωση νομίζω ότι το να εστιάσουμε στα γνωστικά υποκείμενα, για να αλλάξουμε τις έμφυλες μεροληψίες στην επιστήμη, μπορεί να καταλήξει σε έναν φαύλο κύκλο που δεν θα φέρει καμιά ουσιαστική αλλαγή στις καλά εμπεδωμένες δομικές μεροληψίες της επιστήμης.

#### 4.3. Φεμινισμός της διαφοράς

Η τρίτη και τελευταία φεμινιστική επιστημολογία που θα συζητηθεί σε αυτό το κεφάλαιο, ονομάζεται, σύμφωνα με τον Sergio Sismondo, φεμινισμός της διαφοράς (difference feminism). Σε άλλες επισκοπήσεις των φεμινιστικών γνωσιολογιών, ο φεμινισμός της διαφοράς απουσιάζει και οι θεωρίες που τον εκφράζουν, εντάσσονται συχνά στις επιστημολογίες θέσης. Ωστόσο, ακολουθώντας τον διαχωρισμό του Sismondo, θα γίνει προσπάθεια ναδειχθεί ότι ο φεμινισμός της διαφοράς δεν ταυτίζεται με την επιστημολογία θέσης και θα υποστηριχθεί ότι πρέπει να αποτελεί ξεχωριστή κατηγορία φεμινιστικής επιστημολογίας.

Σύμφωνα με τον φεμινισμό της διαφοράς (difference feminism), υπάρχουν αρσενικοί και θηλυκοί τύποι γνώσης, οι οποίοι μπορεί να συνδέονται με αρσενικά και θηλυκά υποκείμενα αντίστοιχα, αλλά κάτι τέτοιο δεν είναι απαραίτητο (Sismondo, 2016, σ. 131). Αυτή η επιστημολογία μπορεί να συνδεθεί με τη θεωρία περί επιτελεστικότητας φύλου, όπως αυτή αναπτύχθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Οι θηλυκοί και αρσενικοί τρόποι γνώσης έχουν, δηλαδή, να κάνουν, όχι με μια πυρηνική, θεμελιώδη, ουσιοκρατική διαφορά μεταξύ των φύλων, αλλά με μια κοινωνική διαφορά που αναπτύσσεται μέσω του μηχανισμού της επιτέλεσης. Η επιτέλεση της αρσενικότητας για παράδειγμα, συνδέεται με την αποστασιοποίηση, ενώ η επιτέλεση της θηλυκότητας με τη φροντίδα. Τα άτομα, δηλαδή, εκείνα που έχουν μάθει ή έχουν επιλέξει να επιτελούν ένα φύλο, μαθαίνουν μαζί με αυτό να επιτελούν και τρόπους γνώσης. Επομένως, σύμφωνα με τους/ις υποστηρικτές/τριες της συγκεκριμένης επιστημολογίας, πρέπει στην επιστημονική έρευνα να ενταχθούν περισσότεροι θηλυκοί τύποι επιστημονικής έρευνας, που συνδέονται, δηλαδή, με επιτελεστικά χαρακτηριστικά της θηλυκότητας, όπως η φροντίδα (Sismondo, 2016, σσ. 132–133). Αυτή η επιστημολογική άποψη έχει μεγάλη διαφορά από τη θεωρία της οπτικής γωνίας και την άποψη ότι οι κοινωνικές θέσεις μπορούν να προσφέρουν άλλες οπτικές του κόσμου. Στον φεμινισμό της διαφοράς δεν γίνεται λόγος για τα γνωστικά υποκείμενα και την έμφυλή τους ταυτότητα, αλλά προτείνεται να αντικατασταθούν οι ίδιες οι μέθοδοι και οι αξίες της επιστήμης, που κρίνονται ανδροκεντρικές, με άλλες περισσότερο θηλυκοκεντρικές. Το

αν τα γνωστικά υποκείμενα θα είναι άντρες ή γυναίκες ή non-binary άτομα δεν παίζει κανέναν ρόλο.

Αν και ο φεμινισμός της διαφοράς έχει συχνά συνδεθεί με ουσιοκρατικές αντιλήψεις περί φύλου, ιδιαίτερα στο μεταφυσικό του επίπεδο, εδώ συνδέω σκόπιμα αυτήν την προσέγγιση με την κοινωνική κατασκευασιοκρατία. Συγκεκριμένα, προτείνω μια επιστημολογία που δεν αφορά τις διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στον τρόπο γνώσης, αλλά τη διαφορά μεταξύ *θηλυκής* και *αρσενικής* γνώσης, δηλαδή γνώσης που ενσωματώνει ό,τι στερεοτυπικά θεωρούμε θηλυκό και αρσενικό. Επιλέγω τον θηλυκό τρόπο γνώσης, διότι οι αρσενικοί τρόποι, όπως αυτοί έχουν διαμορφωθεί κοινωνικά, έχουν ιστορικά απογοητεύσει, καταπιέσει και πληγώσει τις θηλυκότητες, τα κουίρ άτομα και άλλες περιθωριοποιημένες ταυτότητες. Ελπίζω πως οι θηλυκοί τρόποι γνώσης, οι οποίοι βασίζονται στη φροντίδα και την ενσυναίσθηση, μπορούν να αποφύγουν την καταπίεση, καθώς είναι δομημένοι γύρω από αξίες που αντιστέκονται σε αυτήν.

Το βασικότερο έργο που συνδέεται με τον φεμινισμό της διαφοράς είναι το βιβλίο της Evelyn Fox Keller *A Feeling for the Organism* (1984), όπου παρουσιάζεται το έργο και η ζωή της Barbara McClintock, βραβευμένης με Νόμπελ γενετίστριας. Σημαντικό ρόλο έπαιξε και το έργο της Carolyn Merchant *The Death of Nature* (1980), αλλά και άλλα έργα και μελέτες, όπως αυτές της Sherry Turkle (Papert & Turkle, 1990; Turkle, 1984). Οι κεντρικοί ισχυρισμοί όλων αυτών των έργων και κατ' επέκταση του φεμινισμού της διαφοράς είναι ότι υπάρχουν διακριτοί έμφυλοι τύποι επιστημονικής σκέψης (Sismondo, 2016, σ. 132). Σύμφωνα με τον Sismondo (2004): «η αρσενική γνώση χαρακτηρίζεται από αναγωγισμό, αποστασιοποιημένη αντικειμενικότητα και τον στόχο του τεχνικού ελέγχου και η θηλυκή γνώση από την προσοχή στις σχέσεις, την εγγύτητα μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου και τον στόχο της ολιστικής κατανόησης. Αν αυτή η γενική διχοτόμηση είναι σωστή, η επιστημονική γνώση είναι έμφυλη» (Sismondo, 2016, σ. 132). Τη διχοτόμηση αυτή, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, την έχουν αναπτύξει ιδιαίτερα η Keller και η Merchant θίγοντας τον παράγοντα του φύλου στη σχέση γνωστικού υποκειμένου, επιστήμονα και φύσης. Αυτή η σχέση μεταφράζεται σε μια εξουσιαστική έμφυλη σχέση, όπως φαίνεται από τις μεταφορές που χρησιμοποιούνται περί κυριαρχίας και ελέγχου, βιασμού και γάμου, όπου οι (άνδρες) επιστήμονες κυριαρχούν, ελέγχουν, βιάζουν ή παντρεύονται τη (θηλυκή) φύση (Keller, 1996; Merchant, 1980; Sismondo, 2016).

Η Keller, μέσω της βιογραφίας της McClintock, μελέτησε μια επιστημονική προσέγγιση που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε θηλυκή, υπό την έννοια ότι εμπεριείχε στοιχεία θηλυκής επιτέλεσης του φύλου. Αυτό σημαίνει ότι η McClintock στην προσπάθειά της να κάνει γενετική, αντί να προσπαθεί να τεμαχίσει τον οργανισμό που μελετούσε, που θα ήταν συμβατό με τις ανδροκεντρικές μεθόδους της επιστήμης, θέλησε να καταλάβει τι σημαίνει να είσαι μέσα σε αυτόν τον οργανισμό (Sismondo, 2016, σ. 132). Απέφυγε, δηλαδή, τις κυριαρχικές και εξουσιαστικές τάσεις στην επιστημονική έρευνα, τάσεις που έχουν συνδεθεί με την επιτέλεση της αρρενωπότητας. Η ίδια η Keller στο βιβλίο της γράφει:

Ξανά και ξανά, μας λέει (η McClintock) ότι πρέπει κανείς να έχει τον χρόνο να κοιτάξει,

την υπομονή να «ακούσει τι έχει να σου πει το υλικό», το άνοιγμα στο «να το αφήσεις να

έρθει σε σένα». Πάνω απ' όλα, πρέπει κανείς να έχει «ένα συναίσθημα για τον οργανισμό».

[...] Τόσο κυριολεκτικά όσο και μεταφορικά, το «συναίσθημα για τον οργανισμό» έχει επεκτείνει την όρασή της (McClintock). [...] Η καλή επιστήμη δεν μπορεί να προχωρήσει χωρίς μια βαθιά συναισθηματική επένδυση από την πλευρά του επιστήμονα. Είναι αυτή η συναισθηματική επένδυση που παρέχει την κινητήρια δύναμη για τις ατελείωτες ώρες έντονης, συχνά εξαντλητικής, εργασίας. (Keller, 1984, σ. 198)

Η McClintock, δηλαδή, μετέτρεψε την επιστημονική διαδικασία σε μια ενσυναισθητική πρακτική και δεν την αντιμετώπισε μόνο ως έναν τρόπο απόκτησης εξειδικευμένης γνώσης για τον οργανισμό (Sismondo, 2016, σ. 132). Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι όταν η McClintock αναφέρεται σε κάποιον «οργανισμό» εννοεί κάθε ζωντανή μορφή που αντί να αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο μελέτης, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ισάξιο υποκείμενο με το γνωστικό υποκείμενο (Keller, 1984, σ. 200). Η Keller σε άρθρο που έγραψε για το πώς δεν πρέπει να διαβάζουμε τη βιογραφία της McClintock υποστηρίζει ότι τα περισσότερα χαρακτηριστικά της έρευνας της McClintock θεωρήθηκαν ιδιαίτερα, παράξενα σε σχέση με τις επικρατούσες πρακτικές της επιστήμης, ακριβώς επειδή συνδέονται στερεοτυπικά με τα παραδοσιακά δυτικά αφηγήματα του τι αποτελεί «θηλυκό», όπως η προσπάθειά της να συναισθανθεί τον οργανισμό ή να διαμορφώσει μια προσωπική σχέση με το αντικείμενο της μελέτης ή η σημασία που έδωσε στη διαίσθηση (Keller, 2014, σ. 38). Η Keller στο ίδιο άρθρο αναφέρει ότι ο στόχος της ήταν να μιλήσει για μια επιστήμη απαλλαγμένη από το φύλο, αλλά οι αναγνώστες της δεν μπορούσαν να αψηφήσουν την εξίσωση μεταξύ συναισθήματος και γυναικών (Keller, 2014, σ. 39). Στην πραγματικότητα αυτό που δεν έγινε κατανοητό είναι ότι όλα αυτά τα χαρακτηριστικά που έχουν συνδεθεί με τη θηλυκότητα δεν είναι πυρηνικά χαρακτηριστικά των γυναικών, αλλά μέρος μιας έμφυλης ιδεολογίας (Keller, 2014, σ. 39). Αυτό που για την Keller πρέπει να συμβεί για τη δημιουργία μιας καλύτερης επιστήμης είναι να γίνουν εκ νέου αποδεκτές όλες εκείνες οι αξίες που αποκλείστηκαν, επειδή θεωρήθηκαν «θηλυκές» (Keller, 2014, σ. 40). Η ίδια η Keller γράφει: «Ως γυναίκα επιστήμονας, υποστήριξα, ότι πρέπει να μετονομαστούν όλες οι κατηγορίες που παραδοσιακά έχουν φύλο. Τι σημαίνει μετονομασία νου και φύσης; Σημαίνει την ανάκτηση των αξιών που είναι θηλυκές, αλλά την ανάκτησή τους όχι ως προνόμιο των γυναικών αλλά ως ανθρώπινα χαρακτηριστικά, ως ανθρώπινες συνεισφορές» (Keller, 2014, σ. 40). Εδώ είναι που φαίνεται και η διαφορά μεταξύ φεμινισμού της διαφοράς και επιστημολογίας θέσης. Η προϋπόθεση δεν είναι το επιστημολογικό προνόμιο των γυναικών, αλλά η αλλαγή των αξιών και η διάνθηση της επιστήμης με όλα αυτά που θεωρήθηκαν «θηλυκά» χαρακτηριστικά.

Η Keller κάνει, επίσης, και μια άλλη σημαντική διάκριση. Κάνει λόγο για «στατική» και «δυναμική» αντικειμενικότητα. Η στατική αντικειμενικότητα σχετίζεται, σύμφωνα με την Keller, με τη συναισθηματική αποστασιοποίηση που ερχόταν παραδοσιακά ως χαρακτηριστικό της επιστημονικής γνώσης και του διαχωρισμού (γνωστικού) υποκειμένου και αντικειμένου (μελέτης) (Longino, 2003, σ. 271; Soble, 2003, σ. 76). Η δυναμική αντικειμενικότητα ήταν για την Keller

το όχημα της αξιόπιστης κατανόησης του κόσμου, γιατί έδινε βάση στη σύνδεση υποκειμένων και αντικειμένων της γνώσης (Longino, 2003, σ. 271). Αυτή η μορφή αντικειμενικότητας σχετίζεται με το έργο της McClintock, καθώς είναι σαν την ενσυναίσθηση (Soble, 2003, σ. 76). «Το θέμα φαίνεται να είναι ότι ακριβώς όπως μπορούμε να φανταστούμε τι αισθάνονται οι άλλοι άνθρωποι όταν πονάνε, επειδή το έχουμε βιώσει οι ίδιοι, μπορούμε να αισθανθούμε φανταστικά τι συμβαίνει στη φύση» (Soble, 2003, σ. 76). Σύμφωνα με τον Alan Soble: «κάποιος που επιτυγχάνει δυναμική αντικειμενικότητα είναι και διαχωρισμένος από τον κόσμο αλλά και προσκολλημένος στον κόσμο, ή αναγνωρίζει τόσο τον διαχωρισμό όσο και την προσκόλληση» (Soble, 2003, σ. 76). Η Keller συσχετίζει τη στατική αντικειμενικότητα με την ανδροκρατική επιστήμη, καθώς «ο έντονος διαχωρισμός μεταξύ γνωστικού υποκειμένου και αντικειμένου μελέτης, μεταξύ ερευνητή και ερευνώμενου, προκύπτει από την «υπερβολική οριοθέτηση» που η Keller διαπιστώνει στην ψυχολογία των ανδρών»<sup>9</sup> (Soble, 2003, σ. 76).

Η Turkle, κάνοντας έρευνα πάνω στην τεχνολογία, δίνει έμφαση στη διάκριση μεταξύ «σκληρής» και «μαλακής» γνώσης (Turkle, 1984). Φυσικά, η «σκληρή» γνώση έχει να κάνει με την αρρενωπότητα και η «μαλακή» με τη θηλυκότητα. Αναπτύσσεται, λοιπόν, η πεποίθηση μεταξύ μηχανικών ότι η «(αρσενική) τεχνική ικανότητα βρίσκεται στην καρδιά των επιστημών των μηχανικών» (Sismondo, 2016, σ. 133). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τον εκτοπισμό και υποβάθμιση της (θηλυκής) κοινωνικής πλευράς του επαγγέλματος (Sismondo, 2016, σ. 133). Η εφαρμογή των θηλυκών στοιχείων στη μηχανική είναι στην ουσία μια εφαρμογή του φεμινισμού της διαφοράς στην τεχνολογία. Η Wendy Faulkner, βέβαια, έχει επισημάνει ορισμένες δυσκολίες της εφαρμογής του φεμινισμού της διαφοράς στη μηχανική, λέγοντας ότι υπεραπλουστεύουν τη μηχανοτεχνική πρακτική, αφού, κατά τη γνώμη της, και οι δύο πλευρές του διπόλου συνυπάρχουν και πρέπει να συνυπάρχουν (Sismondo, 2016, σ. 133). Παρόλα αυτά δεν αγνοεί ότι οι πλευρές του διπόλου αξιολογούνται διαφορετικά, δεν είναι ισάξιες, και αυτό γίνεται συχνά με έμφυλους τρόπους ή για έμφυλους λόγους (Sismondo, 2016, σ. 133). Ο Sismondo (2004) γράφει:

Το ερώτημα περί έμφυλων διχοτομιών στην πράξη είναι αρκετά γενικό. Οι γυναίκες δεν αναφέρουν ότι τους γοητεύει η τεχνολογία στο ίδιο επίπεδο με τους άνδρες, αν και στην πράξη δείχνουν να απορροφώνται στο ίδιο επίπεδο από τις τεχνικές λεπτομέρειες. Σε επιχειρήσεις, όπου οι ανθρώπινες δεξιότητες εκτιμώνται περισσότερο σε σχέση με τις τεχνικές, η τάση είναι να βρίσκονται περισσότεροι σε ρόλους που σχετίζονται με αυτές τις ανθρώπινες δεξιότητες. «Οι άνδρες είναι πιο πιθανό να στραφούν σε αυτούς τους ρόλους που έχουν μεγαλύτερο κύρος (ή αντίστροφα)» (Wendy Faulkner, 2000, σ. 764). Έτσι, η

---

<sup>9</sup> Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο η Keller συνδέει την επιτέλεση του φύλου με την ψυχανάλυση, αναζητώντας τη βάση των στερεοτυπικών έμφυλων χαρακτηριστικών στη βρεφική και παιδική ηλικία, στην αρχή, δηλαδή, της δόμησης της ταυτότητας, και στη σχέση που αναπτύσσουν τα υποκείμενα με τη μητέρα και τον πατέρα.

έννοια του κοινωνικού φύλου ίσως κυριαρχεί περισσότερο στον θεωρητικό λόγο παρά στην πράξη. (Sismondo, 2016, σ. 134)

Η ανάλυση των έμφυλων διχοτομιών στη μηχανική και στην τεχνολογία αποκαλύπτει ευρύτερα ζητήματα σχετικά με το πώς η γνώση έχει ιστορικά κατασκευαστεί γύρω από ανδρικά πρότυπα και αξίες. Αυτή η επιστημολογική κριτική επεκτείνεται πέρα από τις τεχνικές επιστήμες και γίνεται ορατή στα κινήματα που επιχείρησαν να αμφισβητήσουν τη νόμιμη επιστημονική εξουσία και να προτείνουν εναλλακτικές μορφές γνώσης. Στο πλαίσιο αυτό, τα κινήματα της φεμινιστικής μαγείας που αναδύθηκαν τις δεκαετίες του 1970 και 1980 αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Νομίζω ότι η φεμινιστική μαγεία μπορεί να θεωρηθεί μια προσπάθεια εφαρμογής της επιστημολογίας του φεμινισμού της διαφοράς. Πρόκειται για τα κινήματα της φεμινιστικής μαγείας κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80, όπως αυτά αναλύονται από την Anne Kwaschik στο άρθρο της «“We Witches.” Knowledge Wars, Experience and Spirituality in the Women’s Movement During the 1970s». Η Kwaschik συνδέει τη φεμινιστική μαγεία με την επιστημολογία θέσης, αλλά νομίζω ότι είναι σωστότερο να εντάξουμε αυτή αυτό το κίνημα στον φεμινισμό της διαφοράς. Όταν αναφερόμαστε στη φεμινιστική μαγεία, πρέπει να ανατρέξουμε στα φεμινιστικά κινήματα των δεκαετιών 1970-1980 που οικειοποιήθηκαν τη μαγεία, αλλά και την ιστορική και πολιτική ταυτότητα της μάγισσας (Kwaschik, 2023, σ. 172). Η Kwaschik εκμεταλλεύεται την έννοια του “artificial myth” που εισήγαγε πρώτος ο Rolan Barthes (Kwaschik, 2023, σ. 172). Πρόκειται για την επανοικειοποίηση ενός μύθου που οδηγεί στην κατασκευή ενός νέου, τεχνητού μύθου. Στην προκειμένη περίπτωση, τα φεμινιστικά κινήματα επανοικειοποιούνται τον μύθο της μάγισσας, της επαναστατικής, της σεξουαλικά και σωματικά απελευθερωμένης, αλλά και της κυνηγημένης γυναίκας, με σκοπό την ανάδειξη του δικού τους κοινωνικοπολιτικού ρόλου (Kwaschik, 2023, σσ. 172, 176).

Η χρήση της μάγισσας ως αναλυτικής κατηγορίας μας βοηθάει τόσο στην αναγνώριση των φεμινιστικών επιστημικών «τόπων», δηλαδή των φεμινιστικών γνωσιολογιών και των φεμινιστικών γνωσιακών πρακτικών που αποτελούν δυναμικούς τόπους αγώνων, όσο και στην κριτική της υπάρχουσας επιστημονικής πρακτικής, εν προκειμένω κυρίως των επιστημών της ζωής (Kwaschik, 2023, σ. 173). Η Kwaschik υποστηρίζει ότι «η αντιγνώση και η αντι-εμπειρογνωμοσύνη παράγονται μέσα στα κινήματα, ανταλλάσσονται και μεταδίδονται» και έτσι τα παραδεδεγμένα της επιστήμης αμφισβητούνται και καθιερώνονται τελικά νέα πεδία γνώσης (Kwaschik, 2023, σ. 173). Η φεμινιστική μαγεία συγκροτήθηκε μέσα στο πλαίσιο των φεμινιστικών γνωσιολογιών, αμφισβήτησε τη «νόμιμη γνώση», ασκώντας κριτική στον ανδροκεντρισμό της επιστήμης, αλλά πρότεινε και αλλαγή της θεώρησης περί του κριτηρίου της επιστημονικότητας και επανοικειοποίηση της εμπειρίας και της πνευματικότητας ως κεντρικές εκφράσεις της γνώσης μέσω του συμβόλου της μάγισσας (Kwaschik, 2023, σ. 173).

Τα χαρακτηριστικά αυτής της γνώσης είναι η βιωματικότητα και η αυθεντικότητά της, ακριβώς επειδή τα γνωστικά υποκείμενα παράγουν μια γνώση που θέτει στο επίκεντρο την προσωπική εμπειρία και δεν πρόκειται για μια γνώση που προέρχεται «από τα πάνω». Ταυτόχρονα, έρχεται σε αντίθεση με την ηγεμονική ανδροκεντρική γνώση και τις πρακτικές της, όπως αυτές εμφανίζονται στη δυτική ιατρική (Kwaschik, 2023, σ. 180). Αντιτίθεται και σ’ αυτό

που ήταν επίκεντρο της κριτικής της αριστερής ιδεολογίας της δεκαετίας του 1970, δηλαδή στη βιομηχανία της παραγωγής της σύγχρονης ιατρικής και φαρμακευτικής που λόγω των χρημάτων που διαχειρίζεται και της κοινωνικής και οικονομικής εξουσίας που έχει, επηρεάζει την επιστήμη με γνώμονα το δικό της συμφέρον, δηλαδή το συμφέρον του καπιταλισμού, με αποτέλεσμα να περιορίζει την ελευθερία της επιστήμης και να κυριαρχεί στην παραγωγή γνώσης (Kwaschik, 2023, σ. 180). Η φεμινιστική μαγεία είναι μια γνώση ενσώματη, βιωματική, σε αντίθεση με τη σύγχρονη επιστήμη που θεωρεί αρετές την αποστασιοποίηση και την ουδετερότητα (Kwaschik, 2023, σ. 181). Παρότι σε αυτή τη νέα γνώση παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο τα γνωστικά υποκείμενα, η κοινωνική τους θέση, η έμφυλη ταυτότητά τους και η καταπίεση ως βίωμα, αλλά και ως τραύμα μιας ιστορικής ταυτότητας, δεν θεωρώ ότι πρέπει να κατατάξουμε αυτή τη γνωσιολογία στις θεωρίες της οπτικής γωνίας, διότι κεντρικό χαρακτηριστικό της φεμινιστικής μαγείας είναι η κριτική στις μεθόδους και τις αξίες της επιστήμης. Στην πραγματικότητα, η πρόταση αυτών των κινήματων είναι να αρχίσει η επιστημονική έρευνα να είναι περισσότερο ενσυναισθητική, τρυφερή και προσεκτική με τις παρατηρούμενες οντότητες. Ταυτόχρονα, η φεμινιστική μαγεία εκκινεί από την επανοικειοποίηση μιας ταυτότητας, που σημαίνει ότι δεν έχουμε να κάνουμε στην πραγματικότητα με το ίδιο το βίωμα ή την ίδια την τοποθετημένη γνώση από μια κοινωνική θέση, αλλά με την εκ των υστέρων υιοθέτηση μιας κοινωνικής ταυτότητας από άτομα που νιώθουν ότι κάτι τα συνδέει με αυτήν. Γι' αυτούς τους λόγους θεωρώ ότι πρέπει να εντάξουμε τη φεμινιστική μαγεία στις θεωρίες του φεμινισμού της διαφοράς. Πάντως, σε αυτή την περίπτωση δεν έχουμε μια επιστημολογία θεωρητικά κατασκευασμένη, αλλά μια εκ των υστέρων επιστημολογική ανάγνωση ενός φεμινιστικού κινήματος. Επομένως, η οριστική κατηγοριοποίηση της φεμινιστικής μαγείας σε μία εκ των δύο κατηγοριών είναι δύσκολη και ίσως και ακατόρθωτη. Τέλος, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι υπολογίζοντας τη φεμινιστική μαγεία ως μια εναλλακτική επιστημολογία, ανεξαρτήτως της κατηγορίας στην οποία τελικά θα την εντάξουμε, ίσως δίνεται και ένα παράδειγμα στο κρίσιμο θέμα που τέθηκε από την Fee και τη Harding, όπως αναλύθηκε στην αρχή του κεφαλαίου. Εδώ η φεμινιστική επιστημολογία προέρχεται, όχι θεωρητικά, αλλά κινηματικά, μέσω, δηλαδή, της προσπάθειας αλλαγής της πατριαρχικής κοινωνίας.

Η φεμινιστική μαγεία δεν είναι απλώς μια εναλλακτική πνευματική προσέγγιση, αλλά μια μορφή ριζοσπαστικής δράσης που επαναπροσδιορίζει τη γνώση ως βιωματική και ενσώματη. Αυτό την καθιστά εργαλείο τόσο για την αμφισβήτηση της ανδροκεντρικής επιστημολογίας όσο και για τη διεκδίκηση ενός νέου, θηλυκού τρόπου ύπαρξης και κατανόησης του κόσμου. Οι δεσμοί της με την επιστημολογία της διαφοράς είναι εμφανείς στην έμφαση που δίνει στη σημασία της διαφορετικότητας των εμπειριών, αλλά και στο πώς αυτές οι εμπειρίες διαμορφώνουν μια νέα επιστημονική ευαισθησία.

Η επιστημολογία του φεμινισμού της διαφοράς έχει δεχτεί, επίσης, κριτική εντός των Σπουδών Φύλου και εκτός. Ένα σημαντικό, κατά τη γνώμη μου, επιχείρημα κατά του φεμινισμού της διαφοράς είναι ότι οι ίδιες οι μέθοδοι μπορούν να παρουσιαστούν είτε ως θηλυκές είτε ως αρσενικές. Δεν υπάρχει κάτι ουσιοκρατικό σε μία μέθοδο που να την καθιστά αρρενωπή. Το μόνο που την ορίζει ως τέτοια είναι η δική μας ανάλυση, η οποία μπορεί να είναι εσφαλμένη και σίγουρα δεν είναι η μοναδική. Επομένως, ίσως έμφυλες δεν είναι οι ίδιες οι μέθοδοι, αλλά η συζήτηση γύρω από αυτές. Η άλλη κριτική που έχει ασκηθεί στον φεμινισμό της διαφοράς είναι αυτή που

αναφέρθηκε παραπάνω μέσω των αντιρρήσεων της Faulkner. Αν το γενικεύσουμε και απομακρυνθούμε από την τεχνολογία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι κρύβεται μια υπεραπλούστευση στη θέαση του κόσμου μέσα από δίπολα. Όπως ακριβώς το φύλο δεν είναι δυαδικό, έτσι δεν χρειάζεται και οι μέθοδοι να είναι δυαδικές. Η ρευστότητα και η συνύπαρξη χαρακτηριστικών, εν είδει ενός μεθοδολογικού πλουραλισμού, είναι σημαντικές. Ωστόσο, νομίζω ότι δεν είναι τόσο εύκολο να απορρίψουμε τον φεμινισμό της διαφοράς, αν τον εξετάσουμε σε συνδυασμό με την επιτελεστικότητα του φύλου. Η θεωρία της επιτελεστικότητας μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι τίποτα απ' όλα αυτά δεν είναι ουσιοκρατικό και απaráλλαχτο, αλλά σχετίζονται με τους τρόπους που έχουμε μάθει κοινωνικά να βλέπουμε τον κόσμο ανάλογα με το κοινωνικό μας φύλο. Αν η κοινωνία αλλάξει, τότε θα αλλάξει και το περιεχόμενο των εννοιών, θα αλλάξει κι αυτό που θεωρούμε ως «αρσενικός» ή «θηλυκός» τρόπος γνώσης και ίσως να απαλλαγούμε και από τα δίπολα. Προς το παρόν, όμως, ως όντα που ζουν εντός ενός κοινωνικού, ιστορικού και πολιτικού συγκειμένου, έχουμε εκπαιδευτεί να αντιλαμβανόμαστε και να επιτελούμε τις έμφυλες ταυτότητές μας και κατ' επέκταση τους εαυτούς μας και τον τρόπο που γνωρίζουμε τον κόσμο με συγκεκριμένο τρόπο.

## 5. Έμφυλες μεροληψίες στις επιστήμες της ζωής

Οι σύγχρονες Σπουδές Φύλου έχουν τις τελευταίες δεκαετίες αναλύσει εις βάθος τους τρόπους με τους οποίους η επιστήμη, οι θεωρίες και οι λόγοι που παράγει, χρησιμοποιήθηκαν στο παρελθόν, για να καθορίσουν τα χαρακτηριστικά των φύλων με σεξιστικούς τρόπους. Στο παρόν κεφάλαιο θα ασχοληθώ με συγκεκριμένα παραδείγματα θεωριών των επιστημών της ζωής που φαίνεται η σεξιστική απεικόνιση των θηλυκών σωμάτων σε αυτές τις επιστήμες. Πολύ συχνά, όπως θα φανεί στη συνέχεια, τα γυναικεία σώματα έχουν απεικονιστεί με τέτοιο τρόπο στην επιστήμη, ώστε να θεωρούνται κατώτερα, λιγότερο ικανά να σπουδάσουν, να παραγάγουν διανοητικό έργο ή και να αποτελέσουν ισάξια κοινωνικά μέλη από τα αρσενικά σώματα. Οι γυναίκες έχουν παρουσιαστεί ευάλωτες σε ψυχικές και νευρικές διαταραχές ή ανατομικά -και κατ' επέκταση- εγγενώς κατώτερες από τους άντρες, πράγμα που έχει χρησιμοποιηθεί πολιτικά για τον αποκλεισμό τους από την εκπαίδευση ή τις κοινωνικές πολιτικές δραστηριότητες.

Στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι να δειχθεί το πώς η επιστήμη έχει εργαλειοποιηθεί, με σκοπό να παρέχει αναντίρρητα επιχειρήματα για την κοινωνική υποτίμηση των θηλυκοτήτων. Υποστηρίζεται από πολλές φεμινίστριες ότι η επιστήμη, λόγω των σεξιστικών αυτών θεωριών, έχει ενισχύσει, ίσως και δημιουργήσει, μέρος της κοινωνικής καταπίεσης που βιώνουν οι θηλυκότητες στην πατριαρχία. Εάν δεχθούμε ότι η επιστήμη είναι πάντα προϊόν μιας κοινωνίας, παράγεται σε συγκεκριμένα ιστορικο-πολιτικά συγκείμενα και επηρεάζεται από αυτά, όπως τουλάχιστον έχω προσπαθήσει να δείξω στην παρούσα μελέτη, θα πρέπει να δεχθούμε και ότι αντικατοπτρίζει και τις έμφυλες αξίες των συγκεκριμένων πολιτισμών, μέσα στους οποίους παράχθηκε. Από τη στιγμή κατά την οποία η επιστήμη παράγεται μέσα στο πλαίσιο της λευκής καπιταλιστικής πατριαρχίας, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι είναι εμποτισμένη και με μεροληψίες εις βάρος του φύλου, της φυλής και της τάξης.

Η Sandra Harding αναφέρει μερικά κομβικά σημεία όσον αφορά την έμφυλη μεροληψία στις επιστήμες της ζωής, τα οποία θα χρησιμοποιηθούν εδώ ως θεωρητική βάση που θα στηρίζει τις θεωρίες που θα αναλυθούν παρακάτω. Η Harding υποστηρίζει ότι η βιολογία και οι λοιπές επιστήμες της ζωής, μαζί με τις κοινωνικές επιστήμες, έχουν υπάρξει υπεύθυνες για την παραγωγή ψευδών και κοινωνικά οπισθοδρομικών αντιλήψεων για τις έμφυλες ταυτότητες και τον κατ' επέκταση κοινωνικό ρόλο που μπορούν να έχουν τα έμφυλα σώματα (1986, σ. 106). Δεν είναι τυχαίο ότι πολλές από αυτές τις θεωρίες που κατακρίνονται από τις φεμινίστριες είναι παράγωγα των ευρωπαϊκών και αμερικανικών κοινωνιών του 19<sup>ου</sup> αιώνα, όποτε και συντελούνταν αλλαγή στον παραδοσιακό έμφυλο καταμερισμό εργασιών, αλλαγές στις αντιλήψεις περί ετεροφυλοφιλίας και αγώνων για ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση και στην εργασία και για το δικαίωμα ψήφου των γυναικών, τη συμμετοχή, δηλαδή, των θηλυκοτήτων στα κοινά (Harding, 1986, σ. 106). Η Harding, επίσης, αναγνωρίζει ως υπεύθυνα για τις έμφυλες μεροληψίες των επιστημών της ζωής την κοινωνική πραγματικότητα, μέσα στην οποία γίνεται η επιστημονική έρευνα, αλλά και την άγνοια και τις ψευδείς ή στερεοτυπικές αφηγήσεις των μεμονωμένων ερευνητών (1986, σσ. 103–104). Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που θίγει η Harding είναι ότι το φύλο είναι «ασύμμετρα οργανωμένο» (Harding, 1986, σσ. 103–104). Αυτό σημαίνει ότι για να επιτελείς την αρρενωπότητα πρέπει να γίνεις το είδος του κοινωνικού ατόμου που εκτιμάται

περισσότερο (Harding, 1986, σσ. 103–104). Η αρσενική ταυτότητα είναι πολύ εύθραυστη, όπως θα γίνει κατανοητό και μέσα από την περίπτωση της υστερίας που θα αναλυθεί παρακάτω. Δηλαδή, σύμφωνα με τη Harding, φαίνεται ότι οι θηλυκότητες δεν μπορούν να ξεφύγουν από το να αντιμετωπίζονται ακριβώς ως θηλυκές, ενώ οι αρρενωπότητες φαίνεται να φοβούνται διαρκώς ότι δεν θα είναι άντρες, αν δεν αποδεικνύουν συνεχώς την αρρενωπότητά τους. Όλα αυτά είναι που για τη Harding δημιουργούν τις ανδροκεντρικές προκαταλήψεις στις επιστήμες της ζωής (Harding, 1986, σσ. 103–104). Αυτές οι προκαταλήψεις οδηγούν στην παραγωγή ενός επιστημονικού λόγου που είναι ηθικά και πολιτικά λανθασμένος, διότι ικανοποιεί τα συμφέροντα και τις επιθυμίες της πατριαρχίας εις βάρος της θηλυκότητας (Harding, 1986, σ. 109). Παρά τις προσπάθειες πολλών θεωριών των επιστημών της ζωής να αποδείξουν ότι τα άτομα τυχαίνει βιολογικά να είναι άντρες ή γυναίκες, οι φεμινίστριες υποστηρίζουν, όπως έχει δειχθεί και παραπάνω, ότι τα άτομα συγκροτούνται ως έμφυλα όντα μέσω κοινωνικών διαδικασιών (Harding, 1986, σ. 109). Μια πολύ σημαντική διευκρίνιση που γίνεται από τη Harding και αξίζει να σημειωθεί είναι ότι δεν πρέπει να θεωρούμε ότι κάθε ισχυρισμός μιας γυναίκας ή κάθε ισχυρισμός που φέρει το φεμινιστικό πρόσημο είναι και αυτομάτως σωστός ηθικά, πολιτικά ή επιστημονικά. Είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αποφασιστεί ποιοι ισχυρισμοί υποστηρίζονται καλύτερα από ηθικά και πολιτικά επιχειρήματα ή από επιστημονικά επιχειρήματα και αποδεικτικούς συλλογισμούς. Σε κάθε περίπτωση το φύλο του ατόμου που παράγει λόγο (επιστημονικό, πολιτικό, ηθικό) συχνά δεν παίζει ρόλο στην ποιότητα των επιχειρημάτων που δίνει (Harding, 1986, σ. 109). Πρέπει, λοιπόν, να μπορούμε να κρίνουμε έναν ισχυρισμό με βάση κατά πόσο προσφέρει λογικά επιχειρήματα και αποδεικτικά στοιχεία, για να μπορέσουμε να αντικαταστήσουμε τις ανδροκρατικές αξιώσεις των επιστημών της ζωής (Harding, 1986, σ. 109).

Στο παρόν κεφάλαιο, θα αναλυθεί μέσα από τρία παραδείγματα των επιστημών της ζωής, το πώς η επιστήμη γίνεται ένα πεδίο, στο οποίο η θηλυκότητα κυριαρχείται από την αρρενωπότητα και διαιώνίζονται οι έμφυλες διαφορές. Οι παραγόμενοι επιστημονικοί λόγοι, δημιουργούν φανερά σχέσεις εξουσίας, κανονικοποιώντας το ανδρικό σώμα, το οποίο είναι αυτό που διεξάγει την επιστημονική έρευνα, και παθολογικοποιώντας το θηλυκό σώμα, που αποτελεί τη διαφορά και οφείλει να μελετάται από τις επιστήμες (Αθανασίου, 2012, σ. 229). Η διαφορά αυτή που παρουσιάζεται να έχουν τα θηλυκά σώματα είναι αξιακά φορτισμένα και είναι φανερό ότι προέρχεται από τα σεξιστικά στερεότυπα που διακατέχουν τους επιστήμονες. Τα ερωτήματα που τίθενται από τους επιστήμονες, οι οποίοι φέρουν την έμφυλή τους ταυτότητα και την επιτελεστικότητα του φύλου τους, καθώς και οι συνεπαγόμενες απαντήσεις τους δεν μπορούν να μην αναλυθούν μέσα από το πρίσμα του φύλου και να αμφισβητηθεί εν συνεχεία η αντικειμενικότητα των απαντήσεων. Μέσα από την ανάλυση της επιστήμης και τεχνολογίας υπό το πρίσμα του φύλου μπορούν να αμφισβητηθούν ακόμα και τα γεγονότα (facts) της επιστήμης, τα οποία εν γένει γίνονται αποδεκτά χωρίς κριτική. Οι Σπουδές Φύλου, όπως και οι Σπουδές STS, προϋποθέτουν με έναν τρόπο την αντίληψη ότι η επιστήμη και η τεχνολογία δεν αντανakλούν απλώς την δομή του κόσμου, αλλά αντίθετα κατασκευάζονται μέσα από κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, όπως από την αντίληψη για το φύλο. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλύσω την περίπτωση της υστερίας και του αναπαραγωγικού συστήματος κυρίως μέσα από το πρίσμα του φύλου, αλλά και με τη βοήθεια του πρίσματος της τάξης, ώστε να γίνουν σαφή όσα προαναφέρθηκαν.

### 5.1. Η περίπτωση της υστερίας και της έμμηνου ρήσης

Μέχρι τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, οι γυναίκες παρουσιάζονταν ως ιδιαίτερα επιρρεπείς σε νευρικές και ψυχικές διαταραχές που προέκυπταν από τη φυσική τους συγκρότηση. Τα ανδρικά σώματα θεωρούνταν κατά κύριο λόγο φυσιολογικά, σε αντίθεση με τα θηλυκά σώματα που παρουσιάζονταν ως παθολογικά και υπόκειντο διαρκώς σε ιατρική και επιστημονική παρέμβαση (Bowler & Morus, 2020, σ. 561). Μια περίπτωση τέτοιας νευρικής και ψυχικής διαταραχής, που απασχόλησε ιδιαίτερα τις φεμινίστριες μελετήτριες των επιστημών της ζωής, ήταν η περίπτωση της υστερίας. Η υστερία, όπως παρουσιάστηκε από διάφορους επιστήμονες κατά τη διάρκεια των αιώνων, συνδέθηκε με τα θηλυκά αναπαραγωγικά όργανα, όπως τη μήτρα, από την οποία προέρχεται και το όνομα της ίδιας της ασθένειας,<sup>10</sup> και με την έμμηνο ρήση. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλύσω τις θεωρίες που διατυπώθηκαν για την υστερία από τον 16<sup>ο</sup> μέχρι και τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, εστιάζοντας στις σεξιστικές τους συνυποδηλώσεις. Θα προσπαθήσω να ανιχνεύσω, με κύριο πρίσμα το φύλο, τις αλλαγές που έλαβαν χώρα σε αυτούς τους αιώνες σε σχέση με το τι είναι και ποια άτομα αφορά η υστερία.

Όπως είναι γνωστό, η υστερία ήταν η «ασθένεια της γυναίκας», μια θηλυκή διαταραχή ή μια διαταραχή της θηλυκότητας, με φανερό το αρνητικό πρόσημο σε αυτό. Για μερικούς γιατρούς τα συμπτώματα αυτής της διαταραχής θύμιζαν τον ασταθή και ιδιόρρυθμο χαρακτήρα των γυναικών (Showalter, 1993, σ. 286). Η Elaine Showalter στο *Hysteria, Feminism, and Gender* (1993) αναφέρει ορισμένες δηλώσεις γιατρών που συνδέουν την υστερία με τη θηλυκότητα. Ο βικτωριανός γιατρός Edward Tilt γράφει ότι «η μεταβλητότητα είναι χαρακτηριστικό της υστερίας επειδή είναι χαρακτηριστικό των γυναικών», ενώ το 1833 ο Γάλλος γιατρός Auguste Fabre δήλωσε ότι «όλες οι γυναίκες είναι υστερικές και [...] κάθε γυναίκα κουβαλάει μαζί της τους σπόρους της υστερίας. Η υστερία, πριν γίνει ασθένεια, είναι ιδιοσυγκρασία και αυτό που συνιστά την ιδιοσυγκρασία μιας γυναίκας είναι η στοιχειώδης υστερία» (Showalter, 1993, σσ. 286–287). Σε αυτούς τους ισχυρισμούς μπορούμε να διακρίνουμε την πεποίθηση ότι η θηλυκότητα έρχεται πριν την υστερία, είναι η αιτία της ύπαρξης της υστερίας και οι γυναίκες είναι εγγενώς υστερικές, ακριβώς επειδή είναι γυναίκες.

Η σημασία της υστερίας καθιερώθηκε ιατρικά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, και συγκεκριμένα το 1818, στο *Dictionnaire des sciences médicales* του Charles-Joseph Panckoucke, όπου ο Γάλλος γιατρός Jean-Baptiste Loyer-Villermay σε ένα μεγάλο μέρος του Λεξικού παρουσίασε την υστερία ως μια κατηγορία που περιλάμβανε παθήσεις, που υπήρχαν εδώ και αιώνες, αλλά θα μπορούσε πλέον να μελετηθεί χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ιστορική της διάσταση (Arnaud, 2015, σ. 9). Η κύρια συμβολή του Loyer-Villermay δεν ήταν η αναγνώριση συγκεκριμένων συμπτωμάτων, αλλά το γεγονός ότι συνδύασε διαφορετικές και αντιφατικές ερμηνείες της υστερίας, με αποτέλεσμα να αποκλείσει ή να επιβάλει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Με αυτόν τον τρόπο συνέβαλε στη διευκόλυνση της διάγνωσης για τους γιατρούς. Ουσιαστικά, μείωσε τις διάφορες προσεγγίσεις για το σώμα σε μια ενιαία παθολογία (Arnaud, 2015, σ. 9). Το κείμενο ξεκινά με μια λίστα δώδεκα

---

<sup>10</sup> Ο όρος «υστερία» προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη «ύστερα» που σήμαινε «μήτρα» (Bowler & Morus, 2020, σ. 562).

διαγνώσεων, που όλες ανήκουν στην κατηγορία της υστερίας, είναι, δηλαδή, συνώνυμες. Αυτές οι διαγνώσεις ήταν οι εξής: υστερία (hystérie), υστερισμός (hystericism), υστεραλγία (hysteralgie), υστερικό πάθος (hysteric passion), υστερική πάθηση (hysteric affection), παθήσεις της μήτρας (uterine affections), ασφυξία της μήτρας (suffocation of the womb), στραγγαλισμός της μήτρας (strangulation of the uterus), κρίσεις της μητέρας (fits of the mother) ή αλλιώς υστερικοί ατμοί (hysteric vapors), ανάλυση της μήτρας (ascension of the womb) και νευρώσεις της μήτρας (uterine neuroses) (Arnaud, 2015, σ. 9). Ο Louyer-Villermay, αφού έβαλε όλες αυτές τις διαγνώσεις κάτω από την ομπρέλα της υστερίας, αναγνώρισε ότι το κοινό τους σημείο ήταν η γυναικεία μήτρα και έτσι δικαιολόγησε και την επιλογή του όρου «υστερία». Το 1816, συνοψίζοντας τις προηγούμενες αντιλήψεις για την «ασφυξία της μήτρας», τους «υστερικούς ατμούς» και τις διάφορες υστερικές ασθένειες, υποστήριξε ότι ένας άντρας δεν θα μπορούσε να πάσχει από υστερία, καθώς δεν έχει μήτρα, καθιστώντας έτσι την υστερία μια θηλυκή ασθένεια (Arnaud, 2015, σ. 10).

Είναι σημαντικό σε αυτό το σημείο να γίνει μια ιστορική αναδρομή σε όλες εκείνες τις διαγνώσεις που σχετίστηκαν με την υστερία στο παρελθόν. Μέχρι το τέλος του 17<sup>ου</sup> αιώνα, τα γραπτά σχετικά με την υστερία, η οποία αναφερόταν με όρους που προαναφέρθηκαν, όπως ασφυξία της μήτρας, ανέφεραν μια ποικιλία συμπτωμάτων, βασικότερα εκ των οποίων ήταν η ωχρότητα, η δυσκολία στην αναπνοή, η δυσκαμψία, η λιποθυμία και η καταληψία (Arnaud, 2015, σ. 14). Το 16<sup>ο</sup> αιώνα εμφανίζεται για πρώτη φορά στην καθομιλουμένη ο όρος «ασφυξία της μήτρας» και παρά την ποικιλία των όρων και συμπτωμάτων που περιέγραφαν αυτό που αργότερα θα ονομαζόταν «υστερία», τα περισσότερα κείμενα έδειχναν ότι αιτία των υστερικών ασθενειών ήταν κάποιοι ατμοί (vapors) που κυκλοφορούν στο σώμα και επιτίθενται σε διάφορα μέρη του (Arnaud, 2015, σ. 14). Δεν υπήρχε μια άμεσα προφανής αιτία ή μια συγκεκριμένη πορεία εξέλιξης των συμπτωμάτων. Τον 16<sup>ο</sup> και 17<sup>ο</sup> αιώνα, διατυπώθηκε και μια άλλη αιτία για τις υστερικές ασθένειες, η «περιπλανώμενη μήτρα» (Arnaud, 2015, σ. 14). Για παράδειγμα, ο Liébault υποστήριξε ότι η αιτία για ορισμένες υστερικές ασθένειες ήταν η μήτρα, η οποία μπορούσε να μετακινηθεί προς τα πάνω ή κατά μήκος του σώματος της γυναίκας και αυτές οι κινήσεις προκαλούσαν συσπάσεις στο διάφραγμα, κάνοντας τη μήτρα να «ασφυκτιά» προσπαθώντας να αποβάλει ατμούς και περιττό αέρα (Arnaud, 2015, σσ. 14–15). Παρόμοιες απόψεις διατύπωσε και ο γιατρός André du Laurens, βάζοντας και την έμμηνου ρήση στις αιτίες των υστερικών ασθενειών, υποστηρίζοντας ότι η «ασφυξία της μήτρας» οφειλόταν σε «κακοήθεις και δηλητηριώδεις ατμούς» που ανέβαιναν από την κατακράτηση του αίματος της περιόδου και του σπέρματος, προκαλώντας δυσκολία στην αναπνοή (Arnaud, 2015, σ. 15). Μάλιστα, θεώρησε παράλογη την ανδρική επιθυμία να τοποθετεί το ανδρικό όργανο κοντά στη «ντροπιαστική περιοχή των γυναικών», που θεωρούσε ότι είναι γεμάτη μολύνσεις και έμοιαζε με αποχετευτικό σύστημα (Arnaud, 2015, σ. 15).

Η έμμηνος ρήση ιστορικά είναι γνωστό ότι έχει παρουσιαστεί με τρόπους πολύ υποτιμητικούς προς το θηλυκό σώμα. Πολύ συχνά η έμμηνος ρύση των σωμάτων με θηλυκό «βιολογικό» φύλο παρουσιάζεται ως ένας σχεδιασμένος μηχανισμός για την αναπαραγωγή. Ειδικότερα, μοιάζει το σώμα που έχει περίοδο να παράγει ωάρια και να προετοιμάζει ένα κατάλληλο μέρος για τη γονιμοποίηση και την ανάπτυξη ενός εμβρύου. Φαίνεται έτσι το σώμα αυτό να είναι σχεδιασμένο για να γεννά (Martin, 1991, σ. 486). Τα ωάρια που δεν γονιμοποιούνται

και καταλήγουν να αποτελούν την έμμηνο ρύση παρουσιάζονται ως «αποτυχημένα». Ιατρικά κείμενα που παρουσιάζονται από την Martin περιγράφουν την έμμηνο ρύση ως ένα σύστημα που έχει αποτύχει και που παράγει προϊόντα άχρηστα και σπαταλημένα (“wasted”) (Martin, 1991, σ. 486). Χρησιμοποιούνται ρήματα, όπως «πεθαίνει» (“dying”), «χάνει» (“losing”), «αποβάλλει» (“expelling”) για ένα σώμα στη διαδικασία της εμμηνόρροιας (Martin, 1991, σ. 486). Κατά τον 17<sup>ο</sup> αιώνα, όπως αναφέρει η Sabine Arnaud, η ιδέα της μήτρας ως «αποχέτευσης» ήταν συχνή. Οι υγροί παράγοντες που δεν αποβάλλονταν έγκαιρα από το σώμα θεωρούνταν βλαβεροί. Οι άντρες μπορούσαν να αποβάλλουν τα βλαβερά υγρά μέσω της δραστηριότητας ζωής τους που προκαλούσε εφίδρωση, αλλά οι γυναίκες μετέτρεπαν τα αχρησιμοποίητα υγρά σε έμμηνο ρύση ή εκκρίσεις. Οι γιατροί της εποχής έβλεπαν τις αιμορροΐδες στους άντρες ως αντίστοιχες με την έμμηνο ρύση (Arnaud, 2015, σ. 15). Η μήτρα, λοιπόν, θεωρούνταν υπεύθυνη για την αναπαραγωγή, αλλά και για την προστασία του σώματος από επικίνδυνες ουσίες και το αίμα της περιόδου θεωρούνταν τοξικό και επικίνδυνο, ικανό να επηρεάσει αρνητικά ανθρώπους, φυτά, ζώα, αλλά ακόμα και αντικείμενα, όπως οι καθρέφτες (Arnaud, 2015, σ. 15). Όλες οι βλαβερές ουσίες θεωρούνταν ότι ενώνονταν με το σπέρμα, το οποίο θα χαλούσε αν η γυναίκα δεν έμενε έγκυος. Σε κάθε περίπτωση, οι δυσλειτουργίες της μήτρας έγιναν ο κύριος τρόπος εξήγησης των υστερικών κρίσεων και συνδέθηκαν τόσο με την έμμηνο ρύση, όσο και με τις διαταραχές που είχαν να κάνουν με τις υποτιθέμενες αναθυμιάσεις, διότι η μήτρα θεωρήθηκε η πηγή των ατμών (Arnaud, 2015, σ. 16). Οι ατμοί αποτέλεσαν, επίσης, αιτία και άλλων παθήσεων, όπως της ακαμψίας, του τρέμουλου, της μελαγχολίας, των «διαταραχών του νου» και των υποχονδριακών παθήσεων και κάποιες φορές υποστηριζόταν ότι προέρχονταν από τη σπλήνα ή πολύ σπάνια από υπολείμματα σπέρματος (Arnaud, 2015, σ. 16). Στις αρχές του 17<sup>ου</sup> αιώνα πολλαπλασιάστηκαν οι αναφορές στην «ασφυξία της μήτρας» και τα παρόμοια συμπτώματα ομαδοποιήθηκαν κάτω από τον όρο «υστερική ασθένεια» (hysterical illness), «υστερικό πάθος» (hysterical passion) ή «κρίσεις της μητέρας» (fits of the mother), όπου ο όρος «μητέρα» αναφερόταν στη μήτρα (Arnaud, 2015, σ. 16). Αυτές οι παθολογίες δεν φαίνεται να είχαν διαφορά μεταξύ τους.

Στα τέλη του 17<sup>ου</sup> αιώνα, οι γιατροί κατέγραψαν περιπτώσεις που έδειχναν ότι παρόμοια συμπτώματα εμφανίζονταν όχι μόνο σε γυναίκες, αλλά και σε άντρες. Έτσι, οι «ατμοί» ήταν ένα πρόβλημα που αφορούσε όλη την ανθρωπότητα και έπρεπε να αντιμετωπίζεται ως ξεχωριστή παθολογία. Αν και η έμφυλη διαφορά δεν εξαφανίστηκε από την ιατρική συζήτηση, κατά τον 18ο αιώνα οι «ατμοί» συνδέθηκαν με την ευαισθησία ή με κάτι που επηρέαζε τις ίνες και τα άκρα του σώματος (Arnaud, 2015, σ. 19). Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η υστερία στις αρρενωπότητες θεωρούνταν ντροπιαστική και θηλυπρεπής διαταραχή. Ο άντρας με υστερία συχνά παρουσιάζόταν ως μη αρρενωπός, θηλυκός ή ομοφυλόφιλος (Showalter, 1993, σ. 289). Η Showalter αναφέρει ότι οι γιατροί του τέλους του 17ου αιώνα πρότειναν τη θεωρία της ανδρικής υστερίας, θεωρώντας, βέβαια, ότι η υστερία στους άνδρες ήταν πολύ πιο σπάνια από ό,τι στις γυναίκες και είχε να κάνει με τον τρόπο συμπεριφοράς τους, που κρινόταν θηλυκός (1993, σ. 293). Τη διάγνωση της «ανδρικής υστερίας» προτιμούσαν να την ονομάζουν «υποχονδρία» (hypochondriasis) (Showalter, 1993, σ. 293). Τον 18ο αιώνα έγινε μια σαφής έμφυλη διάκριση στην αναπαράσταση του σώματος, καθώς το νευρικό σύστημα θεωρήθηκε θηλυκό και το μυϊκό σύστημα αρσενικό. Έτσι, οι γιατροί μπορούσαν να διαγνώσουν μια γυναίκα με υστερία και έναν άντρα με υποχονδρία (Showalter, 1993, σ. 293).

Πέρα από το πρίσμα του φύλου που έχει χρησιμοποιηθεί μέχρι στιγμής στην παρούσα μελέτη της κατασκευής της κατηγορίας της υστερίας, πολύ σημαντικό είναι, επίσης, και το πρίσμα της κοινωνικής τάξης. Κατά την περίοδο του 17<sup>ου</sup> αιώνα, η υστερία υποστηρίχθηκε ότι είναι μια ασθένεια της αριστοκρατίας (Arnaud, 2015, σ. 21). Οι αριστοκράτες επιδείκνυαν στερεοτυπικά χαρακτηριστικά που έχουν συνδεθεί με την επιτέλεση της θηλυκότητας, όπως η ευαισθησία και η λεπτότητα, ως δείγμα καλλιέργειας και κοινωνικού κύρους (Arnaud, 2015, σ. 21). Αυτά τα χαρακτηριστικά, αντί να θεωρούνται αδυναμίες, αντανakλούσαν μια ευγενή και πνευματική υπεροχή. Η ευαισθησία του πνεύματος θεωρούνταν πως επηρέαζε το σώμα, καθιστώντας το πιο ευάλωτο σε παθήσεις, όπως οι «ατμοί» (Arnaud, 2015, σ. 21). Υπήρχε σαφής διάκριση μεταξύ της αριστοκρατικής τάξης και των αγροτών, όπως τουλάχιστον περιγράφεται στο έργο του Joseph Raulin, συμβούλου και γιατρού του βασιλιά της Γαλλίας Louis XV. Τα σώματα των αγροτών, λόγω της συνεχούς δραστηριότητάς τους, θεωρούνταν πιο ανθεκτικά στις αναθυμιάσεις (Arnaud, 2015, σ. 21). Το φύλο και η κοινωνική τάξη διαπλέκονται έντονα εδώ. Από τη μία πλευρά, οι αριστοκράτες (άντρες και γυναίκες) υιοθετούσαν «θηλυκά» χαρακτηριστικά ως ένδειξη πνευματικής ανωτερότητας, υποδηλώνοντας ότι η ευαισθησία και η λεπτότητα ήταν κοινωνικά προνόμια της ανώτερης τάξης. Αυτά τα χαρακτηριστικά θεωρούνταν δείγματα καλλιέργειας και όχι αδυναμίας. Από την άλλη πλευρά, οι αγρότες, που ήταν πιο κοντά στη σωματική εργασία, θεωρούνταν πιο «ανθεκτικοί», επιβεβαιώνοντας έτσι την ιδέα ότι η σωματική ευρωστία ήταν προνόμιο των κατώτερων τάξεων. Αυτή η διάκριση ενισχύει τον ταξικό διαχωρισμό και υπογραμμίζει πώς το φύλο και η τάξη συνέβαλαν στη διαμόρφωση των ιατρικών αντιλήψεων και πρακτικών της εποχής.

Τον 18ο αιώνα έγινε η οριστική μετάβαση από τον όρο «ατμοί» στον όρο «υστερία», δημιουργώντας μια αποκλειστικά γυναικεία παθολογία, ενώ η «υποχονδρία», όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, άρχισε να αφορά κυρίως τους άνδρες, ειδικά τους καλλιεργημένους (Arnaud, 2015, σσ. 22, 27; Showalter, 1993, σ. 294). Η υποχονδρία συνδέθηκε με την πνευματική δραστηριότητα, αποκτώντας κατ' αυτόν τον τρόπο κύρος, ενώ η υστερία παρέμεινε μια «θηλυκή» ασθένεια, χωρίς κανένα κύρος (Arnaud, 2015, σ. 27). Η υστερία τελικά «θηλυκοποιήθηκε», ενώ η υποχονδρία έγινε σύμβολο διανοητικής υπεροχής, της αριστοκρατικής τάξης, επιβεβαιώνοντας έτσι όχι μόνο τις έμφυλες διακρίσεις, αλλά και τη σύνδεση των ανώτερων κοινωνικών τάξεων με μια ειδική κατηγορία παθήσεων που αντικατόπτριζαν το κύρος τους (Arnaud, 2015, σ. 27). Ο Louyer-Villermay υποστήριξε ότι οι γυναίκες δεν ήταν επιρρεπείς στην υποχονδρία και παρουσίασε τη μήτρα ως σεξουαλικό όργανο, τονίζοντας και νομιμοποιώντας, στην ουσία, την αντίληψη ότι η γυναικεία σεξουαλικότητα και η παθολογία συνδέονται άρρηκτα (Arnaud, 2015, σ. 28). Οι θηλυκότητες αντιμετωπίζονταν ως πάσχουσες από παθολογικές ορμές και ήταν όλες δυνητικά υστερικές, καθώς η υστερία ήταν κάτι φυσικά και άρα άρρηκτα συνδεδεμένο με τη θηλυκότητα (Arnaud, 2015, σ. 28). Ο Γάλλος ψυχίατρος Étienne- Jean Georget, από την άλλη, απέρριψε τη σύνδεση της υστερίας με τη μήτρα και θεώρησε υπεύθυνα για την υστερία τη «νευρική ευθραυστότητα» και τα «ηθικά συναισθήματα» των γυναικών (Arnaud, 2015, σσ. 28–29). Θεώρησε ότι η παθολογία ήταν στενά συνδεδεμένη με τη σεξουαλική επιθυμία, επισημαίνοντας τον αυνανισμό ως αιτία της υστερίας και προτείνοντας τον γάμο ως θεραπεία για τις νεαρές και ανύπαντρες γυναίκες (Arnaud, 2015, σσ. 28–29). Τέλος, η διάκριση μεταξύ υστερίας και άλλων παθήσεων, όπως η υποχονδρία και η επιληψία, έγινε όλο και πιο συνδεδεμένη με το φύλο. Οι αναλύσεις των Louyer-Villermay και Georget αντιπροσωπεύουν μια αυξανόμενη

συναίνεση στην ιατρική κοινότητα, παρά τις θεωρητικές διαφορές, ότι η υστερία ήταν πρωτίστως γυναικεία πάθηση.

Τον 19<sup>ο</sup> αιώνα εδραιώνεται η σύνδεση της σεξουαλικότητας με την υστερία και υπάρχει απομάκρυνση από την αντίληψη του πρώιμου 18<sup>ου</sup> αιώνα, όταν η ευαισθησία και η καλλιέργεια συνδέονταν με την υστερία (Arnaud, 2015, σ. 244). Η διάκριση μεταξύ αριστοκρατών και αγροτών αντικαταστάθηκε τώρα από μια έμφυλη διάκριση (Arnaud, 2015, σ. 244). Ο εγκέφαλος συνδέεται με τον άντρα και η μήτρα με τη γυναίκα. Έτσι, δημιουργείται μια νέα έμφυλη ιεραρχία βασισμένη στη βιολογία (Arnaud, 2015, σ. 244). Ο Julien Joseph Virey και άλλοι γιατροί του 19ου αιώνα συνέδεσαν τη γυναικεία σεξουαλικότητα με την υστερία, παρουσιάζοντάς την ως αποτέλεσμα της σεξουαλικής επιθυμίας, ενώ οι άντρες θεωρούνταν επιρρεπείς σε νευρικές παθήσεις λόγω του εγκεφάλου τους (Arnaud, 2015, σ. 245). Η μήτρα έγινε το κεντρικό όργανο που καθόριζε τη γυναικεία ταυτότητα και παθολογία, με την εγκυμοσύνη και τον γάμο να προτείνονται ως θεραπείες για την υστερία (Arnaud, 2015, σ. 245). Κατά τον 19ο αιώνα, η υστερία θεωρήθηκε ως η φυσική κατάσταση της γυναίκας, ενώ οι γυναίκες αντιμετωπίζονταν ως «θύματα» της βιολογίας τους (Arnaud, 2015, σ. 248). Το γυναικείο σώμα όχι μόνο αποκάλυπτε την υστερική παθολογία, αλλά και τη γυναικεία ηθική και διανοητική κατάσταση, υπονοώντας ότι οι γυναίκες μπορούσαν να ελέγξουν τις παθήσεις τους μόνο μέσω ενός αυστηρού τρόπου ζωής και της υποταγής στις οδηγίες των γιατρών (Arnaud, 2015, σ. 248). Η μήτρα, όπως παρουσιάστηκε από τους γιατρούς, έπαιξε καθοριστικό ρόλο τόσο στην παθολογία όσο και στη διαμόρφωση της γυναικείας ταυτότητας, προσδιορίζοντας το γυναικείο φύλο μέσα από μια βιολογική αναγκαιότητα. Οι γιατροί αναλάμβαναν το ρόλο των ηθικών καθοδηγητών, διαμορφώνοντας τη συμπεριφορά των γυναικών μέσα από μια νέα αντίληψη της ιατρικής ως αυτής που φροντίζει για την τήρηση της κοινωνικής συνοχής, της κανονικότητας (Arnaud, 2015, σ. 249). Οι γιατροί παρουσιάζονται στο βιβλίο της Arnaud, *On Hysteria: The Invention of a Medical Category between 1670 and 1820*, ως καθοδηγητές που ρυθμίζουν όχι μόνο την υγεία των γυναικών αλλά και τη συμπεριφορά τους, ορίζοντας έναν τρόπο ζωής που συμμορφώνεται με την κοινωνική ηθική και τάξη (Arnaud, 2015, σ. 249). Για παράδειγμα, η σύσταση για γάμο ως θεραπεία για την υστερία ή η συσχέτιση της γυναικείας παθολογίας με τη σεξουαλικότητα και τη βιολογία της γυναίκας δεν είναι απλώς ιατρικές οδηγίες, αλλά και κοινωνικοί κανόνες που στοχεύουν στη διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας (Arnaud, 2015, σ. 249). Ο γιατρός, έτσι, δεν περιορίζεται στο ιατρικό του έργο, αλλά παίζει ρόλο «ιερέα» ή «οδηγού» της κοινωνίας, βοηθώντας στη διατήρηση της ηθικής τάξης και της συνοχής μέσω του ελέγχου των ατομικών σωμάτων και συμπεριφορών. Αυτό το συμπέρασμα προκύπτει από το κείμενο όταν αναφέρεται ότι οι γιατροί έγραφαν εκτενώς για την εκπαίδευση, την υγιεινή και τους τρόπους ζωής των γυναικών, καθώς και όταν γίνεται λόγος για τη σημασία της πρόληψης των παθήσεων μέσω της πειθαρχίας, θέτοντας όρια και απαγορεύσεις στη ζωή των γυναικών (Arnaud, 2015, σ. 249).

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να τονιστεί και η αλλαγή της σημασίας των κύριων όρων που δομούν το αφήγημα της υστερίας. Όπως αναφέρει η Arnaud (2015):

Αν, στα τέλη του 19ου αιώνα, οι γιατροί ασχολούνται με τη θεωρητικοποίηση της μήτρας,

αυτή πλέον δεν είναι η μήτρα όπως παρουσιαζόταν τον 17ο αιώνα. Τότε, η μήτρα

θεωρούνταν επικίνδυνα για τις γυναίκες, επειδή συγκέντρωνε αίμα και σπέρμα που μπορούσαν να υποστούν ζύμωση και να μολυνθούν αν καθυστερούσε η έμμηνος ρύση. [...] Όταν η μήτρα επανεμφανίζεται στα τέλη του 18ου αιώνα, έχει απαλλαχθεί από τη σύνδεση με τα απόβλητα, αλλά έχει γίνει πλέον πηγή προβλημάτων από μόνη της και έχει προαχθεί σε κεντρικό όργανο του γυναικείου σώματος. [...] Ακόμα κι αν η γλώσσα τους είναι λιγότερο επιθετική από αυτήν του 17ου αιώνα, οι θεωρίες του πρώιμου 19ου αιώνα στιγματίζουν τις γυναίκες πολύ περισσότερο. [...] Εάν παλαιότερα η συμβολή της γυναίκας και του άνδρα στην αναπαραγωγή αποτελούσε αντικείμενο συζήτησης, με την τάση να αποδίδεται ο κύριος ρόλος στον άνδρα, πλέον δεν αμφισβητείται ότι οι γυναίκες έχουν προτεραιότητα σε αυτόν τον τομέα. Αυτή η προτεραιότητα παρέχει τη βάση για ένα λόγο που στοχεύει στον έλεγχο του τρόπου ζωής της. Σε γενικές γραμμές: τον 17ο αιώνα, η γυναίκα παίζει έναν δευτερεύοντα ρόλο στην αναπαραγωγή· τον 18ο αιώνα, γίνεται υπεύθυνη για την αναπαραγωγή· και στις αρχές του 19ου αιώνα, η ταυτότητά της είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με αυτόν τον ρόλο. (2015, σσ. 247–248)

Στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, η υστερία συνδέθηκε έντονα με τις γυναίκες που αποκλίνουν από τους παραδοσιακούς ρόλους τους, που υπαγορεύουν να είναι είτε σύζυγοι και μητέρες, είτε μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής τάξης. Οι γυναίκες με νευρικά συμπτώματα θεωρούνταν ύποπτες για «σιωπηρή επανάσταση» ενάντια στον καθιερωμένο ρόλο τους στην οικογένεια και την κοινωνία (Showalter, 1993, σ. 306). Αυτά συνέβαιναν σε μια εποχή που υπήρχε έντονη ανησυχία για την εκπαίδευση των γυναικών, το δικαίωμα ψήφου και τη γενικότερη αυτονομία τους (Showalter, 1993, σ. 306). Οι γιατροί προειδοποιούσαν ότι οι διανοητικά φιλόδοξες γυναίκες ήταν σαν «στείρα λουλούδια, καταδικασμένες να οδηγηθούν στην υστερία και τη νευρασθένεια» (Showalter, 1993, σ. 306). Τα νεαρά κορίτσια με συμπτώματα υστερίας θεωρούνταν κρυφές φεμινίστριες και γινόταν προσπάθεια να τις επαναφέρουν στους παραδοσιακούς ρόλους, ενώ οι φεμινίστριες ακτιβίστριες συχνά χαρακτηρίζονταν ως υστερικές, με τα μέσα ενημέρωσης να τις παρουσιάζουν ως άρρωστες και ανώμαλες (Showalter, 1993, σ. 306). Στην Αγγλία, ήδη από τη δεκαετία του 1880, ο όρος «υστερική» συνδέθηκε με τις διαμαρτυρόμενες φεμινίστριες και συχνά χρησιμοποιούνταν από τους αντιπάλους του κινήματος για το δικαίωμα ψήφου (Showalter, 1993, σ. 306). Στις αρχές του 20ού αιώνα, η υστερία θεωρούνταν ακόμα μια μορφή θηλυκής ανωμαλίας. Ο όρος «υστερική» συχνά χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τις πιο ριζοσπάστριες φεμινίστριες κατά τη διάρκεια της εκστρατείας για το

δικαίωμα ψήφου. Το 1908 η εφημερίδα *London Times* σημείωνε ότι οι πιο βίαιες υποστηρίκτριες του κινήματος για το δικαίωμα ψήφου ήταν «υστερικές», χρησιμοποιώντας τον όρο για να περιγράψει την υπερβολική συναισθηματική ένταση (Showalter, 1993, σ. 320).

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, οι αντιλήψεις για την υστερία άλλαξαν, καθώς παρατηρήθηκε μαζική έξαρση αυτής της διαταραχής στους άνδρες στρατιώτες (Showalter, 1993, σ. 321). Ήδη από προηγούμενους πολέμους είχαν σημειωθεί παρόμοιες περιπτώσεις νευρασθένειας στους στρατιώτες, αλλά κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο τα περιστατικά πολλαπλασιάστηκαν. Ο γιατρός Charles S. Myers χρησιμοποίησε τον όρο «σοκ βομβαρδισμού» (shell shock), για να περιγράψει συμπτώματα, όπως αμνησία και συναισθηματική διαταραχή, που εμφάνιζαν οι στρατιώτες (Showalter, 1993, σ. 321). Αυτός ο νέος όρος υιοθετήθηκε αντί του όρου «υστερία», καθώς ακουγόταν πιο αρρενωπός και απέφευγε τη σύνδεση με τη θηλυκότητα, κρύβοντας έτσι τις ομοιότητες ανάμεσα στις νευρικές διαταραχές των ανδρών στρατιωτών και των γυναικών πριν από τον πόλεμο (Showalter, 1993, σ. 321).

Η εμφάνιση της υστερίας στους άνδρες, όπως προέκυψε από τις περιπτώσεις του «σοκ βομβαρδισμού» κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, είχε σύνθετες επιπτώσεις στην ψυχιατρική (Showalter, 1993, σ. 325). Από τη μια πλευρά, ψυχολόγοι που είχαν ασχοληθεί με περιπτώσεις στρατιωτών αμφισβήτησαν την άποψη του Sigmund Freud ότι η σεξουαλικότητα ήταν κεντρική για την κατανόηση της υστερίας (Showalter, 1993, σ. 325). Μη μπορώντας να προσαρμόσουν μια θεωρία που βασιζόταν κυρίως στη γυναικεία υστερία, οι γιατροί υποστήριξαν ότι το «σοκ βομβαρδισμού» ουσιαστικά «αντέκρουσε» τη θεωρία του Freud για τη σεξουαλικότητα (Showalter, 1993, σ. 325). Από την άλλη, η φροϋδική σχολή δεν δέχθηκε ότι τα συμπεράσματα από το σοκ των στρατιωτών αποτελούσαν αφορμή για την επέκταση της θεωρίας της υστερίας (Showalter, 1993, σ. 325). Αντί να προσαρμόσουν τη θεωρία τους ώστε να λαμβάνει υπόψη κοινωνικούς παράγοντες, οι ψυχαναλυτές επέμειναν ότι η αιτία της υστερίας έπρεπε να αναζητηθεί στα παιδικά τραύματα και στις καταπιεσμένες οικογενειακές εμπειρίες (Showalter, 1993, σ. 325).

Μετά τον πόλεμο και τη χορήγηση δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες στην Αγγλία και τις ΗΠΑ υπήρχε η εντύπωση ότι η γυναικεία υστερία είχε μειωθεί ή ακόμα και εξαφανιστεί (Showalter, 1993, σ. 326). Όπως παρατηρεί ο Edward Shorter, η εικόνα της δυναμικής «Νέας Γυναίκας» της δεκαετίας του 1920 έπαιξε προφανή ρόλο στη μείωση των υστερικών παραλύσεων, οι οποίες ήταν προηγουμένως συχνές σε νεαρές γυναίκες (Showalter, 1993, σ. 326). Η «Νέα Γυναίκα», που οδηγούσε μοτοσικλέτες και κάπνιζε δημοσίως, δεν ανέπτυξε πλέον παραλύσεις ως αποδεκτό τρόπο έκφρασης της δυσφορίας της (Showalter, 1993, σ. 326). Άλλοι ερευνητές τόνισαν επίσης τις κοινωνικές αλλαγές ως παράγοντες που συνέβαλαν στη μείωση του φαινομένου της υστερίας. Σύμφωνα με την ψυχαναλύτρια Monique David-Menard, η καταπίεση της σεξουαλικότητας στα τέλη του 19ου αιώνα ήταν η αιτία της υστερίας. Μέσα από τις θεαματικές εκδηλώσεις της υστερίας, οι γυναίκες εξέφραζαν αυτά που ήταν αδύνατον να πουν για τη σεξουαλικότητά τους. Αν η υστερία ήταν το αποτέλεσμα της σεξουαλικής καταπίεσης του παρελθόντος, ήταν λογικό να εξαφανιστεί σε μια εποχή μεγαλύτερης απελευθέρωσης (Showalter, 1993, σ. 326).

Φαίνεται πως η υστερία και τα συμπτώματά της καθορίζονταν από τις κοινωνικές αντιλήψεις για τη θηλυκότητα κάθε εποχής. Τον 19ο αιώνα, οι γυναίκες θεωρούνταν ευαίσθητες σωματικά και συναισθηματικά, και αυτή η εικόνα ενίσχυε την εκδήλωση υστερικών συμπτωμάτων. Οι φεμινίστριες του 20ού αιώνα επανοικειοποιήθηκαν την υστερία ως μέσο αντίστασης των γυναικών στην πατριαρχία. Η υστερία συνδέθηκε με το φεμινιστικό κίνημα, καθώς οι γυναίκες που χαρακτηρίστηκαν ως «υστερικές» στο παρελθόν ήταν πρωτοπόρες στην αντίσταση κατά της κοινωνικής καταπίεσης (Showalter, 1993, σσ. 329–330).

Συμπερασματικά, η υστερία φαίνεται να κατασκευάστηκε και να χρησιμοποιήθηκε από την ιατρική επιστήμη κυρίως για να προσδώσει παθολογικό χαρακτήρα στο θηλυκό σώμα, νομιμοποιώντας και αναπαράγοντας έμφυλες μεροληψίες που διαμόρφωσαν την κοινωνική θέση των γυναικών. Μέσω της υστερίας, η επιστήμη όχι μόνο προσέδωσε παθολογικό χαρακτήρα στη θηλυκότητα, αλλά συνέβαλε στη διατήρηση της έμφυλης ιεραρχίας, ενισχύοντας και νομιμοποιώντας την αντίληψη της φυσικής ανισότητας. Το θηλυκό σώμα γινόταν αντικείμενο ιατρικής παρατήρησης και ελέγχου, ενώ η υστερία συνδέθηκε με την απείθεια των γυναικών σε κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές και ρόλους. Η υστερία αποτέλεσε μηχανισμό για τον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας και αναπαραγωγής. Η φράση του David Cooper (1967) «όταν δεν μπορεί κανείς να ανακαλύψει έναν πραγματικό ιό, εφευρίσκει έναν κοινωνικό ιό» (1974, σ. 61) συνδέεται άμεσα με την περίπτωση της υστερίας ως κοινωνικά κατασκευασμένης παθολογίας. Στην περίπτωση της υστερίας, η ιατρική κοινότητα δημιούργησε έναν «κοινωνικό ιό», μια διάγνωση που αντανakλούσε τις έμφυλες μεροληψίες της εποχής. Η υστερία δεν αποτελούσε μια βιολογικά τεκμηριωμένη διαταραχή, αλλά περισσότερο μια κοινωνική κατασκευή που χρησιμοποιήθηκε, για να προσδώσει παθολογικό χαρακτήρα στο θηλυκό σώμα και τη συμπεριφορά που δεν συμμορφωνόταν με τους παραδοσιακούς ρόλους. Έτσι, η ιατρική επιστήμη νομιμοποίησε και ενίσχυσε τις κοινωνικές ανισότητες, όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, λειτουργώντας ως εργαλείο ελέγχου των θηλυκοτήτων. Η διάγνωση της «υστερίας» αντανakλούσε περισσότερο κοινωνικές αντιλήψεις και φόβους για την ανεξαρτησία των γυναικών, ενώ οι βιολογικές ερμηνείες της δεν ήταν ανεξάρτητες από τις επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής. Λειτουργήσε ως ένας «κοινωνικός ιός», για να διατηρηθεί η πατριαρχική τάξη.

## 5.2. Η περίπτωση της μελέτης του αναπαραγωγικού συστήματος

Σύμφωνα με τον Sismondo, αλλά και με πολλούς/ές άλλους/ες διανοητές/ήτριες των Σπουδών Φύλου, το φύλο κατασκευάζεται κοινωνικά και μέσα από τους επιστημονικούς λόγους, οι οποίοι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, έχουν κριθεί από φεμινίστριες μελετήτριες ως σεξιστικοί (Sismondo, 2016, σ. 126). Η επιστήμη μοιάζει να κατασκευάζει λόγους που βασίζονται σε στερεοτυπικούς ρόλους και συνδιαμορφώνει, μαζί με την κοινωνική αντίληψη, τα έμφυλα στερεότυπα (Martin, 1991; Sismondo, 2016, σ. 126). Στην παρούσα ενότητα θα εστιάσω στην ανάλυση του κειμένου της Martin, *The “Egg and the Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles”* (1991), αναδεικνύοντας τις σεξιστικές

μεταφορές που συναντάμε στους βιολογικούς λόγους, αλλά θα αναφερθώ συνοπτικά και στην έρευνα του ιστορικού και ανθρωπολόγου Thomas Laqueur (1990), που έχει υποστηρίξει ότι η άποψη περί εγγενούς διακριτότητας μεταξύ αρσενικών και θηλυκών σωμάτων είναι σχετικά πρόσφατης προέλευσης (Bowler & Morus, 2020, σ. 560).

Ο Laquer, στο βιβλίο του *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud* (1990), υποστήριξε ότι μόνο από τον 17<sup>ο</sup> αιώνα και μετά άρχισαν τα αρσενικά και τα θηλυκά σώματα να θεωρούνται ανατομικά διαφορετικά και οι γυναίκες να αντιμετωπίζονται ως διαφορετικό «είδος» (Bowler & Morus, 2020, σ. 560). Γυρνώντας πίσω στην Αρχαία Ελλάδα, παρατηρεί ότι από τότε μέχρι και την πρώιμη νεότερη περίοδο η φυσική διαφορά μεταξύ θηλυκών και αρσενικών σωμάτων είχε να κάνει με το τι αποτελεί το πρότυπο σώμα. Δηλαδή, τα σώματα των γυναικών θεωρούνταν απλώς ως ατελείς εκδοχές των ανδρικών σωμάτων (Bowler & Morus, 2020, σ. 560; Laquer, 1990). Όπως γράφουν οι Bowler και Morus:

Τα αναπαραγωγικά όργανα των γυναικών θεωρούνταν ανεστραμμένα αρσενικά αναπαραγωγικά όργανα. Οι ωοθήκες θεωρήθηκαν ισοδύναμες με τους όρχεις, για παράδειγμα. Η μήτρα ήταν ένα ανεστραμμένο όσχεο. Ο κόλπος ήταν ένα ανεστραμμένο πέος. Σύμφωνα με τον Έλληνα φιλόσοφο Αριστοτέλη, η κύρια διαφορά μεταξύ αρσενικών και θηλυκών σωμάτων έγκειται στην ποσότητα θερμότητας που διέθετε το καθένα. Τα αρσενικά σώματα ήταν θερμότερα από τα γυναικεία σώματα και αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα ανδρικά γεννητικά όργανα να ωθούνται προς τα έξω, ενώ τα γυναικεία γεννητικά όργανα παρέμειναν μέσα στο σώμα. (2020, σ. 560)

Η ανατομική, όμως, διάκριση των σωμάτων ως έμφυλων άρχισε να γίνεται από τον δέκατο έβδομο αιώνα και μετά κι έτσι το μοντέλο του ενός φύλου, με το θηλυκό σώμα να κρίνεται ατελές σε σχέση με το αρσενικό, αντικαταστάθηκε από το μοντέλο των δύο φύλων (Bowler & Morus, 2020, σ. 560; Laquer, 1990).

Η Emily Martin, στο άρθρο της “The Egg and the Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles” (1991), μελετάει την ανδροκρατία και τον σεξισμό στους βιολογικούς λόγους που αφορούν το ωάριο και το σπερματοζωάριο, καθώς και την αναπαραγωγική διαδικασία. Η Martin, στο συγκεκριμένο άρθρο, επιχειρεί να δείξει πώς οι κοινωνικές αντιλήψεις και στερεότυπα αντικατοπτρίζονται στους επιστημονικούς λόγους και μορφοποιούν τα επιστημονικά ευρήματα. Συγκεκριμένα, εστιάζει στην παρουσίαση του ωαρίου και του σπερματοζωαρίου σε αυτούς τους λόγους, δείχνοντας πώς αυτά παρουσιάζονται με βάση τα κοινωνικά στερεότυπα. Τα κοινωνικά αυτά στερεότυπα υπονομεύουν τόσο τις διεργασίες ενός

θηλυκού βιολογικά<sup>11</sup> σώματος, όσο και τα ίδια τα θηλυκά υποκείμενα, τα οποία τελικά φαίνονται λιγότερο σημαντικά από τα αρσενικά (Martin, 1991, σ. 485).

Η έμμηνος ρύση των σωμάτων με θηλυκό βιολογικό φύλο παρουσιάζεται ως ένας σχεδιασμένος μηχανισμός για την αναπαραγωγή, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα. Η ωορρηξία, αν και μπορεί να θεωρηθεί η αντίστροφη διαδικασία από την εμμηνόρροια, πάλι δεν φαίνεται να παρουσιάζεται με ενθουσιασμό στους βιολογικούς λόγους. Η παραγωγή ωαρίων δεν θεωρείται αξιοσημείωτη από τους βιολόγους, σύμφωνα με την Martin, γιατί ολοκληρώνεται κατά τη γέννηση (Martin, 1991, σ. 488). Τα σώματα με θηλυκό βιολογικό φύλο θεωρούνται όχι απλώς αντιπαραγωγικά, αλλά και σπάταλα, καθώς μηνιαία έρχονται αντιμέτωπα με τον εκφυλισμό των ωαρίων (Martin, 1991, σ. 488). Σε αντίθεση με την ωορρηξία, η σπερματογένεση, η οποία θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι το αντίστοιχό της, παρουσιάζεται με πολύ μεγάλο ενθουσιασμό ως μια παραγωγή, και μάλιστα παραγωγή κάτι πολύτιμου (Martin, 1991, σ. 487).

Επιπλέον, μπορούμε να διακρίνουμε τον σεξισμό και στην ίδια την περιγραφή του ωαρίου και του σπερματοζωαρίου. Συγκεκριμένα, το ωάριο παρουσιάζεται μεγάλο και παθητικό. Δεν κινείται ούτε ταξιδεύει, αλλά παθητικά «μεταφέρεται» (“is transported”), «σαρώνεται» (“is swept”) ή ακόμα και «παρασύρεται» (“drifts”) κατά μήκος της σάλπιγγας (Martin, 1991, σ. 489). Είναι σημαντικό να παρατηρηθεί εδώ ότι τα πρώτα δύο ρήματα είναι σε παθητική φωνή, αφού το ωάριο δεν ενεργεί αλλά είναι παθητικό, ενώ το τρίτο, αν και σε ενεργητική φωνή, έχει παθητική σημασία. Σε αντίθεση με το ωάριο, το σπερματοζωάριο παρουσιάζεται μικρό, αεροδυναμικό (“streamlined”) και πάντα ενεργητικό (Martin, 1991, σ. 489). Αναφέρεται ότι τα σπερματοζωάρια «παραδίδουν» (“deliver”) τα γονίδιά τους στο ωάριο, «ενεργοποιούν το αναπτυξιακό πρόγραμμα του ωαρίου» (“activate the developmental program of the egg”) και έχουν μια αξιοσημείωτη «ταχύτητα» (Martin, 1991, σ. 489). Οι ουρές τους είναι «δυνατές» (“strong”) και τροφοδοτούνται αποτελεσματικά (“efficiently powered”) (Martin, 1991, σ. 489). Όπως γίνεται φανερό από τις παραπάνω μεταφορές που αναφέρει η Martin, το σπερματοζωάριο, σε αντίθεση με το ωάριο, ενεργεί. Θα μπορούσαμε αυτό να το συνδέσουμε με το στερεοτυπικό αφήγημα της ταύτισης της αρρενωπότητας με την ενεργητικότητα. Πολύ συχνά σε παραμύθια και μύθους, συναντάμε την εικόνα του αρσενικού υποκείμενου που σώζει το θηλυκό υποκείμενο, το οποίο δεν μπορεί να δράσει μόνο του, αλλά περιμένει να σωθεί. Ένα συχνό παράδειγμα τέτοιων αφηγήσεων είναι ο ιππότης που σώζει την πριγκίπισσα. Και σε αυτά τα σχήματα παρατηρούμε τη θηλυκότητα να απεικονίζεται ως παθητική και την αρσενικότητα ως ενεργητική. Ανάλογη, λοιπόν, είναι και η παρουσίαση του ωαρίου και του σπερματοζωαρίου ως απότοκα του θηλυκού και του αρσενικού αντίστοιχα (Martin, 1991, σ. 491).

Μεταγενέστερες έρευνες στην επιστήμη της βιολογίας, όπως τουλάχιστον φαίνεται μέσα από τις σχετικές δημοσιεύσεις, παρουσιάζουν μια διαφορετική εικόνα, εξίσου προβληματική. Το

---

<sup>11</sup> Εδώ χρησιμοποιώ καταχρηστικά τον όρο «βιολογικά» (βιολογικό φύλο), αναφερόμενη στο φύλο που αποδόθηκε στη γέννα. Φυσικά, η κατηγοριοποίηση του φύλου βασίζεται σε βιολογικά στοιχεία, π.χ. ανατομικά χαρακτηριστικά και χρωμοσώματα, αλλά αυτά είναι αδιαχώριστα από τα κοινωνικά νοήματα. Όταν το φύλο ορίζεται κατά τη γέννηση στη βάση των ανατομικών χαρακτηριστικών, αυτή η διαδικασία δεν λαμβάνει χώρα ανεξάρτητα από τις κοινωνικές αντιλήψεις σχετικά με το τι σημαίνει «άνδρας» και «γυναίκα». Αντιθέτως, αυτά τα χαρακτηριστικά ταξινομούνται και αποκτούν νόημα μέσα από κοινωνικά πρίσματα.

σπέρμα αντί να έχει μια ισχυρή «βούληση» να διεισδύσει στο ωάριο, προσπαθεί να ξεκολλήσει από αυτό και να «δραπετεύσει». Η επιφάνεια του ωαρίου, λοιπόν, είναι αυτή που πρέπει να δράσει, ώστε να κρατήσει το σπέρμα κολλημένο πάνω στο ωάριο (Martin, 1991, σσ. 492–493). Έτσι, παράγονται νέοι λόγοι σχετικοί με το παρόν θέμα, εξίσου σεξιστικοί. Αντί το ωάριο να είναι η «κλειδαριά» και το σπερματοζωάριο το «κλειδί», όπου είναι φανεροί ο παθητικός και ο ενεργητικός ρόλος αντίστοιχα, τώρα το ωάριο παρουσιάζεται επιθετικό και επικίνδυνο, όπως ακριβώς εκείνη η εικόνα θηλυκότητας, ευρέως διαδεδομένη στην δυτική κουλτούρα, που θυματοποιεί τον άντρα και τον παγιδεύει με δολιότητα με σκοπό την εκμετάλλευσή του με κάθε τρόπο (Martin, 1991, σσ. 496, 498). Είναι η γνωστή εικόνα της «γυναίκας αράχνης», ένα βαθιά σεξιστικό αφήγημα. Μέσα από την παρουσίαση των λόγων της βιολογίας από την Martin ερχόμαστε πάλι αντιμέτωποι με ένα δίπολο που χαρακτηρίζει την παρουσίαση των θηλυκών υποκειμένων στη δυτική κουλτούρα. Ένα θηλυκό υποκείμενο είτε θα είναι ενεργητικό και επομένως επικίνδυνο και πονηρό, είτε θα είναι παθητικό και αθώο, που θα περιμένει καρτερικά κάποιο αρσενικό υποκείμενο να το σώσει ή να το ενεργοποιήσει.

Μέσα από αυτή την ανάλυση της Martin φαίνεται ότι οι βιολογικοί λόγοι κατασκευάζονται μέσω των κοινωνικών αντιλήψεων και στερεοτύπων, ενώ ταυτόχρονα κατασκευάζουν, νομιμοποιούν και φυσικοποιούν κοινωνικά πατριαρχικά στερεότυπα. Οι μεταφορές, που αναφέρθηκαν παραπάνω, όπως παρουσιάζονται από τη Martin, αποδίδουν πολιτισμικά φορτισμένες, εξωφυσικές ιδιότητες σε οντότητες χωρίς φύλο (όπως το ωάριο και το σπερματοζωάριο) μετατρέποντάς τις σε θηλυκά και αρσενικά υποκείμενα. Εμφυτεύεται, δηλαδή, η κοινωνική εικόνα σε αναπαραστάσεις της φύσης. Με αυτόν τον τρόπο εισάγεται η στερεοτυπική κοινωνική αντίληψη για τις συμπεριφορές και τις επιθυμίες που πρέπει να έχουν τα δρώντα υποκείμενα ανάλογα με το φύλο τους στους λόγους μιας επιστήμης που διατείνεται ότι μελετά τον φυσικό κόσμο, με αποτέλεσμα τα κοινωνικά αυτά στερεότυπα να φυσικοποιούνται. Έτσι, η εξουσία της επιστήμης, λόγω της αυθεντίας που φέρει και της εμπιστοσύνης που οι κοινωνίες της δείχνουν, νομιμοποιεί και εδραιώνει κοινωνικά αυτές τις αντιλήψεις για το φύλο, δηλαδή τις καθιστά φυσικές και επομένως απαράλλαχτες (Martin, 1991, σ. 500).

Κλείνοντας, όπως έχει φανεί συνολικά σε αυτό το κεφάλαιο, τα παραδείγματα της υστερίας και του αναπαραγωγικού συστήματος υποδεικνύουν ένα μοτίβο που μπορεί να παρατηρηθεί και σε άλλες περιπτώσεις στις επιστήμες της ζωής, όπως για παράδειγμα στη μελέτη των πρωτευνόντων θηλαστικών (Haraway, 1989). Οι επιστήμες αυτές, ενίοτε, φαίνεται να ξεκινούν από κοινωνικές αντιλήψεις σχετικά με το φύλο, οι οποίες διαμορφώνουν τα ερωτήματα και τις απαντήσεις τους και νομιμοποιούνται μέσω της επιστημονικής έρευνας. Αυτό συμβαίνει διότι η επιστήμη κατέχει μια εξουσιαστική θέση στις αντιλήψεις των ατόμων της κοινωνίας, αφού θεωρείται ότι παρουσιάζει αντικειμενικά γεγονότα. Έτσι, τα έμφυλα στερεότυπα που συναντάμε στους επιστημονικούς λόγους, αναπαράγονται με τα πρόσημα της αντικειμενικότητας και αλήθειας. Συνεπώς, η επιστήμη και οι λόγοι που αυτή παράγει λειτουργούν ως εργαλεία διαμόρφωσης του κοινωνικού φύλου και των δομών που το επηρεάζουν (Sismondo, 2016, σ. 127). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η επιστήμη έχει έναν διττό ρόλο, του κατασκευασμένου αλλά και του κατασκευαστή.

## 6. Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία ανέδειξε τη βαθιά ενσωμάτωση των έμφυλων προκαταλήψεων στις επιστήμες της ζωής, αποκαλύπτοντας πώς οι κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες μπορεί να επηρεάζουν την παραγωγή της επιστημονικής γνώσης. Χρησιμοποιώντας τις φεμινιστικές επιστημολογίες ως βασικό θεωρητικό εργαλείο, η ανάλυση των μελετών περίπτωσης υπογράμμισε ότι η επιστήμη, όσο και αν προβάλλεται ως ουδέτερη και αντικειμενική, αντανakλά συχνά την πατριαρχική δομή της κοινωνίας. Αυτό έχει σημαντικές συνέπειες για τις θηλυκότητες, τα queer άτομα, τα άτομα που δεν συμμορφώνονται με την ετεροκανονικότητα και, εν γένει, για όλα τα άτομα που περιθωριοποιούνται κοινωνικά λόγω της έμφυλής τους ταυτότητας.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας, παρουσιάστηκαν θεμελιώδεις έννοιες των Σπουδών Φύλου, όπως η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, που διαμορφώθηκε κατά το δεύτερο φεμινιστικό κύμα. Μια κεντρική θεώρηση της εργασίας ήταν η κατανόηση του φύλου ως κοινωνικά κατασκευασμένου. Η επιλογή αυτής της προσέγγισης δεν ήταν τυχαία, αλλά στηρίχθηκε στη φεμινιστική κριτική που απορρίπτει τις ουσιοκρατικές αντιλήψεις περί φύλου. Η θεωρία της επιτελεστικότητας, όπως αναπτύχθηκε από τη Judith Butler, έπαιξε κεντρικό ρόλο στην ανάλυση μας, παρέχοντας το πλαίσιο για την κατανόηση του φύλου ως μιας δυναμικής κατηγορίας που συγκροτείται μέσω επαναλαμβανόμενων κοινωνικών πράξεων. Αντί να βλέπουμε το φύλο ως σταθερή, αποκλειστικά βιολογική ιδιότητα, η εργασία πρότεινε ότι το φύλο είναι αποτέλεσμα πολιτισμικών και κοινωνικών διαδικασιών. Αυτός ο τρόπος σκέψης μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε πώς οι επιστημονικές θεωρίες και πρακτικές διαμορφώνονται από την κοινωνία και, ταυτόχρονα, πώς διαμορφώνουν την κοινωνική αντίληψη για το φύλο.

Στη συνέχεια, ασχολήθηκα με το ερώτημα περί μεταφυσικής του φύλου. Παρουσιάστηκαν περιγραφικές ουσιοκρατικές θέσεις και, συγκεκριμένα, η βιολογική ουσιοκρατία, η ιστορική ουσιοκρατία και η «uninessentialism» της Witt, καθώς και δύο στρατηγικά ουσιοκρατικές θέσεις. Εν συνεχεία, παρουσιάστηκαν τρία αντιουσιοκρατικά επιχειρήματα: το επιχείρημα της μη συμπεριληπτικότητας, το επιχείρημα της αστάθειας και το επιχείρημα της εξουσίας και έγινε αναφορά στη θεωρία της επιτελεστικότητας του φύλου, όπως αυτή αρθρώνεται από την Butler. Σε όλες τις ουσιοκρατικές θεωρίες ασκήθηκε κριτική, επειδή οι εν λόγω θεωρίες δεν είναι αρκετά συμπεριληπτικές και σε μεγάλο βαθμό εγκλωβίζονται στο δίπολο άνδρας-γυναίκα, το οποίο μοιάζει να είναι αμετάβλητο. Τα αντιουσιοκρατικά επιχειρήματα είναι, κατά τη γνώμη μου, πειστικά. Το επιχείρημα της εξουσίας πιστεύω πως είναι επαρκές για την υιοθέτηση μιας αντιουσιοκρατικής άποψης, καθώς συνυπολογίζει τους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες που επηρεάζουν κάθε θεωρία, αλλά και την ίδια τη δόμηση των φύλων. Η θεωρία της Butler είναι πλήρως συμπεριληπτική και προσφέρει μια θεώρηση του φύλου πιο απελευθερωτική και αισιόδοξη ως προς τη μεταβλητότητά του. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της υποστήριξης μιας θεώρησης του φύλου ως ρευστού και μεταβαλλόμενου, λόγω της ιδιαίτερης βαρύτητας που δίνεται στις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, οι οποίες είναι μεταβαλλόμενες.

Ένα από τα βασικά επιχειρήματα της εργασίας είναι ότι η Επιστημονική Επανάσταση του 16ου και 17ου αιώνα, αν και σημαντική για τη διαμόρφωση της σύγχρονης επιστημονικής σκέψης, συνέβαλε στην ενίσχυση ανδροκεντρικών αξιών. Η ανάλυση φεμινιστριών διανοητριών, όπως η Carolyn Merchant, ανέδειξε πώς η φύση, που παραδοσιακά παρουσιαζόταν ως «Μητέρα-Φύση», υποβιβάστηκε σε ένα παθητικό αντικείμενο που έπρεπε να κυριαρχηθεί και να ελεγχθεί. Η νέα επιστημονική γλώσσα και οι νέες επιστημονικές μεθοδολογίες, με έμφαση στον έλεγχο, τη λογική και τη μέτρηση, αντανakλούσαν μια αρρενωπή οπτική που απέκλειε ή υποτιμούσε τις θηλυκές εμπειρίες. Αυτό είχε μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, διαμορφώνοντας τις αξίες της επιστήμης με τρόπο που αναπαράγουν τις κοινωνικές ιεραρχίες.

Στη συνέχεια, ασχολήθηκα με την αναζήτηση έμφυλων μεροληψιών στους επιστημονικούς λόγους, τις μεθόδους και τις αξίες. Παρόλο που η επιστήμη διακηρύσσει την αντικειμενικότητα ως μία από τις κύριες αρχές της, η ανάλυση μου αποκάλυψε ότι η αντικειμενικότητα αυτή είναι συχνά ανδροκεντρική. Οι επιστημονικές μέθοδοι έχουν σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να ενισχύουν και να επιβεβαιώνουν τις ανδρικές εμπειρίες, ενώ περιθωριοποιούν ή αγνοούν τις θηλυκές οπτικές. Η επιμονή στην αυστηρή λογική και την ουδετερότητα έχει, σε πολλές περιπτώσεις, λειτουργήσει εις βάρος της θηλυκής γνώσης και εμπειρίας.

Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει τρεις κύριες φεμινιστικές επιστημολογίες: τον φεμινιστικό εμπειρισμό, τη θεωρία της οπτικής γωνίας και τον φεμινισμό της διαφοράς, αναδεικνύοντας τον πλούτο και τη διαφοροποίηση των φεμινιστικών αναλύσεων σχετικά με τη γνώση και τη μεθοδολογία. Αρχικά αναλύεται ο φεμινιστικός εμπειρισμός, που επισημαίνει ότι οι έμφυλες προκαταλήψεις στην επιστήμη μπορεί να διορθωθούν μέσω της αυστηρής τήρησης αντικειμενικών μεθοδολογικών προτύπων. Αυτή η προσέγγιση τονίζει τη σημασία της επιστημονικής κοινότητας και της συνεχούς ανταλλαγής απόψεων ως τρόπους για να ενισχύεται η αντικειμενικότητα στην επιστήμη. Παρόλο που ο φεμινιστικός εμπειρισμός έχει επικριθεί για την προσκόλληση του σε μια «καθαρή επιστήμη» απαλλαγμένη από κοινωνικές επιρροές, προτείνει έναν κριτικό μετασχηματισμό των επιστημονικών πρακτικών, εντάσσοντας τις κοινωνικές αξίες στο ερευνητικό πεδίο.

Η θεωρία της οπτικής γωνίας, ή επιστημολογία θέσης, υποστηρίζει ότι η κοινωνική εμπειρία των γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων προσφέρει επιστημολογικά προνόμια, ιδιαίτερα όσον αφορά την κατανόηση των μηχανισμών καταπίεσης και των κοινωνικών ανισοτήτων. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στην ιδέα ότι οι εμπειρίες των καταπιεσμένων ομάδων αποκαλύπτουν πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας που οι προνομιούχες ομάδες δεν μπορούν να αντιληφθούν. Παρόλα αυτά, αναγνωρίζεται ότι το επιστημολογικό αυτό προνόμιο απαιτεί την ανάπτυξη μιας κριτικής συνείδησης και δεν είναι εγγενές στη βιωματική εμπειρία. Η κριτική στην επιστημολογία θέσης σχετίζεται με τη δυσκολία καθορισμού των ομάδων που κατέχουν το επιστημολογικό προνόμιο, τονίζοντας ότι η εστίαση στα υποκείμενα μπορεί να οδηγήσει σε νέες ιεραρχίες και εξουσιαστικούς λόγους.

Ο φεμινισμός της διαφοράς διαφοροποιείται από την επιστημολογία θέσης, εστιάζοντας στην ανάγκη αλλαγής των ίδιων των επιστημονικών αξιών και μεθόδων. Δεν επικεντρώνεται στο φύλο των γνωστικών υποκειμένων, αλλά προτείνει την εισαγωγή «θηλυκών» τρόπων γνώσης, όπως η φροντίδα και η ενσυναίσθηση, για την αντικατάσταση των ανδροκεντρικών επιστημονικών προτύπων. Αυτή η θεωρία, υποστηρίζω, συνδέεται με την έννοια της επιτελεστικότητας φύλου, όπως την ανέπτυξε η Butler. Οι θηλυκοί και αρσενικοί τρόποι γνώσης συνδέονται με τις επιτελέσεις φύλου. Η επιτέλεση της αρρενωπότητας, για παράδειγμα, συνδέεται με την αποστασιοποίηση, ενώ η επιτέλεση της θηλυκότητας με τη φροντίδα. Σύμφωνα με τον φεμινισμό της διαφοράς, η επιστημονική έρευνα θα πρέπει να ενσωματώσει περισσότερους θηλυκούς τύπους γνώσης, όπως είναι η φροντίδα και η προσοχή στις σχέσεις.

Παρόλο που ο φεμινισμός της διαφοράς έχει συχνά συνδεθεί με ουσιακρατικές αντιλήψεις για το φύλο—ιδιαίτερα στο πλαίσιο μεταφυσικών θεωριών—εδώ τον συνδέω σκόπιμα με την κοινωνική κατασκευασιοκρατία. Υποστηρίζω μια επιστημολογία που δεν εστιάζει στη διάκριση μεταξύ του πώς γνωρίζουν οι άνδρες και του πώς γνωρίζουν οι γυναίκες, αλλά αντ' αυτού αφορά τους θηλυκούς και αρσενικούς τρόπους γνώσης. Αυτή η προσέγγιση επικεντρώνεται σε μορφές γνώσης που ενσωματώνουν ό,τι θεωρούμε «στερεοτυπικά» θηλυκά και «αρσενικά» χαρακτηριστικά. Ο λόγος που προτιμάται αυτή η επιστημολογία είναι ότι οι αρσενικοί τρόποι γνώσης—και αναφέρομαι συγκεκριμένα σε εκείνους που συνδέονται με το κοινωνικά κατασκευασμένο πρότυπο της αρρενωπότητας—έχουν απογοητεύσει, καταπιέσει και πληγώσει τις θηλυκότητες, τα queer άτομα και άλλες περιθωριοποιημένες ταυτότητες. Η ελπίδα που εκφράζεται μέσα από αυτή τη φεμινιστική επιστημολογική προσέγγιση είναι ότι οι θηλυκοί τρόποι γνώσης θα συμβάλουν στη δημιουργία ενός πιο συμπεριληπτικού επιστημονικού πεδίου, απαλλαγμένου από τις μορφές εξουσίας και καταπίεσης που έχουν περιθωριοποιήσει τις θηλυκότητες και άλλες μη προνομιούχες ταυτότητες. Με την εστίαση στις αξίες της ενσυναίσθησης και της φροντίδας, οι οποίες αντιστέκονται εγγενώς στην επιβολή και την κυριαρχία, προτείνεται μια ριζική αλλαγή στον τρόπο που παράγεται και κατανοείται η γνώση, με απώτερο στόχο τη δημιουργία ενός επιστημονικού λόγου που είναι πραγματικά δίκαιος και συμπεριληπτικός. Αυτή η προσέγγιση, όταν συνδυάζεται με την επιτελεστικότητα της Butler, προσφέρει έναν τρόπο να δούμε το φύλο ως κάτι που δεν είναι στατικό αλλά συνεχώς διαμορφώνεται μέσα από κοινωνικές πρακτικές. Αυτή η φεμινιστική προσέγγιση έχει και πρακτικές συνέπειες. Οι επιστημονικές κοινότητες καλούνται να επανεξετάσουν τους τρόπους με τους οποίους διεξάγεται η έρευνα, από τη διατύπωση των ερωτημάτων μέχρι τις μεθόδους συλλογής και ερμηνείας των δεδομένων.

Τα case studies που εξετάστηκαν στο τελευταίο μέρος της εργασίας προσέφεραν παραδείγματα των συνεπειών των έμφυλων μεροληψιών στις επιστήμες της ζωής. Η ιατρικοποίηση της υστερίας και η παθολογικοποίηση της έμμηνου ρύσης έδειξαν πώς οι επιστήμες της υγείας μπορεί να συμβάλουν στην αναπαραγωγή και νομιμοποίηση των έμφυλων στερεοτύπων. Παρομοίως, η αναπαράσταση της διαδικασίας γονιμοποίησης μέσα από έμφυλα φορτισμένες μεταφορές, όπου το ωάριο παρουσιάζεται παθητικό ενώ το σπερματοζωάριο δρα

ενεργητικά, καταδεικνύει πώς οι επιστημονικές αφηγήσεις μπορεί να ενισχύουν έμφυλες ανισότητες. Τέτοιες αφηγήσεις αναπαράγουν τις κοινωνικές προκαταλήψεις σε σχέση με τα φύλα και τους έμφυλους ρόλους και συμπεριφορές, αποκαλύπτοντας ότι ακόμα και οι πιο βασικές βιολογικές περιγραφές δεν είναι απαλλαγμένες από κοινωνικά νοήματα. Αυτές οι περιπτώσεις αναδεικνύουν την ανάγκη για αναθεώρηση των επιστημονικών πρακτικών, ώστε να μην αναπαράγουν και νομιμοποιούν τις διακρίσεις, αλλά να προάγουν την κοινωνική και επιστημική δικαιοσύνη. Οι φεμινιστικές επιστημολογίες μάς καλούν να μην βλέπουμε την επιστήμη ως απόλυτα αντικειμενική και στο απυρόβλητο της κριτικής, αλλά να αναγνωρίζουμε τις βαθιές διασυνδέσεις της με την κοινωνική εξουσία και τις πολιτισμικές αξίες.

Στην εργασία υποστηρίζεται, επίσης, ότι η ενσωμάτωση φεμινιστικών προσεγγίσεων στις επιστήμες της ζωής δεν είναι μόνο ζήτημα θεωρίας, αλλά και πρακτικής σημασίας. Η αναγνώριση των έμφυλων μεροληψιών απαιτεί μια ριζική αναθεώρηση των μεθοδολογιών που χρησιμοποιούνται στις επιστήμες της ζωής. Η ενίσχυση της διαθεματικότητας και η υιοθέτηση μεθόδων που λαμβάνουν υπόψη πολλαπλές ταυτότητες και εμπειρίες μπορεί να οδηγήσουν σε μια πιο δίκαιη επιστημονική πρακτική. Αυτή η αλλαγή θα μπορούσε να επηρεάσει όχι μόνο τη γνώση που παράγεται αλλά και τις ζωές εκείνων που επηρεάζονται από την επιστήμη. Η επιστήμη δεν μπορεί να συνεχίσει να παραβλέπει τη δύναμη των κοινωνικών δομών που την επηρεάζουν. Η αποδοχή ότι η επιστήμη είναι ένα ανθρώπινο εγχείρημα, εμπλουτισμένο με κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες, είναι το πρώτο βήμα για μια πιο δίκαιη και συμπεριληπτική επιστήμη. Η φεμινιστική κριτική δεν αποσκοπεί στην αποδυνάμωση της επιστήμης, αλλά στην ενίσχυσή της, προτείνοντας τρόπους που θα την κάνουν πιο ανοιχτή και ευαίσθητη στο έμφυλο, εν προκειμένω, βίωμα.

Καταληκτικά, θεωρώ ότι η επιστήμη διαθέτει τη δυναμική να εξελιχθεί και να μετασχηματιστεί με τρόπο που θα ανταποκρίνεται καλύτερα στις σύγχρονες κοινωνικές και πολιτισμικές προκλήσεις. Οι φεμινιστικές επιστημολογίες, ως εναλλακτικές προτάσεις, προσφέρουν τη δυνατότητα για έναν τέτοιο μετασχηματισμό, ενθαρρύνοντας μια αυτοκριτική στην επιστημονική πρακτική που αναγνωρίζει τις προκαταλήψεις της και εργάζεται για τη διόρθωσή τους. Έτσι, η επιστήμη μπορεί να προσανατολιστεί σε μια διαρκώς εξελισσόμενη πρακτική που όχι μόνο διευρύνει την κατανόηση του κόσμου, αλλά το πράττει με επίγνωση των κοινωνικών της επιπτώσεων, στοχεύοντας στη μείωση των ανισοτήτων και στην προώθηση μιας πιο δίκαιης και συμπεριληπτικής επιστήμης.

Η εργασία αυτή προτείνει έναν ευρύτερο αναστοχασμό για τη διαδικασία παραγωγής επιστημονικής γνώσης. Η φεμινιστική κριτική προσφέρει μια νέα οπτική που αμφισβητεί τις παραδοσιακές έννοιες της αντικειμενικότητας και της ουδετερότητας, προτείνοντας μια επιστήμη πιο δίκαιη, ανοιχτή και συμπεριληπτική. Η αποδοχή της επιτελεστικότητας και η χρήση του φεμινισμού της διαφοράς ανοίγουν νέους δρόμους για την επιστημονική έρευνα, ενσωματώνοντας τις εμπειρίες όλων των φύλων και επιτρέποντας στην επιστήμη να υπηρετεί καλύτερα την κοινωνική ισότητα. Η επιστήμη έχει τη δύναμη να διαμορφώνει τον κόσμο, και γι' αυτό είναι κρίσιμο να αναγνωρίσουμε και να διορθώσουμε τις έμφυλες προκαταλήψεις που τη διατρέχουν.

Η ενσωμάτωση φεμινιστικών επιστημολογιών δεν είναι απλώς μια θεωρητική πρόταση, αλλά μια πρακτική αναγκαιότητα για τη δημιουργία μιας επιστήμης που θα εξυπηρετεί πραγματικά όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως φύλου, και θα προάγει την κοινωνική και επιστημική δικαιοσύνη.

## Βιβλιογραφία

- Αθανασίου, Α. (2007). *Ζωή Στο Όριο: Δοκίμια Για Το Σώμα, Το Φύλο Και Τη Βιοπολιτική*. Εκδόσεις Εκκρεμές.
- Αθανασίου, Α. (2012). Το φύλο και η σεξουαλικότητα στους λόγους και τις πρακτικές της βιο-επιστήμης: Επιστημολογίες και τεχνολογίες του έμφυλου σώματος. Στο *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία* (σσ. 227–250). Αλεξάνδρεια.
- Αναπολιτάνος, Δ., Αραμπατζής, Θ., Καρακώστας, Β., & Κιντή, Β. (2003). *Σημειώσεις φιλοσοφία επιστήμης Ι*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κιντή, Β. (χ.χ.). *Η μελέτη της επιστήμης μετά την ιστορική στροφή*. E-class: Φιλοσοφία της Επιστήμης (μεταπτυχιακό), ΙΦΕ, ΕΚΠΑ.
- Λυριντζής, Χ. (1995). Περί Εξουσίας: Ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 86, 3–20.
- Ρεντετζή, Μ. (2006). Φύλο και φυσικές επιστήμες: έμφυλα στερεότυπα και εκπαιδευτικές στρατηγικές υπονόμευσής τους. *Θέματα στην Εκπαίδευση*, 7(1), 97–120.
- Χορδάκη, Ε. (2021). Απομυθοποιώντας το Φυσικό – Ανακτώντας την Αλλοτρίωση: Φεμινισμοί και Τεχνοεπιστήμη στο Πλαίσιο της Ψηφιακότητας. *Αυτόματων: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού*, 1(1), 63–80. <https://doi.org/10.12681/automaton.28582>
- Arnaud, S. (2015). *On Hysteria: The Invention of a Medical Category between 1670 and 1820*. The University of Chicago Press.
- Atherton, M. (2018). Cartesian Reason and Gendered Reason. Στο L. M. Antony & C. Witt (Επιμ.), *A Mind of One's Own: Feminist Essays on Reason and Objectivity* (σσ. 21–37). Routledge.
- Bach, T. (2012). Gender is a natural kind with a historical essence. *Ethics*, 122(2), 231–272. <https://doi.org/10.1086/663232>
- Beauvoir, S. de. (2008). *Το δεύτερο φύλο* (Τ. Κωνσταντίνου, Μτφ.). Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Bordo, S. (1986). The Cartesian Masculinization of Thought. *Signs*, 11(3), 439–456. <https://about.jstor.org/terms>
- Bowler, P. J., & Morus, I. R. (2020). Science and Gender. Στο *Making Modern Science: A historical survey* (2nd έκδ.). The University of Chicago Press.
- Bueter, A. (2024). Feminist Philosophy of Science. Στο *Feminist Philosophy of Science*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108956055>

- Butler, J. (2006). Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία (Π. Μαρκέτου, Μ. Μηλιώρη, & Α. Τσεκένης, Μτφ.). Στο Α. Αθανασίου (Επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σσ. 381–408). Εκδόσεις Νήσος.
- Butler, J. (2009). *Αναταραχή Φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (Γ. Καράμπελας, Μτφ.). Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Cohn, C. (1993). Wars, Wimps, and Women: Talking Gender and Thinking War. Στο M. Cooke & A. Woollacott (Επιμ.), *Gendering War Talk* (σσ. 227–246). NJ: Princeton University Press.
- Cooper, D. (1974). *Ψυχιατρική και αντιψυχιατρική* (Κ. Χατζηδήμου & Ι. Ράλλη, Μτφ.). Εκδόσεις Ράππας.
- Cornell, D. (1993). *Transformations: recollective imagination and sexual difference*. Routledge.
- Descartes, R. (2003). *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας* (Ε. Βανταράκης, Μτφ.). Εκδόσεις Εκκρεμές.
- Elshtain, J. B. (1981). *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought* (2nd έκδ.). Princeton University Press.
- Federici, S. (2011). *Ο Κάλιμπαν και η Μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση* (Ι. Γραμμένου, Λ. Γυιόκα, Π. Μπίκας, & Λ. Χασιώτης, Μτφ.). εκδόσεις των ξένων.
- Foucault, M. (1976). *Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι: Η βούληση για γνώση* (Τ. Μπέτζελος, Μτφ.). Πλέθρον.
- Haraway, D. (1985). A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology and Socialist Feminism in the 1980s. *Socialist Review*, 15(2), 65–107.
- Haraway, D. (1989). *Primate visions: gender, race, and nature in the world of modern science*. Routledge.
- Haraway, D. (2014a). Τοποθετημένες γνώσεις: Το ζήτημα της επιστήμης στο φεμινισμό και το προνόμιο της μερικής προοπτικής (Π. Μαρκέτου, Μτφ.). Στο *Ανθρωποειδή Κυβόργια και Γυναίκες: Η επανεπινόηση της φύσης*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Haraway, D. (2014b). *Ανθρωποειδή Κυβόργια και Γυναίκες: Η επανεπινόηση της φύσης* (Π. Μαρκέτου, Μτφ.). Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Harding, S. (1982). Is Gender a Variable in Conceptions of Rationality? A Survey of Issues. *Dialectica*, 36(2–3), 225–242.
- Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Cornell University Press.

- Hekman, S. J. (1990). *Gender and Knowledge: Elements of a Postmodern Feminism*. Northeastern University Press.
- Howarth, D. (2000). *Discourse*. Open University Press.
- Keller, E. F. (1984). *A Feeling for the Organism: The Life and Work of Barbara McClintock*. W. H. Freeman and Company.
- Keller, E. F. (1990). Gender and Science. Στο J. M. Nielsen (Επιμ.), *Feminist Research Methods: Exemplary Readings in the Social Sciences*. Westview Press.
- Keller, E. F. (1992). *Secrets of Life, Secrets of Death: Essays on Language, Gender, and Science*. Routledge.
- Keller, E. F. (1996). *Reflections on gender and science*. Yale University Press.
- Keller, E. F. (2014). Pot-holes Everywhere: How (not) to Read my Biography of Barbara McClintock. Στο P. Govoni & Z. A. Francesch (Επιμ.), *Writing about Lives in Science:(Auto)Biography, Gender, and Genre* (σσ. 33–42). V&R unipress.
- Kroløkke, C., & Sørensen, A. S. (2005). Three Waves of Feminism: From Suffragettes to Grrls. Στο *Contemporary Gender Communication Theories & Analyses: From Silence to Performance* (σσ. 1–23). SAGE Publications.
- Kwaschik, A. (2023). “We Witches.” Knowledge Wars, Experience and Spirituality in the Women’s Movement During the 1970s. *NTM International Journal of History and Ethics of Natural Sciences, Technology and Medicine*, 31(2), 171–199.  
<https://doi.org/10.1007/s00048-023-00359-w>
- Laquer, T. W. (1990). *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press.
- Lather, P. (1992). Critical Frames in Educational Research: Feminist and Post-Structural Perspectives. *Theory Into Practice*, 31(2), 87–99.
- Lloyd, G. (1984). *The Man of Reason ‘Male’ and ‘Female’ in Western Philosophy* (Τεύχος July). University of Minnesota Press.
- Longino, H. E. (1990). *Science as Social Knowledge: Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton University Press.
- Longino, H. E. (2003). Does The Structure of Scientific Revolutions Permit a Feminist Revolution in Science? Στο T. Nickels (Επιμ.), *Thomas Kuhn* (σσ. 261–281). Cambridge University Press.
- Macdonell, D. (1993). *Theories of Discourse: An Introduction*. Blackwell Publishers.  
<https://doi.org/10.2307/3731161>

- Marcum, J. A. (2015). *Thomas Kuhn's Revolutions: A Historical and an Evolutionary Philosophy of Science?* Bloomsbury Academic.
- Martin, E. (1991). The Egg and the Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles. *Signs*, 16(3), 485–501.
- Merchant, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. Harper & Row.
- Mikkola, M. (2016). *The Wrong of Injustice: Dehumanization and Its Role in Feminist Philosophy*. Oxford University Press.
- Moulton, J. (2004). A Paradigm of Philosophy: The Adversary Method. Στο S. Harding & M. B. Hintikka (Επιμ.), *Discovering Reality. Feminist Perspectives* (σσ. 149–164). Kluwer Academic Publishers.
- Oakley, A. (1998). Gender, Methodology and People's ways of knowing: some problems with feminism and the paradigm debate in social science. *Sociology*, 32(4), 707–731.
- Papert, S., & Turkle, S. (1990). Epistemological Pluralism: Styles and Voices within the Computer Culture. *Signs*, 16(1), 128–157. <http://www.journals.uchicago.edu/t-and-c>
- Perry, R. (1980). *Women, Letters and the Novel*. AMS Press.
- Riley, D. (1988). *Am I That Name?': Feminism and the Category of 'Women' in History*. University of Minnesota Press.
- Saarinén, A. (1988). Feminist Research: In Search of a New Paradigm. *Acta Sociologica*, 31(1), 35–51.
- Scott, J. W. (1997). Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης (Μ. Κονδύλη, Ε. Ριζάκη, & Κ. Σκλαβενίτη, Μτφ.). Στο Α. Ψαρρά & Έ. Αβδελά (Επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*. Αλεξάνδρεια.
- Showalter, E. (1993). Hysteria, Feminism, and Gender. Στο S. L. Gilman, H. King, R. Porter, G. S. Rousseau, & E. Showalter (Επιμ.), *Hysteria before Freud* (σσ. 286–344). University of California Press.
- Sismondo, S. (2016). *Εισαγωγή στις Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας* (Β. Σπυροπούλου, Μτφ.). Liberal Books.
- Soble, A. (2003). Keller on Gender, Science, and McClintock: A Feeling for the Orgasm. Στο C. L. Pinnick, N. Koertge, & R. F. Almeder (Επιμ.), *Scrutinizing Feminist Epistemology: An Examination of Gender in Science* (σσ. 65–101). Rutgers University Press.
- Spelman, E. V. (1988). *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Beacon Press Boston.

- Stone, A. (2004). Essentialism and Anti-Essentialism in Feminist Philosophy. *Journal of Moral Philosophy*, 1(2), 135–153.
- Turkle, S. (1984). *The Second Self: Computers and the Human Spirit*. Simon & Schuster, Inc.
- Wendy Faulkner. (2000). Dualisms, Hierarchies and Gender in Engineering. *Social Studies of Science*, 30(5), 759–792.
- Witt, C. (1995). *Anti-Essentialism in Feminist Theory*. 23(2), 321–344.
- Witt, C. (2011). *The Metaphysics of Gender*. Oxford University Press.